

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLETEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : XXXII

No : 125

Ocak 1968

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA

1 9 6 8

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, İncelemeler :

Sayfa

ALFÖLDİ, ELISABETH; ERİM, KENAN; İNAN, JALE : Roman and Early Byzantine Portrait Sculpture in Asia Minor, Supplement I (With, 24 Fig.)	1
ÖNEY, GÖNÜL : Anadolu Selçuklu Sanatında Hayat Ağacı Motifi (43 resimle birlikte)	25
————— : Das Lebensbaum-Motiv in der Seldschukischen Kunst in Anatolien (Mit 44 Abb.).....	37
İNAN, ÂFET : Yeni Harflerin Kabulü ve Millet Mekteplerinin Açılışı Esnasında Milli Eğitim Bakanı M. Necati'nin ölümü (1 resimle birlikte)	51

Nekroloji :

TANSEL, FEVZİYE ABDULLAH : Ali Canib Yöntem (1 resimle birlikte) ...	55
--	----

Bibliyografya :

MANSEL, ARİF MÜFİD : <i>Gestalt und Geschichte. Festschrift Karl Schefold zu seinem sechzigsten Geburtstag</i>	79
TANSEL, F. A. : Prof. Elie Kedourie, <i>Afgani and 'Abduh, An essay on religious unbelief and political activism in modern Islam</i> ...	83
UYANIK, MUVAFFAK : Türkiye'nin Güney - Doğusunda Prehistorik Araştırmalar (= Prehistoric Research in South - East Turkey) (4 resimle birlikte)	93
————— : Van - Hakkâri Sınırlarında Tirişin Yaylasında Bulunan Kaya Resimleri Hakkında Kolloquium	97

Haberler :

Türk Tarih Kurumu Binasının Açılış Töreni (8 resimle birlikte) ...	105
1967 yılının ilk yarısında kitaplığımıza gelen kitap ve dergiler	111

Kapaktaki resim : Kültepe - Karum'da bulunmuş bir hematit silindirik mühür (M. Ö. yaklaşık olarak 19 - 18 inci yüzyıl).

BELLETEN

Cilt: XXXII

OCAK 1968

Sayı: 125

ROMAN AND EARLY BYZANTINE PORTRAIT SCULPTURE IN ASIA MINOR

SUPPLEMENT I

BY

ELISABETH ALFÖLDI, KENAN ERİM, JALE İNAN

EPHESUS

1. HEAD OF A JULIO - CLAUDIAN, probably Germanicus.

Plate I - II.

Selçuk, Museum.

Inv. No. 1480, Negs. E. R.

Found in 1964 in Ephesus, on the Arcadiane.

Fairly fine - grained white marble. H. 0.240 m., W. 0.190 m.

Broken off below chin. Part of nose, lips, rims of ears chipped off. Several chips in hair. Surface was finely rubbed, now roughened by weathering and encrusted in parts.

The head was turned to its right, and the right ear has been worked slightly less carefully than the left. Otherwise the workmanship is of equal quality at the back of the head as on the face.

The portrait shows a young man of perhaps 20 years of age. His hair is brushed from the crown forwards and down the neck in irregular tiers. The locks fall fairly deep onto the forehead. The tips form a small "fork" slightly to the right of the centre and a kind of "tongues" at the right corner of the forehead. The two centre locks are a little longer than the rest and rendered more prominently. Above

the centre there is an irregular cluster of locks curved in different directions. The hair is very long at the back, and from about the height of the ears all the locks are brushed towards the face so that a kind of parting exists at the neck. Along the temples the hairline is gently curved and merges with a sprouting beard that frames the cheeks and the chin, growing thinner towards the latter and spread a little on to the throat. The forehead is broad and the shape of the face slightly triangular. The nose was aquiline, the chin is very prominent. The eyes are comparatively narrow, their outer angles slightly pointing downwards. The eyebrows, which form prominent ridges, are raised by contrast, and there are considerable flesh folds between them and the thin upper lids. The mouth is small and the curved lips are firmly pressed together.

There can be little doubt that the subject represents a member of the Julio - Claudian family. In particular, the family likeness to Tiberius and Drusus seems obvious, especially in the shape of the nose and the prominent chin. On the other hand, it seems equally obvious that the new Ephesus head portrays neither of these two. One of the most personal characteristics of the physiognomy of the Ephesian portrait seems to be the shape of the eyebrows which does not occur on any authenticated portrait of Tiberius nor on his coins and seems to be equally absent from the portraits that have been connected with Drusus. There is, however, one group of Julio - Claudian portraits which show this feature along with a similar distribution of the front locks. As usual with the iconography of the members of the Julio - Claudian family, no agreement has been reached among scholars as to the identity of the person represented by these portraits. One of the portraits in question, in Copenhagen, Ny Carlsberg Glyptothek, has been called Germanicus by Vagn Poulsen in his most recent study of the head¹ in agreement with a previous identification by Curtius². The Copenhagen head shares all characteristic features with the Ephesian, except for the fact that it is beardless. Curtius based the series of portraits in which he grouped the Copenhagen head on a portrait from Gabii in the Louvre³. This is also beardless, but again shares important features with the Ephesian head, espe-

¹ V. Poulsen, *Catalogue*, No. 52.

² L. Curtius, *Mitteilungen* I, 1948, p. 87, No. VII F.

³ West I, Pl. XLV, 190; see L. Curtius, *l. c.*, esp. pp. 86 ff.

cially the eyebrows and the arrangement of the front locks. A comparison of these locks with those of the Ephesus head shows that the carver of the latter repeated the characteristics more mechanically and rendered the locks altogether harder.

A beard like the one seen in the Ephesian portrait appears on several heads of Julio - Claudians of not quite certain identity. It occurs, for instance, on another head in Copenhagen, also called Germanicus by Vagn Poulsen⁴, which shares other characteristics with the present head, but the Copenhagen beard is thinner, only scratched in like the portion of the beard below the chin of the Ephesus head. A portrait in Corinth⁵ named variously Tiberius⁶, Nero, son of Germanicus⁷, or Caligula⁸, shows a beard very similar to the Ephesus one. The head is comparable also in other respects, for instance the forms of the eyebrows and the chin are similar and that of the nose might have been. But the arrangement of the front locks is not the same⁹.

A comparison with the coin portraits¹⁰ of Germanicus makes it not impossible to consider the Ephesus head as a likeness of that prince. We notice all the characteristic features of the latter on these coins: The form of the forehead, the nose and the chin, the raised eyebrows, and even the way the hair is brushed forward from the nape of the neck are alike.

A beard on Julio - Claudian portraits is usually explained as a mourner's beard. Since Germanicus was born in 23 B. C. and in the Ephesus portrait does not appear to be much older or younger than 20 it is difficult to see for whom he could have been in mourning about that time. On the other hand, the beard of the Corinth head, mentioned above, has been interpreted formerly as the *barbula*¹¹, a short

⁴ *Catalogue*, No. 50.

⁵ F. P. Johnson, *Corinth IX*, 1931, pp. 76 f., figs on p. 77; see also the following notes.

⁶ E. H. Swift, *A. J. A.* 25, 1921, p. 263.

⁷ F. P. Johnson, *A. J. A.* 30, 1926, pp. 158 ff; *id. Corinth*, see above, note 5.

⁸ L. Curtius, *Mitteilungen I*, 1948, pp. 91 f.

⁹ The "fork" is precisely in the centre, and the "tongues" are not so far to the right. A head in the Louvre, *A. J. A.* 30, 1926, p. 166, fig. 6, also has a similar beard but seems to be different in other respects.

¹⁰ R. Biancho Bandinelli, *R. M.* 47, 1932, pp. 153 ff., esp. 158, 159, 164, *Pls.* 35, 36.

¹¹ By F. Studniczka, see F. P. Johnson, *A. J. A.* 30, 1926, p. 167.

beard that could be worn by young men either just before they reached the age of 20 or again afterwards between 20 and 40¹².

In conclusion, the new Ephesian prince seems to be related to the portraits in Copenhagen and in the Louvre from Gabii and even to represent the same person as these¹³. Since the coin portraits present no obstacle, we propose a tentative identification with Germanicus, but we wish to emphasize that in spite of the detailed studies of many eminent scholars, Julio - Claudian iconography still presents so many unsolved problems that —not being specialists in this field— we hesitate to express a more definite opinion.

¹² A coin portrait of Germanicus from Caesarea, *R. M.* 47, 1932, Pl. 35, 5 (see above note 10) shows him with a beard, but as an older person (the coin dates perhaps from A. D. 18): the beard is much fuller, consisting of tight curls and, there is a moustache.

¹³ The other portraits of Curtius' series VII (see above note 2) do not seem to resemble the present portrait very closely — except for the general Julio - Claudian family likeness. All portraits compared above have larger and rounder eyes than the Ephesus one.

APHRODISIAS

2. HEAD OF A BOY, Julio - Claudian.

Plate III.

Geyre, Depot.

Inv. no. 63 - 600. Neg. no. E. R. A. I, 58/59.

Found re - used in the ceiling of the southern underground galleries of the Baths of Hadrian.

Coarse - grained white marble.

H. 0.27 m., W 0.19 m., H. from chin to crown, 0.20 m.

Broken off at neck. Nose, rims of ears chipped off. Features somewhat blurred by weathering. Where visible, original surface appears to have been highly polished. Traces of discoloration on neck.

The head is that of a youth in his teens, wearing his hair in thick locks brushed forward and falling fairly deeply over the neck. The tips of the hair framing the forehead form a shallow arch. A tongue is noticeable above the right eye. Two short locks jut out in front of either ear. The hair in the back is less carefully worked than that at the front. The forehead is fairly low. The narrow eyes are wide - set and show thick upper lids. Pupils and irises have not been plastically

rendered. There is a slight drooping line at the corners of the mouth. The cheeks are smooth and show little modelling.

The Julio - Claudian date of this portrait is apparent. Close parallels for some of its details can be found in the head of the boy on the sarcophagus lid in the Museo Nazionale in Rome which B. M. Felletti Maj dated convincingly in the reign of Nero¹. The loose locks in an arch - like frame about the face, the lips (though slightly less "boudeur" in their expression) of the Rome head are reminiscent of the present portrait.

¹ B. M. Felletti Maj, *Museo Nazionale Romano. I ritratti*, no. 121, pp. 71-2.

3. HEAD OF A MAN, period of Claudius.

Plate IV.

Geyre, Depot.

Inv. no. 64 - 413. Neg. No. E. R. A. I, 47/48.

Found in one of the eastern back chambers that once supported the *summa cavea* of the Odeon.

Medium - grained white marble.

H. 0.385 m.; W. 0.215 m., from chin to crown, 0.270 m.

Head broken at neck. Chin, surviving part of nose with joining piece of left cheek broken off and re - attached. Missing : mouth, with wedge - shaped piece of right cheek, and bridge of nose. Greater part of nose chipped off. Forehead and right eye also badly chipped, rims of ears damaged. Minor chips on various parts of head. Surface finely rubbed, incrustated in parts. Right cheek and portion of neck blackened by fire.

The man is of mature years. His hair is thick, full - locked, and arranged in tiers in front and in the back. The locks are brushed forward over the forehead and slightly curved alongside the temples with one lock jutting out in front of the ears. The hair is very long at the nape of the neck. The forehead is marked by horizontal lines and bulges out beneath these. The eyes are fairly narrow with thin, clearly defined upper lids. There is a flesh fold between the latter and the eyebrows. The eyes are left unmarked. The cheeks are full and smooth; the chin is protruding. The head is noticeably turned towards the left, and the neck muscles are partly twisted by this motion.

The possibility of this head belonging to a full-length imperial portrait is strongly suggested by the fragments of a body found in the vicinity of the head and finished in the same manner. These fragments belonged to a heroic nude figure with a chlamys thrown over the left shoulder. Since its limbs have the same proportions as the head, it could well be connected with it¹. The most likely candidate for this portrait, if it is truly an emperor, would be Claudius himself. Even though its fragmentary condition prevents positive identification, the head still belongs to the reign of Claudius, as comparisons with Claudian portraits such as those in Copenhagen, for instance, strongly suggest².

¹ The fragments include two legs, a left foot with part of its plinth, part of left arm (?) at shoulder with pieces of chlamys - folds cascading along the left side (?).

² See nos. 57-60 in Vagn Poulsen, *Les portraits romains*. Vol. 1, pp. 92-6; Pls. XCIV - Cl. Also Meriwether Stuart, *The Portraiture of Claudius*, p. 74, nos. 27-28; pp. 43, 74, no. 26.

4. BUST OF A MAN, possibly Trajan.

Plate V - VI.

Geyre, Depot.

Inv. nos. 65 - 224 and 65 - 513. Neg. no. E. R. A. I, 76 - 78.

Head found in the Baths of Hadrian of Aphrodisias at the entrance of the access tunnel located under the steps of the eastern portico of the courtyard or palestra. Bust unearched in the central gallery of presumed calidarium.

Coarse-grained white marble.

H. Total 0.64 m.; chin to crown 0.25 m.; foot of bust 0.115 m.
W. Bust 0.40 m.; head (at level of eyes) 0.20 m.

Head broken off below chin. Nose, rims of ears, chin, eyebrows chipped. Minor chips on hair. Surface finely rubbed but incrustated. Oxydation with traces of burning in parts of bust, also chips. Piece of right shoulder missing.

The bust is hollowed at the back and has a central support. It has a cylindrical foot with moulding at the top and bottom, and a hollow moulding in the centre. The bust is nude, with a short chlamys draped on the left shoulder; a sword belt is diagonally pulled from the lower left to the right shoulder. The bust includes the part of the chest just above the nipples.

The portrait is that of a man of mature years with a clean-shaven face and fairly long, wavy hair brushed forward on to the forehead and down to the nape of the neck. The locks on the crown of the head are arranged in a star-fish pattern. The tips of the locks framing the forehead form a fork above the right eye. The forehead, marked by two horizontal lines and a groove above the nose, bulges out on either side of it. The eyes are large, deep-set and have heavy lower lids and clear-cut upper ones. The eye-balls have been left smooth. There are flesh folds between the eyebrows and the upper lids, and crow's feet in the outer corners of the eyes. Slight swellings appear below the eyes.

The details of the face have been rendered with great realism. The cheek-bones are emphasized and the cheeks themselves rather hollow. Deep grooves lead from the nostrils towards the corners of the mouth and from the latter to the chin. The mouth is small with slightly protruding lips firmly pressed together. There is a slight double-chin below the prominent jaw. In general, the flesh appears somewhat flabby, and the curving lines are hard.

This is not the portrait of a private citizen, but that of a person of high rank, as the type of the bust — nude, with paludamentum and sword belt — shows. The form of the bust resembles closely that of Trajan in portraits that have, on the strength of his coinage, been connected with his decennalia¹. The Aphrodisias bust is a little shorter than those, but it shares with the busts of Trajan even a small detail such as the upturned edge of the belt at its lower end. The hair style also resembles that of Trajan: for the arrangement of the tips of the locks above the forehead compare, for instance, the portrait in Vienna²; the way the hair is brushed around the ears occurs in a similar manner on a head in Turin³; and the star-fish pattern at the back of the head and also the arrangement of the back hair in tiers can be found similarly on a portrait in the Lateran Museum⁴. Even the details of the facial features are comparable to those of Trajan, especially to a portrait

¹ Cp., e. g., the bust in the Capitoline Museum, Galleria 30, Gross, *Bildnisse Trajans*, Pl. 15 b, and the busts in the Vatican Museum, Sala dei busti 282 and Braccio Nuovo 48, Gross, Pl. 19 a, b.

² Gross, Pl. 24.

³ Gross, Pl. 22 b.

⁴ Gross, Pl. 26.

in Oslo⁵: to be noted are the form of the eyes and the eyebrows; the crow's feet; the modelling of the cheeks and the area around the mouth; and even the shape of the mouth which is fuller than with most of the other portraits of Trajan. It seems possible, then, that the present bust is a portrait of the Emperor himself.

⁵ Gross, Pl. 27 a.

5. STATUE OF CLAUDIA ANTONIA TATIANA, early third century.

Geyre, Depot.

Plate VII, 1; VIII.

Inv. no. 63 - 57 (Head), 64 - 292 (Face) and 64 - 426 (Body).
Neg. no. E. R. A, I. 30; M. A. D., 1964, VIII. 1-7 and 1965, XIV.

Two portions of head found in the orchestra - pit of the Odeon of Aphrodisias (see Inan - Rosenbaum, no. 233, pp. 174 - 5, Pl. CXXXI 1 - 2); face found in a wall of one of the western back chambers once supporting the *summa cavea*. Body found fallen in the *porticus post scaenam* of the Odeon in front of its inscribed base (see below, p. 21, by Joyce Reynolds). Situated by the easternmost door of the communication between the *porticus* and the backstage corridor, as pendant to portrait statue of L. Ant. Cl. Dometinus Diogenes. (see no. 6, p. 10).

Coarse - grained white marble.

Body H. 2,06 m., W (at elbow) 0.925 m., H of plinth, 0.15 m.

The recently discovered portion of the head comprises the main part of the face and a wedge of the head to the left as well as a bit of hair to the right. The nose is broken off, the lips, left eye and all edges are chipped. The surface is largely worn and encrusted. Only the left eye is in a reasonable state of preservation: the pupil is drilled in the form of a large bean, while the iris is three - quarters of a circle. The upper lid is heavy, the cheeks are flat and show little modelling. The parting of the lips is indicated by a drill channel.

The head is broken at the neck but joins the body in a perfect fit. Body: both hands and wrists, carved separately, are missing. A dowel - hole in the right and an iron - pin in the left stumps are preserved. The tips of both big toes are chipped, the left front corner of the lyre - shaped plinth is broken off. Only the feet of a small figure (Eros?) to the right of Claudia Antonia are surviving. There are chips on some of the drapery folds. The surface was hard - polished but is now largely encrusted and discoloured especially in the lower parts.

Claudia Antonia Tatiana is shown wearing a richly pleated chiton with long buttoned sleeves and a himation of thicker material. The chiton is pulled tight over her breasts. The himation leaves the body uncovered from the waist up and the right arm free. At the back it is diagonally draped over the left shoulder and falls in thick, cascading folds down on the left side. The other end of the himation is twisted in a roll, pulled across the middle of the body and slung over the left forearm. In front, the himation reaches the knees; the chiton appears to be quite long as the edge of its hem curves over the plinth, particularly between the feet. The pleat-like folds of the chiton are also well delineated under the fabric of the mantle over the lower body of the figure.

The right arm of the statue is slightly bent and its forearm reaches forward. The left arm is raised at a right angle. The precise motion of the left forearm appears uncertain. Of the sandals, only a leaf-shaped thong and the strap between the big and second toes are visible.

The feet appearing to the right of Claudia Antonia Tatiana seem to belong to a child because of their small size and chubbiness. The figure could conceivably be an Eros. There are also some traces to its connexion to the larger figure along the lower drapery of Claudia Antonia's chiton.

The back of the figure is summarily treated. The plinth is lyre-shaped and moulded (except at the back), similar on the whole to the one of Dometinus Diogenes. It bears in front the signature of the sculptor: "ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΖΗΝΩΝΟΣ ΕΠ[ΟΙΕΙ]". The plinth of a fragmentary seated male found in Lyttos (Crete)¹ and dated to the late Trajanic or early Hadrianic times, carries the signature: "ΖΗΝΩΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΑΦΡΟΔΙΖΕΥΣ ΕΠΟΙΕΙ"². Bearing in mind the far-reaching activities of the Aphrodisian sculptors and their probable family traditions in developing their art, it is quite possible that the Alexandros who executed the portrait of Claudia Antonia Tatiana was a son of the author of the Lyttos statue or at

¹ Presumably still there.

² E. Löwy, *Inschriften griechischer Bildhauer*. Leipzig, 1885, no. 366, p. 259; M. Squarciapino, *La scuola di Afrodizia*, Rome, 1943, no. 9, pp. 13 and 27. In his transcription, Löwy shows Ἀφροδισεύς. The absence of the ethnic in the present signature is understandable since the statue was put up in Aphrodisias itself.

least a member of the same family³. The corpus of Aphrodisian artists is consequently enriched with another name⁴.

The description and stylistic remarks of Jale Inan on the two fragments of the head are equally valid for the new complete statue. The hair style à la Julia Domna points to a date in the reign of Septimius Severus⁵. Although the body of the statue is of a generally familiar type used for the female figures in Roman times, no exact parallel to it can be traced.

³ Among Aphrodisian signatures, the name Zenon occurs frequently. A Flavius Zenon is known from the group of statues and bases found in Rome on the Esquiline in 1885. Some of the fragments of this group are now in the Ny Carlsberg Glyptothek in Copenhagen. A satyr with the infant Dionysos and a Herakles are assigned to Fl. Zenon (F. Poulsen, *Katalog over Antike Skulpturer*, Copenhagen, 1940, pp. 359 ff., nos. 521 and 523). A Zenon, son of Attinas, signed a seated male statue now in the Museo Nazionale in Rome (formerly in the Ludovisi collection): R. Paribeni, *Le Terme di Diocleziano e il Museo Nazionale Romano*, Rome, 1954, no. 2541 (8641), pp. 90-1. Finally, the name of a Zenas, son of Alexandros, appears on the base of a male bust of Trajanic or Hadrianic date in the Sala del Fauno of the Capitoline Museum (Stuart Jones: *A Catalogue of the Ancient Sculptures in the Municipal Collections. The Sculptures of the Museo Capitolino*, Oxford, 1912, no. 66, p. 245. For details on the discovery of the Esquiline group, see *Bolletino Comunale*, 1886, pp. 297-8, pp. 234-6 and pp. 316-324, Pls XI and XII.)

⁴ E. Löwy, *op. cit.* and M. M. Squarciapino, *op. cit.* pp. 11-18.

⁵ Inan - Rosenbaum, p. 175.

A silver medallion in Berlin shows Julia Domna with a coiffure essentially similar to that of Claudia Antonia Tatiana. (V. Scrinari in *Boll. Com.* LXXV, 1953, p. 122, fig. 6).

6. STATUE OF L. ANT. CL. DOMETINUS DIOGENES, early third century.

Plate VII, 2, IX - X.

Geyre, Depot.

Inv. no. 64 - 222 (Head) and 64 - 221 (Body). Neg. no. E. R. A I, 31 - 34; M. A. D. 1964. VII, 6 - 12 and 1965, XIV.

Found fallen in the *porticus post scaenam* in the Odeon of Aphrodisias, in front of its inscribed base (see below, p. 23, by Joyce Reynolds,) situated by the westernmost door communicating with the backstage corridor, as pendant to Claudia Antonia Tatiana (see no. 5, p. 8).

Coarse - grained white marble.

Head : H. 0.465 m.; from chin to lower part of headdress, 0.29 m.; headdress 0.135 m., W. 0.29 m. Body: H. 2.10 m., W. at elbow, 0.74 m.; H. and D. of plinth, 0.16 m. and 0.40 m.

Head broken off at neck fits the body perfectly. Missing : right hand, thumb, index and middle fingers of left hand, probably including scroll held in that hand. Tip of left big toe broken, right big toe chipped. Front part of plinth chipped. Surface encrusted and discoloured to a brownish shade in parts. Head : tip and part of nose broken. Piece sliced off throat. Tips of front and side locks, all heads of busts on headdress, broken off. Drapery of body and flesh parts hard - polished. Headdress rasp - finished.

L. Ant. Cl. Dometinus Diogenes is shown draped in a tunic and a himation. A bundle of scrolls is placed as a support alongside his left foot. The pose and the drapery arrangement correspond to the familiar himation type. The weight of the body rests chiefly on the right foot. The sandals consist of a closed heel with a strap over the base of the toes; a thong connects the back of the sandal to the strap, ending in a three - pronged shape and is tied at the ankle with the back of the sandal. The plinth is lyre - shaped and moulded in front and at the sides. The back of the body is flattish and summarily treated.

The hair, the beard and the moustache of L. Ant. Cl. Dometinus Diogenes are long, full and curly. The drill has been freely used for their execution : the locks over the forehead and on the sides are deeply undercut so as to be almost set apart from the head. The front locks fall abundantly over the brow. The eyebrows form flat, shallow arches with the individual hairs incised. The eyes have heavy lids, their pupils being indicated by two drill holes to either side of a narrow ridge representing the highlight. The irises are incised almost as full circles. There is a flesh fold between the upper lids and the eyebrows. The nose is slightly aquiline; the cheeks are rather flat. The modelling between the eyes is delicate and fine. There are no indications of wrinkles and folds over the entire face. The beginnings of the tufts of the beard are incised on the surface of the skin. The moustache is parted in the middle, revealing some of the flesh of the upper lip, and curling at its extremity, merges with the beard. The mouth is smallish with lips slightly parted. A horizontal tuft of beard

appears under the lower lip, while thin side - burns are visible on the sides of the face. The ears are delicately modelled. The top of the head is coarsely carved and the hair encircled by the diadem summarily executed. The headdress of Diogenes is an elaborate piece : it consists of a rolled diadem, a hollow fillet with taeniae in the back decorated with a scroll and a tendril - like motif and surmounted by a crescent adorned with eleven busts in relief. The busts are separated into two groups : one of four to the left and another of six to the right with the bust of Aphrodite of Aphrodisias in the approximate center. The bust of Aphrodite is shown in the usual manner, i. e. down to the first portion of her ependytes. Of her headdress, only parts of the side veils have survived. Her two outstretched arms are missing. The necklace and crescent pendant of her jewelry are clearly recognizable over her breast. To the left of Aphrodite is a cuirassed bust with a Medusa head on the breast - plate and a paludamentum flung over his left shoulder. The surviving traces of this head suggest that the person was bearded. A female bust, to his left, is draped in a chiton and himation with one end tucked in between her breasts. Traces on the head seem to point to a hairstyle with locks covering the ears. The last two busts to the left are smaller in scale : one of them wears a toga with a stiff *contabulatio*, the other a cuirass without decoration. To the right of Aphrodite, a male bust draped in a tunic and *chlamys* fastened on his right shoulder, is followed by a female (?) bust draped in a garment apparently fastened with a clasp on her left shoulder. The last four busts diminish in size towards the back of the diadem : the first, and largest, is again a cuirassed bust with a paludamentum over the left shoulder and a strap over the right. Then follow busts of a male, a female and a male (?) figure, simply draped. This type of crown has been generally associated with priests of the Imperial cult. However, it requires careful re - examination and re - evaluation in the light of the new evidence from the Aphrodisias excavations¹. Indeed, the fact that the crown of Diogenes as well as

¹ Two other heads, possibly a third (see no. 7, pp. 14 f.) and a fragment of one, all of them showing bust - adorned crowns were recently found at Aphrodisias : Inan - Rosenbaum, no. 228, pp. 171-2, Pl. CXXVI, 1-2; no. 239, pp. 177-8, Pl. CXXXII, 1-2, and no. 341, p. 179, Pl. CXXXIII, 3-4). Other portrait heads with similar diadems include several fragments from Ephesus (where an actual headdress of bronze with four free-standing busts was found), as well as Cyzicus, Sardis, Pom-

that of the late Flavian priest from Aphrodisias² have in their center the bust of Aphrodite suggests that an exclusive association of these headdresses with the cult of the emperor is not strictly accurate. In the present head, the identity of the four busts to the left of Aphrodite can be tentatively but plausibly conjectured: Septimius Severus, Julia Domna, and the two boys, Geta and Caracalla³.

The portrait statue of Diogenes is a significant creation not only of the School of Aphrodisias, but of Roman portrait sculpture in general. Its great refinement of details, including those not readily visible to the onlooker, and its skilful workmanship enhance its unusual characteristics and its striking appearance. Though a trace of late Antonine flavour lingers, in its appearance, Diogenes' portrait is predominantly reminiscent of some of Septimius Severus', such as the one in the British Museum or those in the Capitoline Museum⁴. The hair of Diogenes is more luxuriant and his beard trimmed in a more semi-circular fashion than is customary with Septimius; but the heavy drillwork which gives a pictorial effect to both with sharp black and white contrasts, is quite similar. As to the body of Diogenes, its careful workmanship parallels other himation-type statues dated at the end of the second century, such as the Cyrene ones⁵.

peiopolis and Cadi. For a general discussion of the Ephesus group, see G. F. Hill, *Oe7h*, 11, 1899, pp. 245 ff. E. Rosenbaum, *Cyrenaican Portrait Sculpture*, no. 23, pp. 46-8, Pls. XIX; XXVI, 3, briefly discussed the British Museum Nerva from Cyrene (A. H. Smith, *Catalogue*, 11, p. 232, no. 1404) which wears a similar crown. See also Inan - Rosenbaum, no. 143, note 2, for a brief discussion and listing of these crowns. An extensive and detailed analysis of these and other relevant specimens is currently being undertaken by the author.

² Inan - Rosenbaum, no. 228, pp. 171-2, pl. CXXVI, 1-2.

³ Fuller discussion of these and other busts on "Imperial" crowns will be attempted in an overall re-evaluation of the significance of these headdresses.

⁴ R. P. Hinks, *Greek and Roman Portrait Sculpture*, p. 32, Pl. 44a. The head of Septimius in the British Museum does not belong to the body to which it was fitted. Stuart Jones, *The Sculptures of the Museo Capitolino*, col. 23, pp. 140-9, Pl. 36; Imp. 51, p. 203, Pl. 147. Another candidate, though worn and weathered in its details, is the relief-bust of Septimius found in Karacasu, but surely originating in Aphrodisias. Inan - Rosenbaum, no. 58, p. 84, Pl. XXXVII, 2-4; G. Jacopi, *Monumenti antichi*, 38, 1939, cols. 227 f., Pl. 41.

⁵ E. Rosenbaum. *Cyrenaican Portrait Sculpture*, pp. 80-3.

7. HEAD OF A WOMAN, second quarter of the third century.

Plate XI.

Geyre, Depot.

Inv. no. 64 - 509. Neg. no. E. R. A I, 50, 52.

Stray find from the wall of a village house in Geyre.

Coarse - grained white marble.

H. 0.36 m.; W. 0.28 m.

Head broken under chin. All details of face blurred, deliberately roughened by some tool in secondary usage, possibly as a building material. Edges of diadem badly chipped. Large piece of diadem also broken off from the center. Where preserved, surface shows polish in flesh parts while diadem is smooth.

The head portrays a mature woman wearing a crescent - shaped diadem over a rolled fillet. On the crown of the head behind the diadem, a sunken, almost square area is noticeable. In its center a large square dowel - hole (ca. 0.055 m. deep) was cut. The surface is roughened and was intended for the attachment of a separately carved piece of the crown (?), possibly a high projecting ornament surmounting the diadem¹. The lady wears her hair parted in the middle and brushed in rather stiff waves away from the forehead and onto the back, leaving the ears entirely uncovered. At the nape of the neck, the hair is gathered in a flat, oval - shaped coil. The individual locks are indicated by thin strokes of the chisel. Part of the nose was carved separately and dowelled in : a portion of the pin is imbedded in the base of the nostrils. The forehead is low, the mouth small, full - lipped and tightly shut. The ears, elaborately carved, are the only surviving details that suggest a once quite delicate modelling. The head appears to have been turned slightly to the right.

If the poor condition of the surface hinders stylistic comparisons, the hair style of the lady points to a date in the third century, especially during the reigns of Elagabalus and Alexander Severus, i. e. 218 to 235 A. D. The diadem suggests that the woman might have been

¹ It is quite possible that the diadem was adorned with busts. Indeed, the traces of the indented breaks on the top of the crescent could well be the remnants of such appendages.

a member of the Imperial family, Julia Soaemias, Julia Maesa, or Julia Mamaea. The mutilated state of the head makes precise identification impossible. Nevertheless, the closest parallels to the hairdo can be found among the portraits on coins of Julia Soaemias and Julia Maesa².

² B. M. Felletti Maj *Iconografia romana imperiale*, 11, pp. 103 ff., Pl. V, 15, VI and VII. For a numismatic study of the ladies of the Severan court, see V. Scrinari, "Le donne dei Severi nella monetazione dell' epoca", *Bull. Com.*, LXXV, 1953, pp. 117-35, especially figs. 12, 14 and 16 showing the enlarged portraits of Julia Soaemias, Julia Maesa and Julia Mamaea respectively.

8. FRAGMENT OF THE PORTRAIT OF A MAN, about the middle of the third century.

Plate XII.

Geyre, Depot.

Inv. no. 63 - 529. Neg. no. E. R. A I. 57.

Found in the orchestra pit of the Odeon of Aphrodisias.

Coarse - grained white marble.

Preserved H. 0.17 m., W. 0.16 m.

Diagonally broken slice of head, including piece of right side of neck, lower part of right ear, entire right cheek and eye, left cheek from below eye, the greater part of mouth and the base of nose. Missing part of nose was carved separately and dowelled in, with metal pin still surviving. Chips on right cheek, moustache, lips and beard. Surface slightly polished, incrustated and discoloured in places.

The hair of the man visible at the neck appears to have been fairly long. The surviving portions of the beard show that it was indicated by incisions scratched on the surface of the skin, growing fuller towards the ends. The drill appears to have been used here. The fairly thick moustache joins the beard. The eye, almost circular, has heavy lids with pronounced tear - ducts. The pupil has been drilled in immediately below the upper lid, and the iris is incised as three - fourths of a circle. The glance appears to be upwards, towards the right. Crow's feet are indicated at the corner of the eye. The modelling of the cheeks is strong. The differentiation of planes is indeed effected by modelling and not by lines or grooves. A slightly sagging part of

the flesh is evident under the eye. A hollow area at the side of the mouth is also noticeable.

The fragment, despite its smallness, reveals quality in its workmanship. Its size however, renders its chronological evaluation difficult. The treatment of the hair and beard as well as its overall appearance point to a date in the time of Gallienus or shortly thereafter. Parallels can be found in a portrait in the Antalya Museum¹, another one in the Lateran² and some Kosmetai portraits³. The treatment of the pupil, the modelling of the cheek and the growth of the beard are especially paralleled in the Antalya head which is dated in the 270's by J. Inan. The execution of the Aphrodisias fragment is, however, superior. A certain intensity of expression is also reminiscent of two Agora portraits of ca. 245 - 255 and Gallienic times⁴.

¹ J. Inan, *Antalya bölgesi Roma Devri portreleri*, Ankara, 1965, no. 22, Pl. XXIII, pp. 77-8. Inan-Rosenbaum, no. 303, pp. 216-7. Pl. CLXXI, 1-2.

² A. Giuliano (*Catalogo dei ritratti romani del Museo Profano Lateranense*, Città del Vaticano, 1957, no. 93, Pl. 54) dates this head to Gallienic times. H. v. Heintze (*Gnomon*, 32, 1960, p. 159) favours a post-Gallienic date.

³ H. v. Heintze (*op. cit.*, p. 159) compares the Lateran head to two Kosmetai portraits: H. P. L'Orange, *Studien zur Geschichte des spätantiken Portraits*, Oslo, 1933, no. 11, figs. 26-7, and no. 12, figs. 25 and 29.

⁴ E. B. Harrison, *The Athenian Agora*. Vol. 1 *Portrait Sculpture*, Princeton, 1953, no. 44. (Inv. S. 580), Pl. 30 and 49 (Inv. S. 659), Pl. 31.

9. HEAD OF A WOMAN, Second half of the fourth century.

Plate XIII - XIV.

Geyre, Depot.

Inv. no. 63 - 533, Neg. no. E. R. A I, 35, 36 and 37.

Found near north-east city-wall, in a Byzantine quarter of area referred to as "Water Channel III."

Medium to coarse-grained white marble.

H. 0.295 m., W. 0.20 m., from chin to crown, 0.215 m.

Broken at neck. Nose missing. Chips on various parts of face and hair and around break. Incrustation and discoloration noticeable particularly on right part of face and head. Flesh parts finely rubbed. Vertical hole in center of crown, possibly to attach an ornament.

2

1

2

1

2

1

2

1

I

2

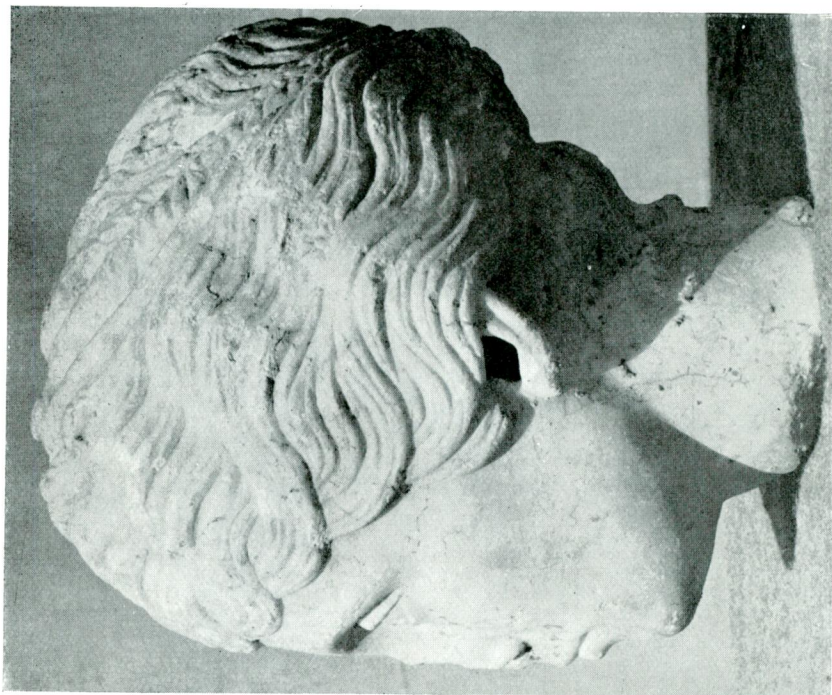

I

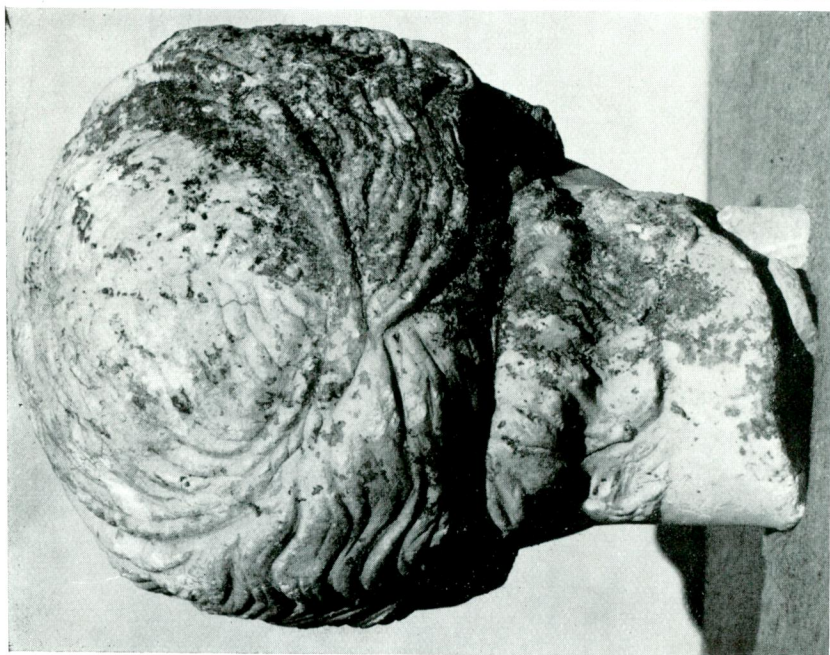

2

2

1

The subject is a youngish woman. Her hair is parted in the middle, brushed back and to the sides in gentle waves covering the ears in part. The waves framing the forehead and face are shown overlapping and crossing one another almost like a guilloche pattern. The hair is pulled to the back and presumably twisted into two strands or braids that are taken up and joined across the crown in the center. Below, the hair is simply brushed, while on the crown it is indicated in plain waves from the central parting, moving sideways and back on to the neck, passing under the knotted portion. Some wisps of curls are shown hanging on the nape of the neck. A rolled fillet or diadem separates the braids from the front waves and terminates in twisted snake heads. The forehead is smooth. The eyebrows are gently curved and indicated with incisions. The eyes have very heavy upper lids : the pupils are marked with almost circular drill - holes; the irises are incised as three quarters of a circle. The glance is slightly to the right and a little upwards. The skin is smooth and barely modelled. The mouth is small, the full lips are slightly parted. There are faint swellings below the eyes.

Some of the hairstyles of fourth century ladies, such as the present one, are based on Antonine coiffures. This has occasionally led to confusions and even controversy concerning their dates¹. The front part of the hair of the present portrait is very similar, it is true, to the coiffures of Faustina the Younger or Lucilla². But no Antonine hair-do shows a similar rendering at the back. This, however, does occur in a head from Nicomedia (now in Istanbul)³ where the back

¹ R. Calza in *Bolletino d'Arte*. XXXV, ser. IV. 1950, pp. 210-7, discussed these and related problems concerning a fourth century female portrait statue from Ostia (perhaps Fausta) which she had originally dated to the second century because of the Antonine-looking coiffure. R. Calza, *Museo Ostiense*, 1947, n. 22, p. 8; R. Calza - De Chirico, *Not. di Scavi*, 1941, pp. 234 ff.

² Faustina the Younger : head in the Museo Capitolino, Imperatori 39 (M. Wegner, *Die Herrscherbildnisse in Antoninischer Zeit*, Pl. 34) Lucilla : head in Dresden (Skulpturensammlung 388) M. Wegner Pl. 47.

Another fourth century (but probably Constantinian) portrait with a second-century hairstyle is in the Art Institute of Chicago collection. C.C. Vermeule identified the young lady with Constantia (*The Art Institute of Chicago Quarterly*, 54.4, December 1961, pp. 6-10; M. Milkovich, *Roman Portraits*, 1961, p. 76, no. 34 and G. M. A. Hanfmann, *Roman Art*, 1964, p. 103, illus. p. 187, no. 98).

³ Inan - Rosenbaum, no. 91, Pl. LVI, 3.

hair is shown in a very similar fashion. The comparatively soft waves framing the forehead occur on a head from Kırşehir (also in Istanbul)⁴, though they are not arranged in the same pattern. It seems virtually certain that the Aphrodisias head belongs to the fourth century : the almost total lack of modelling in the face, reminiscent of the portrait of Aelia Flacilla (?) in Copenhagen⁵ points to the second half of the century rather than the Constantinian period.

⁴ Inan - Rosenbaum. no. 295, Pl. CLVII, 3-4.

⁵ F. Poulsen, *Ny Carlsberg Glyptotek Antike Skulpturer*, no. 773, pp. 522-3; recently illustrated by Vagn Poulsen, *Römische Bildwerke*, p. 90. Another fourth-century (ca. 320-40) head in Copenhagen (F. Poulsen, no. 552, pp. 379-81) was attached to an earlier Trajanic body. B. M. Felletti Maj in *Critica d'Arte*, VI, 1941, pp. 74-90 discusses this last specimen as well as other fourth-century female portraits. A head in Padua (Museo Civico) published in *J. d. I.*, 53, 1938, pp. 627-8 belongs to the same group and even bears some resemblance to ours.

CYZICUS

10. HEAD OF A MAN, probably a tetrarchic ruler.

Plate XV - XVI.

Collection Mehmet Aytekin, Edincik (Erdek).

Said to have been found in the ruins of Cyzicus.

Coarse - grained white marble. H. 0.300 m., W. 210 m.

Broken below chin. All projecting parts of face broken off or badly damaged, including greater part of forehead and part of cheeks. Eyes and rims of ears chipped. Part of neck restored in plaster. Flesh parts highly polished.

The portrait is that of a fairly young beardless man wearing a laurel wreath. The top and the back of the head have been carved with the same care as the front. The head was turned to the right and slightly inclined. As we can still see from the better preserved left eye, the young man's glance was directed upwards. The large pupil is nearly circular and immediately below the upper lid, the iris forms three quarters of a circle. The inner corners of the eyes are indicated by large drill holes. The upper lids are rather heavy and cut into

the sharply incised lower lids. The wide - open eyes give the face a somewhat melancholy expression. The full face is without wrinkles. The small mouth is well shaped.

The massive skull is rather compact and its overall contours approach an egg shape. The hair forms a thick, sharply outlined cap in the surface of which the individual locks are rendered by short coarse strokes of the chisel. The side whiskers are treated in the same manner. The hair line is almost straight above the forehead and curved outward along the temples. The laurel wreath consists of two rows of fleshy leaves and has thick taeniae at the back.

The dimensions of the head and the laurel wreath make it very probable that the portrait is an imperial one, and the contours of the head and the style in general point to the tetrarchic period¹. In particular we should compare with other portraits datable in the reign of the tetrarchs the cut and the rendering of the hair²; the form of the eyes³; and the indication of the corners of the mouth by small triangular depressions⁴. In spite of the badly damaged surface it is clearly recognizable that the present head had none of the schematized lines and wrinkles that appear on most tetrarchic portraits, even those of young men such as the Caesars of the porphyry group in Venice⁵. Perhaps the absence of these lines reflects a particular workshop tradition⁶.

The general shape and the details of the laurel wreath are compatible with a date in the tetrarchic period. On coin portraits of the time the wreath is usually placed further back on the head, but in some contemporary portraits in the round the wreath comes even

¹ Compare in general H. P. L'Orange, *Studien zur Geschichte des spätantiken Porträts*, Figs. 32 ff. Compare also the very stylized coin portraits L'Orange, Figs. 80 b, c, for the outline of the skull.

² Cp. e. g. L'Orange, Figs. 50-51.

³ In the porphyry bust in Cairo, for instance (L'Orange Fig. 42), the intersection of the eyelids, the indication of the inner corners of the eyes, the high arch of the upper lids and the flatter one of the lower lids, are comparable. The shape of the pupils, however, is different.

⁴ Cp. e. g. L'Orange, Figs. 38, 40, 41.

⁵ L'Orange, Fig. 41.

⁶ Cp. — only in this respect — the youthful heads of the double herms from Solin, L'Orange, Figs. 36-37.

further down towards the forehead than on the head from Cyzicus⁷. The absence of a beard is paralleled in several tetrarchic portraits, both of Augusti and of Caesars, and both in portraits on coins and in the round.

The date of the present portrait, then, seems to be fairly certain. It is difficult however to establish the identity of the sitter. The iconography of the various tetrarchic rulers is far from certain, and the coin portraits, which for other periods usually serve as the most reliable guide, are of little help for the identification of the tetrarchs, because they are, as a rule, too stylized to be considered as true likenesses. For this reason there are very few portraits in the round that have been identified with any degree of certainty as individual rulers of the time. Even in cases where general agreement about the identity of imperial portraits of the tetrarchy has been reached, we are confronted with different and sometimes conflicting types⁸.

Because of the youthful appearance of the Cyzicus head we feel at first inclined to consider it as the portrait of one of the Caesars. But some of the coin portraits of Maximianus Herculeus are equally youthful⁹. The hair line, the side whiskers, the full face, the small mouth, and the round chin are comparable with the present portrait. As a rule, however, Maximianus appears bearded on his coins and medals¹⁰. A cameo, identified as Maximianus, shows great physiognomical similarity to our head¹¹. The high, broad forehead; the wide - open eyes with deep drill holes in the inner corners and the intersection of the lids at the outer corners; the large smooth cheek; and the round projecting chin may be compared. The treatment of the hair is different, and on the cameo, the forehead is marked by

⁷ For example, on the porphyry group in the Vatican, L'Orange, Fig. 35, and on a statue in Leiden, J. W. Salomonson, 'Ein unbekanntes Tetrarchenporträt aus Nordafrika in Leiden', *Oudheidkundige Mededelingen* XLI 1960, pp. 5 ff., Pl. XXVII.

⁸ See, for instance, the different types of portraits of Diocletian in G. M. A. Richter, *Catalogue of Greek and Roman Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection*, Cambridge (Mass.) 1956, Pls. VI-VII.

⁹ C. Vermeule, 'Maximianus Herculeus and the Cubist Style in the Late Roman Empire, 295 to 310', *Museum of Fine Arts, Boston, Bulletin* LX, No. 319, 1962, Fig. 3 b, below, first from left.

¹⁰ J. J. Bernoulli, *Die Bildnisse der römischen Kaiser*, III, Pl. VII, 7-9.

¹¹ G. M. A. Richter, *l. c.*, Pl. VI, A-B.

two horizontal and two vertical lines. The portrait of Maximianus in the Venice porphyry group may also be compared with the Cyzicus head¹². Both are beardless and have a rounded full face with arched eyebrows, a small mouth and a small round chin. Other portraits in the round that have been identified with Maximianus Herculeus¹³ have no similarity to the present head. As stated above, we have to consider the possibility of the same emperor portrayed in very different types¹⁴ as can be seen on the coin portraits of the time¹⁵.

Thus, although absolute certainty cannot be reached, we think it at least possible that the head from Cyzicus is a portrait of Maximianus Herculeus.

¹² Richter, *l. c.*, Pl. VII F.

¹³ C. Vermeule, *l. c.*, Figs. 1-2; J. W. Salomonson, *l. c.*, Pl. XXVII-XXIX.

¹⁴ As in the case of Diocletian, cp. above, note 8, Inan - Rosenbaum, *Portrait Sculpture in Asia Minor*, Pl. XXXIX, and L'Orange, Fig. 34, 35, 39.

¹⁵ Cp. C. Vermeule, *l. c.* Fig. 3 a, No. 4, and Fig. 3 b, Nos. 3, 4.

THE INSCRIBED BASES OF NOS. 5 AND 6 BY JOYCE REYNOLDS

No. 5.

ἡ βουλὴ καὶ

ὁ δῆμος

Κλαυδίαν

Ἀντωνίαν

5.

Τατιανήν

τὴν κρατίσ

τὴν ἐκ προ

γόνων εὐ

εργέτιν ἅ

10.

νεψιὰν Κλ(αυδίων)

Διογένους

καὶ Ἀττάλου

συνκλητι

vac. κῶν

15. ἐπιμεληθέν
 τος Τι(βερίου) Κλ(αυδίου) Καπε
 τωλεινοῦ

L. 5, NHN in ligature; ll. 6, 7, HN in ligature; l. 10 stops in the form of small circles before and after the abbreviation.

Translation :

The council and the people (sc. honour) Claudia Antonia Tatiana, their benefactress, daughter of a family of benefactors, cousin of the Roman Senators Claudius Diogenes and Claudius Attalus. The decree was executed under the supervision of Ti. Claudius Capitolinus.

Provisional Comment :

For Claudia Antonia Tatiana see *PIR*² C. 1071. She was also honoured at Aphrodisias in the published inscription *CIG* 2819 *b* with addenda p. 1115, and is presumed to be the writer of the letter *SEG* IV. 544 inscribed on a sarcophagus at Ephesus, which is dated in A. D. 204.

The old and the new inscriptions from Aphrodisias, on monuments which were both erected under the supervision of Ti. Claudius Capitolinus, were, no doubt, contemporary or nearly so, and probably later than the letter since they give Tatiana the title *κρατίστη* indicative of equestrian status, which is not mentioned in the letter, where she is simply *ἔχουσα τέκνων δικαίον* = *ius liberorum habens*. She might have acquired this status by the elevation of her father to equestrian rank, but if so it is surprising that he was not mentioned in the text; more probably, therefore, it was by marriage to an *eques* or to a man who became one, in which case the absence of any reference to him in the texts is explicable on the assumption that he was already dead when they were decreed.

The inscriptions stress Tatiana's origin in one of the established governing families of Aphrodisias (in fact earlier generations can be conjecturally traced in the inscriptions from the site, cf. Aelius Claudius Diogenes, *MAMA* VIII. 418 *c*, l. 41), and her cousinship with the two Roman Senators from Aphrodisias, Claudius Diogenes and Claudius Attalus. In the Ephesus letter she writes to an Aemilius Aris-

tides, certainly an *eques* and probably an imperial procurator (*PIR*² A 334), whom she addresses as κύριέ μου ἀδελφέ; the absence of any reference to him in the Aphrodisias inscriptions tends to confirm the view of those who have held that 'brother' is used here not to denote kinship but in a purely honorific sense, as is known to occur in the imperial period. Tatiana wrote to permit Aristides and his wife the right to burial in a heroon belonging to her at Ephesus; it seems probable that there was some family connexion between them but its precise character is at present obscure. Her possession of the heroon at Ephesus, however, and the probability of the suggestions of Groag in *PIR*, *loc. cit.*, that Tatiana is to be connected with the Asiarch Ti. Claudius Tatianus Iulianus recorded at Ephesus (*Inscr. Brit. Mus.* III. 620) and with the Claudia Antonia Sabina known at Sardis (*PIR*² C 1070) show the family not simply as an important element in the municipal governing class of Aphrodisias but as one of the aristocracy of *provincia Asia*.

No. 6.

a	ἡ πατρίς
b	Λ(ούκιον) Ἀντ(ώνιον) Κλ(αύδιον) Δο
	μετεῖνον
	Διογένην
	τὸν νομοθέ
5.	τὴν πατέρα
	καὶ πάππον
	συνκλητῇ
	<i>vac.</i> κῶν <i>vac.</i>
	τῆς ἀναστάσε
10.	ὡς τοῦ ἀνδριάν
	τος προνοησα
	μένου Τιβ(ερίου) Κλ(αυδίου)
	Κτησίου πρεσβυ
	τέρου ποιησαμέ
15.	νου δὲ καὶ τὸν <i>vac.</i>
	βωμόν αὐτῷ καὶ
	τὰ λοιπὰ παρὰ ἐ
	αυτοῦ <i>vac.</i>

There are stops in the form of small circles after the abbreviations in *b* ll. 1 and 12 and in l. 12 also after μένου.

Translation :

a His country (*sc.* honours) *b* Lucius Antonius Claudius Dometinus Diogenes, legislator, father and grandfather of Roman Senators. The erection of the statue was arranged by Tiberius Claudius Ctesias the elder, who also had the altar and other adjuncts made at his own expense.

Interim Commentary :

1. For L. Antonius Claudius Dometinus Diogenes, see *PIR*² C, 853; he is known from a number of other inscriptions which show that he had held the offices of stephanephorus and perpetual gymnasiarch at Aphrodisias and of High Priest of Asia. This inscription, which is later than any of those published previously since it mentions Senatorial grandsons where they know only sons, and may, indeed, be *post mortem*, cf. the altar in *b*, l. 16, selects only what must have seemed, in retrospect, the two most significant features of his life.

Of his legislation nothing seems to be known. Of his sons, the elder was Claudius Diogenes, *PIR*² C, 851, the younger Claudius Attalus, *PIR*² C, 796 + *MAMA* VIII. 502. The grandsons were not hitherto attested and I have been unable to identify them. As G. Barbieri pointed out in *L'Albo Senatorio da Settimio Severo a Carino* (Rome, 1952) p. 544, the family provides a nice example of the promotion of sons of local dignitaries to the Roman Senate.

2. A Tiberius Claudius Ctesias was honoured at Aphrodisias for public generosity in *MAMA* VIII. 497. The public generosity of this Ctesias perhaps suggests that the two should be identified. There may also be a connexion with the rhetor Tiberius Claudius Aurelius Ctesias of *CIG* 2797.

3. The date should be in the first quarter of the third century AD., cf. *SEG* IV. 544 (2), a letter written by Claudia Antonia Tatiana (*PIR* C², 1071), niece of L. Antonius Claudius Dometinus Diogenes, and dated in A. D. 204.

ANADOLU SELÇUKLU SANATINDA HAYAT AĞACI MOTİFİ

GÖNÜL ÖNEY

Anadolu Selçuk dinî ve sivil mimarî dekorasyonunda hayat ağacı motifine sık rastlanır. Burada muhtelif devirlerde ve bölgelerde çok yaygın olan bu tasvirin tarihçesine girmeyip, Anadolu Selçuklu örneklerini inceleyeceğiz ve bu motifin islâm sanatında köklerini, sembolik durumunu araştıracağız¹.

Tek Başına Canlandırılan Hayat Ağacı :

Hayat ağacı Anadolu Selçuklu sanatında erken devirde genellikle tek başına veya kuşlarla çevrelenmiş olarak görülür². Geç devirde

¹ Muhtelif kültürlerde hayat ağacı motifi için bak. Lechler, G. The Three of Life in Indo-European and Islamic Cultures. Ars Islamica IV. 1937, S. 369-416. Fig. 1-148.

² İslâm öncesi devirde Avar kemer dilimlerinde dal şeklinde, üzerinde meyvalar bulunan hayat ağaçları görülür. Bak. Erdelji, I. Die Kunst der Avaren. Budapest 1966, Fig. 23, 24. Erken islâm sanatında tek başına canlandırılan hayat ağaçları dinî ve sivil mimarîde görülmektedir. Kubbet-üs Sahra mozayiklerinde (691) stilize bir hurma ağacı şeklinde tasvir edilmişlerdir. Bak. Creswell, K. A. C. Early Muslim Architecture, Oxford 1932. S. 185, Fig. 146-152, PL. 9 b, 10 b, c). Aynı yapıda hayat ağacı Sasani etkisinde kanatlı palmet dalları ile de canlandırılmıştır. Bak. aynı Pl. 5-8 a, b. Hirbet el Mefçir sarayı (Velit II) taban mozayiklerinde hayat ağacı hristiyan sanatı etkisinde ve elma ağacı şeklinde görülmektedir (Bak. Otto-Dorn, K. Die Kunst des Islam, Baden-Baden 1964, S. 54.). İspanya'da Emevi sarayı Medinet üz Zehra'da (10. asır) kollu şamdana benzer dalları ile hayat ağacı yaygındır. (Bak. Gómez Moreno, M. Ars Hispaniae III, Madrid 1951, Fig 107, 111, 113). Kurtuba Ulu camisinin mihrabında da (aynı asır) benzer hayat ağacı tasvirleri işlenmiştir. (Bak. aynı Fig. 167, 176). Kayrahan Ulu camisi mimberindeki hayat ağacı tasvirleri aynı guruba girer (862-863). (Bak. Sebac, P. La Grande Mosquée de Kairouan. 1963 Switzerland). Erken islâm seramiğinde hurma ağacı şeklinde (bak. Lane, A. Early Islamic Pottery London 1951, Fig. 8 b), veya Sasani etkisinde, kanatlı palmet dallı olarak görülür (bak. Lane, A. aynı Fig. 10 A). Rakka sır altı seramiğinde (12-13. asır) sivri dişli bir tepesi vardır (bak. Lane, A. Islamic Pottery IX to XIV Centuries, London 1951, Fig 67). İran sgrafito işçiliğinde (13. asır) tek hayat ağacı çok stilize olarak işlenmiştir (bak. Lane, A. Early Islamic Pottery, Fig. 33 a). Daha geç devir-

ise tek başına verilen hayat ağacı tasvirleri haricinde, muhtelif refakat edici hayvanlarla birlikte canlandırılan örnekler de boldur. Tek başına canlandırılan hayat ağacı daha enderdir ve sadece dinî mimaride görülür. Bu guruptan en enteresan örneklerle Divriği ulu camisinin kuzey portalinde karşılaşırız (1228) (Resim 1). Burada Hayat ağacı dal şeklinde küçük bir vazodan yükselir. Vazo ebedî hayat suyu ihtiva eden bir semboldür. Yine aynı portalde bir başka hayat ağacı karın kısmı dilimli bir vazodan yükselir (Resim 2). Bu ağaç tepesindeki büyük rozetle bir ay çiçeğine benzer ve üzerindeki geometrik kafes deseni şaşılabacak derecede Hitit güneş kurslarını hatırlatır (Hayat ağacı rozet birleşmesini daha sonra başka örneklerle de tanıyacağız). İçleri tam palmet yaprakları ile doldurulmuş iki büyük yarım palmet bu ağacın gövdesi ile birleşir.

Aynı şekilde plastik karakterle dolgun kabartma olarak işlenmiş hayat ağacı tasvirlerini (1258) Konya İnce Minareli Medrese portalinde görmekteyiz (Resim 3). Bunlar portal nişinin iki yanında simetrik olarak ve hilâlden yükselen bir nar dalı şeklinde işlenmiştir.

On üçüncü asrın sonlarından daha geç bir örnekte, Erzurum Çifte Minareli Medresesinde hayat ağacı yine tek başına görülür (Resim 4). Portalin dış bordüründe, simetrik yerleştirilmiş hayat ağacı, rozet gibi işlenmiş ve boyun kısmı süssüz küçük bir vazodan çiçek buketi şeklinde yükselir. Bu palmiyeye benzer ağacın dalları arasında bir nar meyvası dikkati çeker (cennet sembolü). Vazo ile birlikte nar da bu tasvirin bir hayat ağacı olduğuna işaret eder.

Ahlat mezar taşlarında da bu guruptan geç örneklerle rastlanır³ (Resim 5). Resmi verilen mezar taşında (1260) hayat ağacı tam ve yarım palmetlerden, çok stilize bir nar meyvasından ve büyük bir rozetten ibarettir. Dikkatle bakıldığında narın tepesinde küçük bir maske seçilir.

Aksaray Murat Paşa camisi avlusunda geç Osmanlı devrine ait bir mezar taşı üzerinde barok karakterli süslü bir vazodan yükselen

den Suriye-Mezopotamya sırsız seramiğinde tek hayat ağacı stilize nar ağacı şeklindedir (14. asır). (Bak. Sauvaget, J. Document d'études Orientales de L'institut Français de Damas. 1932, Tome I. Paris, Poteries Syro-Mesopotamiennes du XIV. Siècle. Pl. 26.

³ Ahlat mezar taşları hakkında Dr. Beyhan Karamağaralı tarafından etraflı bir doçentlik tezi hazırlanmaktadır. Bana verdiği resim için teşekkürü borç bilirim.

çiçekli ağaç şeklindeki hayat ağacı bu motifin Anadolu'da geç devirlere kadar yaşamağa devam ettiğini gösterir (Resim 6) ⁴.

Bir başka enteresan geç örnek istisnâ olarak sivil mimaride, Doğu Bayazıt'ta İshak Paşa sarayının ön cephesinde görülür (16. asır) (Resim 28a). Hayat ağacı burada barok karakterle ve çok plastik olarak portalin iki yanında yükselir. Nar meyvaları bariz olarak seçilir. Sarayın dahilinde de şakayık çiçekli hayat ağacı kabartmaları tekrür eder (Resim 28b).

Çift Kuşla Çevrelenmiş Hayat Ağaçları :

Yalnızca kuşla çevrelenmiş hayat ağaçları çok çeşitlilik gösterirler. Afyon Boyalıköy'den bir lâhitin baş tarafında, (bugün Afyon Müzesinde) bir çubuk üzerine tünemiş karşılıklı simetrik yerleştirilmiş iki kuş görülür (Resim 7). Tasvir edilen büyük ihtimalle hayat ağacı ile birlikte kuşlardır ⁵ (13. asır).

Tokat'ta geç Selçuklu devrinden bir mezar taşında (bugün Tokat Gök Medrese Müzesinde) yine dala benzer bir motifin etrafında karşılıklı yerleştirilmiş iki kuş yer alır (Resim 8) ⁶ (ölçüler 0.23 x 0.24 m.). Kuşların tepesinde birer rozet dikkati çeker. Motiflerin altında iki satır neshî kitabede "Tab et seraha" yazısı okunur. Taşın alt kısmı kırıktır.

Alâeddin Keykubad'ın Beyşehir gölü kenarındaki yazlık sarayı Kubadabad'da (1236) hayat ağacı-kuş gurubunun çeşitli örnekleri ile karşılaşırsınız ⁷. Bu motifler sıraltı veya lüster tekniği ile işlenmiş

⁴ Osmanlı sanatında seccadelerde, Kur'an rahlelerinde, çinilerde hayat ağacı tasviri boldur (bak. Erdmann, K. Der Orientalische Knüpfteppich. Tübingen 1955, Abb. 165, 166. Dimand, M.S. A Handbook of Mohammedan Decorative Arts. New York 1930, Fig. 41. Otto-Dorn, K. Türkische Keramik Fig. 20, 42, 63, 66, 68, 73, 74).

⁵ Otto-Dorn, K. Türkische Grabsteine mit Figurenreliefs aus Kleinasien. Ars Orientalis III. 1959., S. 64, Abb. 12. Kuşlu mezar taşları hakkında yazar tarafından bir makale hazırlanmaktadır. Hayat ağacına benzer tasvirler ihtiva eden mezar taşlarında arslan figürlerine de rastlanır. Tokat'tan bir mezar taşı (bugün Ankara Etnoğrafya Müzesinde) ve Kırşehir'den bir mezar taşı buna örnektir. (Bak. Eyice, S. Kırşehir'de H. 709 tarihli tasvirli bir Türk Mezartaşı. Reşit Rahmeti Arat İçin, Ankara 1966, Resim 8).

⁶ Öney, G. Anadolu Selçuklularında kuş Figürleri. Ankara 1964 neşredilmemiş doktora tezi. Fig. 22.

⁷ Otto-Dorn, K. Önder, M. Erster Bericht über die Grabung in Kubadabad. Oktober 1965. Archaeologischer Anzeiger. Heft 2, 1966, S. 170, 183.

yıldız biçimli çiniler üzerinde yer almaktadır. Çok stilize edilmiş hayat ağaçları simetrik yerleştirilmiş karşılıklı veya sırt sırta kuşlarla çevrelenmiştir. Hayat ağacı bazı Kubadabad örneklerinde Rakka seramiklerindeki ağaçlara benzer tarzda stilize edilmiştir⁸ (12-13. asır) (Resim. 9, Resim 10 ile mukayese et). Profilden verilen, kıvrık kuyruklu kuşlar ağaçlardan daha realist bir karakter gösterir⁹.

İkinci bir gurup Kubadabad çinisi üzerinde hayat ağacı stilize palmiye ağacı şeklindedir. Kuşların etrafında serpiştirilmiş nar dalları göze çarpar (Resim 11, 12). Son örneğimizde ayrıca büyüklü küçüklü rozetler de dikkatimizi çeker. Anadolu Selçuklu mimarisinde bilhassa mihrap ve portallerde rozetlere çok sık rastlanır. Bunlar büyük ihtimalle güneş, ay ve diğer gezegenleri sembolize eder¹⁰. Daha geç hayat ağacı tasvirlerinde tekrar rozetlere işaret edeceğiz ve bunların sembolik izahını yapacağız.

Kubadabad çinilerinde, bize birinci Divriği örneğini hatırlatan dal biçiminde hayat ağacı tasvirleri de görülür (Resim 13). Bu ağaçlar sıraltı veya lüster tekniği ile işlenmiş çinilerde, sırt sırta veya karşılıklı yerleştirilmiş kuşların arasında yer alır (Resim 14, 15). İslâm sanatında bu konunun ilk örneklerini İspanya Emevî devri fildişi işçiliğinde¹¹ (Resim 16), Fatimî ahşap ve lüster seramik işçiliğinde, Mezopotamya'da Selçuklu seramiğinde buluruz. Sicilya'da bulunmuş 12. asırdan

⁸ Lane, A. Early Islamic Pottery. Fig. 79 b. ayrıca bak. Lane, A. Islamic Pottery. Fig. 63, S. 33.

⁹ Orta - çağ hristiyan sanatında çift kuş-hayat ağacı yerine, çift tavus-haç, çift tavus-vazo, çift tavus-hayat ağacı motifi kullanılmıştır. Bunlar cennet ve ebedî hayat sembolleridir. (Bak von Falke, O. Kunstgeschichte der Seidenweberei. Tübingen. Taf. V. Wulff, O. Handbuch der Kunstwissenschaft. Altchristliche und Byzantinische Kunst I, 1924, S. 182, Abb. 18. Bd. II S. 609, Abb. 523. Ermeni örnekleri için bak. Strzygowski, J. Altai Iran und Völkerwanderung. Leipzig 1917 Abb. 228. Nersessian, S. Armenia and the Byzantine Empire. Cambridge 1947 Taf. XXI, 1, 2, XXV, 2. Baltrusaitis, J. Etudes sur l'art médiéval en Géorgie et en Arménie, Paris 1929, Fig. 66. Arabeskle birlikte çift tavus motifi islâm sanatında da yaygındır. Kubadabad sarayında çift tavus motifi çinilerde ve alçıda sık görülür. Alaeddin köşkü alçılarında da aynı konu tekrarlanmaktadır.

¹⁰ Otto-Dorn, K. Die Kunst des Islam. S. 148. Öney, G. Artuklu devrinden bir hayat ağacı kabartması hakkında. Vakıflar VII. İstanbul 1968. Öney, G. Niğde Hüdavent Hatun Türbesi Figürlü Kabartmaları. Belleten XXXI, 122. Ankara 1967. S. 143-192. Öney, G. The Fish Motif in Anatolian Seljuk Art. Sanat Tarihi Yılığ II, İstanbul 1967-68.

¹¹ Gómez Moreno, M. aynı. Fig. 355, 357, 365, 366, 371.

bir Fatimî lüster tabağı üzerinde daha zengin şekilde muhtelif sırt sırta yerleştirilmiş simetrik kuşlar görülür (Resim 17). Bu örnekte çok stilize ve dal şeklinde canlandırılan ağacın tepesinde oldukça büyük bir nar yer alır. Nar daha büyük tutulmuş ve Kubadabad örneklerini hatırlatan tarzda iki kuşla çevrelenmiştir¹². Sicilya'da Fatimî sanatını aksettiren Palatio Real'in ahşap işlemelerinde Selçuklu hayat ağacı-kuş tasvirlerine çok yakın bir paralel buluruz (Resim 18)¹³. Burada palmet yapraklarından ibaret ağaç üzerinde simetrik çift kuş oturur, ağacın altında aynı şekilde iki tavus yer alır. Bir diğer paraleli daha önce bahsi geçen 12-13. asır Rakka tabaklarında görmekteyiz (Resim 10, 19). Bu seramiklerde dallar ve sırt sırta yerleştirilmiş veya karşılıklı simetrik, kıvrık kuyruklu stilize kuşlar Kubadabad örneklerimize çok benzer¹⁴.

Hayat ağacı-çift kuş motifinin çok enteresan ve şimdiye kadar tanınmamış bir örneği Kayseri'de Karatay kervansarayının dış portalinde görülür (1240) (Resim 20). Burada ilk olarak çift kuş yerine çift siren dikkati çeker. Bu tılsımlı yaratıklar ağacın sembolik durumunu daha kuvvetle belirtir. Ağacın eksenli arabesk tarzı verilışı de dikkate değer. Ahlat mezar taşlarında olduğu gibi burada da palmetlerin arasına bir maske gizlenmiştir. Bu kabartmalar portalin iki iç yüzünde simetrik olarak yer alır, sol taraftaki kabartma oldukça haraptır.

Örneğimize en benzer paraleli İran Selçuklu Minai seramiğinde buluruz (Rayy 13. asır). Burada aynı arabeskli eksen tarzındaki hayat ağacını çift siren yerine çift sfenks çevreler¹⁵ (Resim 21).

¹² Lane, A. Early Islamic Pottery. Abb. 28 A.

¹³ Gómez Morano, M. aynı Fıfğ. 352.

¹⁴ Grube, E. The World of Islâm. Newyork - Toronto. 1967. s. 40. Fig. 15. Grube, E. Raqqâ Keramik in der Sammlung des Metropolitan Museums in New-York. Kunst des Orients IV. Wiesbaden 1963. Abb. 3, S. 74. Daha geç (1263) tarihli Kaşan lüster yıldız çinilerinde de Kubadabad örneklerine benzer hayat ağaçları görülür. Burada stilize nar ağacı üzerinde küçük kuşlar oturur. Gölde küçük balıklar konuyu zenginleştirir (Bak. Bahrami, M. Recherches sur les carreaux de revêtement Lustré dans la Céremique Persane du XIII. e au XV. e Siecle Etoiles et Croix). Les Presses Modernes 96, Paris 1937). Sultanabad'dan (1276) sıraltı tekniği ile işlenmiş bir kâse üzerinde de stilize nar dalları arasında simetrik yerleştirilmiş karşılıklı kuşlar görülür (bak Lane, A. Early Islamic Pottery. Fig. 94 a.).

¹⁵ Koeclin, R.-Migeon, G. Islamische Kunst Werke. 1928 Berlin. Pl. XXII. Bu motif İran Selçuklu el sanatlarında bir çok örneklerde tekrarlanır. Aynı Pl.

Hayat Ağacı Yerine Geçen Arabesk Zemin üzerinde Çift Başlı Kartal :

Bazı erken ve geç Anadolu Selçuklu örneklerinde hayat ağacı büyük ihtimalle arabesk şeklinde stilize edilmiştir ve üzerinde çift kuş yerine çift başlı kartal yer almaktadır. Bu grupta kartalların kanat veya kuyruk uçları arabesk şeklinde kıvrılmış ejder başları ile son bulur. Ejder başı ile birleşen çift başlı kartalların daima arabesk zemin üzerinde tasvir edilmiş olmaları dikkati çeken bir husustur. Bu durumda büyük ihtimalle arabesk zemin hayat ağacı, üzerindeki kartal ve ejder tasvirleri ise onunla ilgili sembolik figürlerdir.

Divriği Ulu camisinin yan portalinin dış yüzlerinde yer alan çift başlı kartallar bu gruptan tipik örneklerdir (Resim 22). Burada arabesk zemin üzerinde çift başlı kartal plastik karakterle belirir. Kıvrık ve tehdit edici açık ağızları, sivri kulakları, iri badem gözleri ile ejder başları Selçuk ejder tasvirleri için tipiktir¹⁶. Gövde ile kuyruk arasında yer alan hilâl motifi hayat ağaçlarında da sık sık görülür. Bu kabartmalarda Orta-Asya etkisi barizdir. Eğri kesim tekniği, kuvvetli stilizasyon, kartal-ejder başı birleşiminde olduğu gibi ayrı hayvanlara ait unsurların birleşmesi, Avrasya hayvan stilinde de tipik özelliklerdir¹⁷. Kartalın gövde ve kanatlarında görülen delikli zemin de doğunun etkisini gösterir. Bu zemin bize Samarra'da Abbasî

XXVIII. İslâm öncesi en erken hayat ağacı-siren tasviri bir erken Uygur freskinde, Sengim mâbedinde görülür. (Bak. Le Coq, A von. Chotscho, Berlin 1913, Pl. 10). Masal hayvanı-hayat ağacı birleşimi 12-13. asırdan bir ipek mezar kumaşında da görülür (bugün Los Angeles Country Müzesinde). Burada hayat ağacı iki simetrik sfenksle kuşatılmıştır (bak. Baer, E. Sphinxes and Harpies in Medieval Islamic Art. The Israel Oriental Society, Oriental Notes and Studies. No. 9. Jerusalem 1965, S. 57, 58). 17. asırdan bir İznik tabağı üzerinde (Godmann Collection London) aynı konunun tekrarlandığını görürüz. Burada hayat ağacını iki siren beklemektedir. Başlarında tipik Orta-Asya tarzı üç sivri dilimli taç, yanaklarında Samarra tipi bukleler erken İslâm sanatı özellikleridir. Tavus kuşu tipi kuyrukları (muhtemelen cennet sembolü) dikkate değer. Erken Hristiyan sanatında da İslâm örnekleri stilinde hayat ağacı-masal hayvanı tasvirlerine rastlarız. Van'da (915) Achtamar kilisesinde hayat ağacı Selçuk örneklerine çok benzer bir sfenks tarafından beklenir, ağaç hurma ağacı şeklindedir. (Bak Otto-Dorn, K. Türkisch-Islamisches Bildgut in den Figurenreliefs von Achtamar. Anatolia VI. Ankara 1961, Fig. XI, c. Atina da Palea Mitropolis'de (11-12. asır) hayat ağacının tepesinde ve altında ikişer simetrik sfenks yer alır. (Bak Strzygowski, J. Asiens Bildende Kunst. Augsburg 1930. Abb. 643, 724).

¹⁶ Selçuklu ejder tasvirleri için bak. Öney, G. Anadolu Selçuk'larında heykel ve figürlü kabartma... Cilt III. Resim 167-182, Cilt II, Kat 154-169.

¹⁷ Bak Rice, T. T. The Scythians, London 1957, Pl. 8, 9, 46, 47, 49, Fig. 61.

devri alçılarından¹⁸ ve İran'da Selçuklu devri alçılarından bilinmektedir¹⁹. Bu motiflerin daha sonra ele alacağımız sembolik kullanılışları da aynı köklere uzanır.

Konya Alâeddin köşkü alçılarında da çift başlı kartal-ejder birleşmesine rastlanır (Resim 23). Burada da arabesk zemin tipiktir. Bu örnekte kuyruk kısmı ejder ile birleşmektedir. Köşkün alçı dekorasyonu büyük ihtimalle Alâeddin devrindendir²⁰.

Alâeddin devrinden bir ipek kumaş üzerinde de aynı birleşmeyi görürüz (Resim 24)²¹. Burada çift başlı kartal bir rozetle çerçevelenmiştir. Kanat uçları ile birleşen ejder başları rozetin dışında kalır. İlhanlı devrinden (1312) Niğde Hüdavent Hatun türbesinde aynı konu tekrarlanır (Resim 25). Burada çift başlı kartalların birbirine dolanan boyun kısımları dikkati çeker. Meydana gelen ters kalb şeklinin tepesinde maske gibi bir tasvir yer almaktadır²². Akşehir Kileci mescidinin (15. asır) ahşap pencere kepenginde arabesk zeminle çevrilmiş çift başlı kartal bir madalyon içinde tasvir edilmiştir (Resim 26). Bu örnekte ejder başları kartaldan ayrı olarak arabeskler arasında yer almaktadır.

13. asrın ortalarından Konya Mevlâna Müzesinde bulunan bir kur'an rahlesinde bu guruptan bir başka paralel örnek görürüz²³ (Resim 27). Bu tasvirde arabesk zemin ortasındaki çift başlı kartal ejder başları yerine arslanlarla çevrilmiştir. Daha geç devirden benzer bir diğer paralel Doğu Bayazıt'ta İshak Paşa sarayının portalinde yer alır (16. asır Resim 28). Burada dolgun kabartma olarak işlenmiş simetrik yerleştirilmiş arslanların üzerinden yine çok plastik olarak

¹⁸ Bak Herzfeld, E. Die Ausgrabungen von Samarra I. Der Wandschmuck der Bauten von Samarra und seine Ornamentik. Berlin 1923. Taf. LXXXVIII-LXXXIII.

¹⁹ Bak. Pope, A. U. A Survey of Persian Art. London-New York 1938 Bd. V, aynı Pl. 516, 517, 518.

²⁰ Konya figürlü alçıları Sarre tarafından Kılıçarslan IV 1257-67 devrine tarihlenmiştir (bak. Sarre, F. Der Kiosk von Konia, Berlin 1936, S. 36-37. 1966). Kubadabad kazılarında eş teknik ve stilde figürlü alçıları bulunmuştur (1236 Alâeddin devri). Bunlara dayanarak Alâeddin köşkü alçılarını da aynı devre tarihleyebiliriz.

²¹ Rice, T. T. The Seljuks, London 1961, Pl. 78.

²² Öney, G. Niğde Hüdavend Hatun Türbesi figürlü kabartmaları..., aynı.

²³ Rice, T. T. aynı Pl. 72.

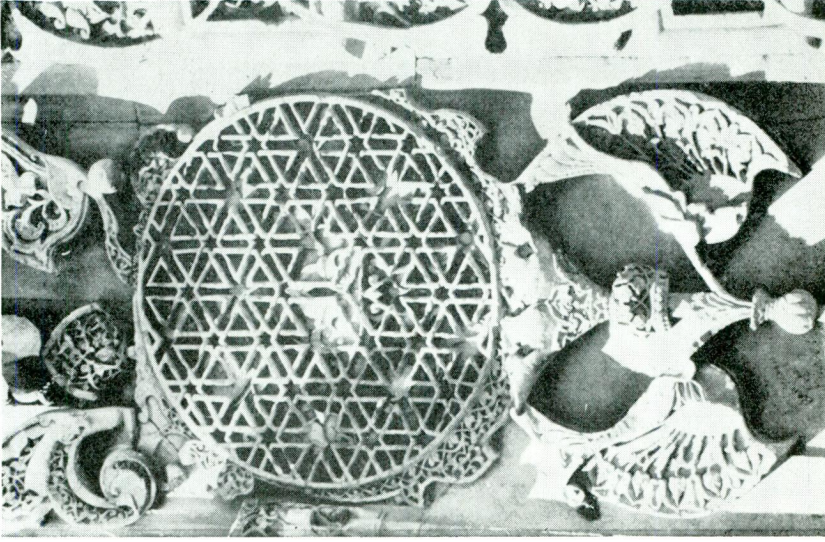
canlandırılmış arabesk bordürü yükselir ve bütün portalı kuşatır. Arabesk sarmaşığını hayat ağacı olarak karakterize eden nar meyvaları bariz olarak seçilir.

Tüm olarak canlandırılan Hayat Ağacı ve Eşlik eden hayvanlar :

İlhanlı-Selçuk devrinden olan geç örnekler incelendiğinde arabesk zeminin hayat ağacı olarak kullanılışı ve çift başlı kartal-ejder başı veya arslanla birleşmesi hakkındaki tezimiz daha kuvvetlenir. On üçüncü asrın ortalarından itibaren hayat ağacı tasvirleri daha realist olur ve aynı sembolik hayvanlarla birleşir. Bu geç guruptan örnekler medrese, cami, türbe gibi dinî mimaride yer alır. Hayat ağacı üzerinde çift veya tek başlı kartal, altında ise ejder veya arslan çifti yer alır. Yani yukarıda bahsi geçen (arabeskle) kompozisyon daha realist ve ayrıntılı şekilde tekrar edilmiş olur. 13. asrın sonlarından Erzurum Çifte Minareli Medrese portalinin iki tarafındaki hayat ağacı kabartmaları bu guruptan önemli örneklerdir (Resim 29). (Sol taraftaki kabartma tamamlanmamıştır). Hayat ağacı bu geç tasvirlerde çeşitlilik gösteren erken tasvirlerin aksine daima stilize palmiye ağacı şeklinde işlenmiştir. Kubadabad çinilerinde hayat ağacının etrafında yer alan nar dalları ve kuşlar, Erzurum Çifte Minareli Medrese örneğinde dallar arasında göze çarpar. Ağacın tepesinde ise çift başlı kartal oturur. Ağaç, daha önce çift başlı kartalların kuyruk kısmında ve başka ağaç tasvirlerinde gördüğümüz gibi bir hilâl motifinden yükselir. Burada ejder başları doğrudan doğruya kartalla birleşmek yerine ağaca bağlanır.

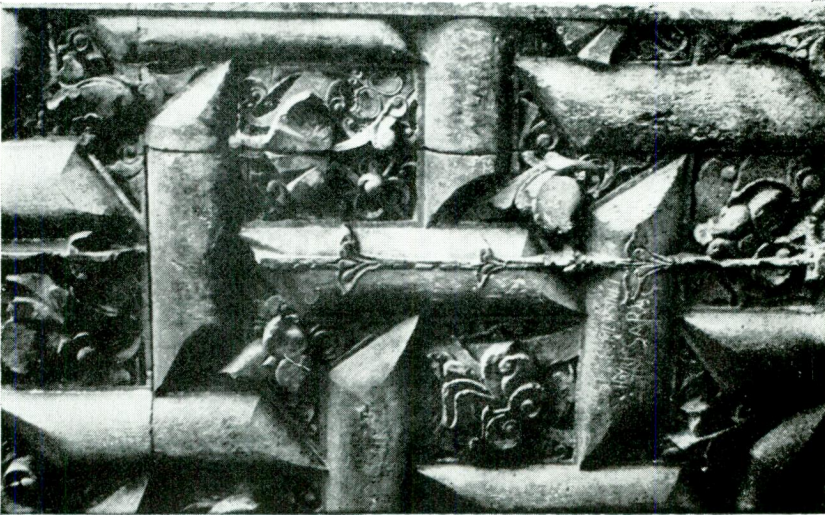
Geç örneklerde hayat ağacı, çift başlı kartal, arslan birleşmesi de daha realist olur. En enteresan örneği Erzurum Yakutiye medresesi portalinin iki yan yüzünde buluruz (1310) (Resim 30)²⁴. Burada da palmiye biçimli ağaç üzerinde çift başlı kartal oturur (bir baş kırılmıştır). Kartalın tepesinde ayrıca büyük bir rozet dikkati çeker (büyük ihtimalle güneş tasviri). Ağacın altında bu defa ejder çifti yerine arslan çifti yer alır. Ağaç hilâl yerine yuvarlak bir rozetten çıkar.

²⁴ Geç devirden (1752) bir hayat ağacı-arslan kompozisyonunu Tokat'ta İshakpaşa hanının portalinde görmekteyiz. Stil bakımından soysuzlaşmış olan bu kabartmada çift arslanlar selvi tipi ağaçlara bağlanmış durumdadır ve çok kaba olarak işlenmişlerdir (Bak. Gabriel, A. Monuments Turcs II. Fig. 59, s. 108).

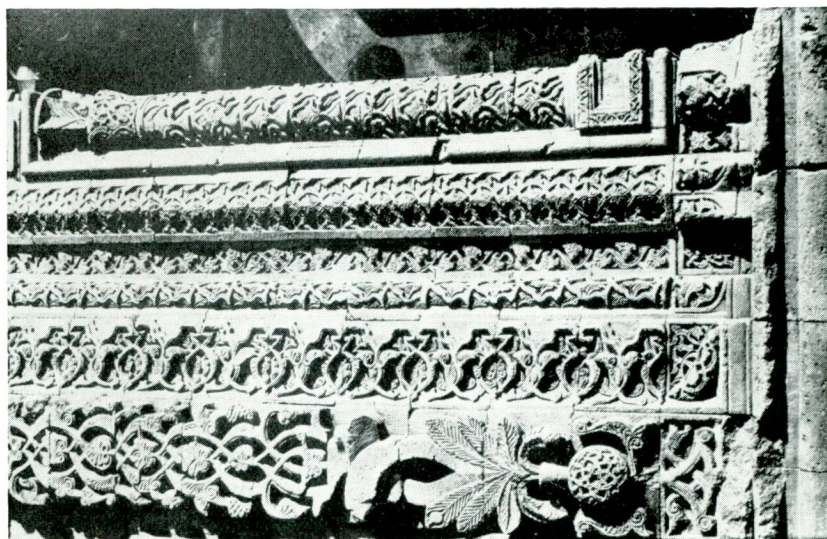
Resim 2 — Divriği Ulu camisi portalinde Hayat Ağacı.

Abb. 2 — Lebensbaum-Darstellung am
Portal der Divriği Ulu Moschee.

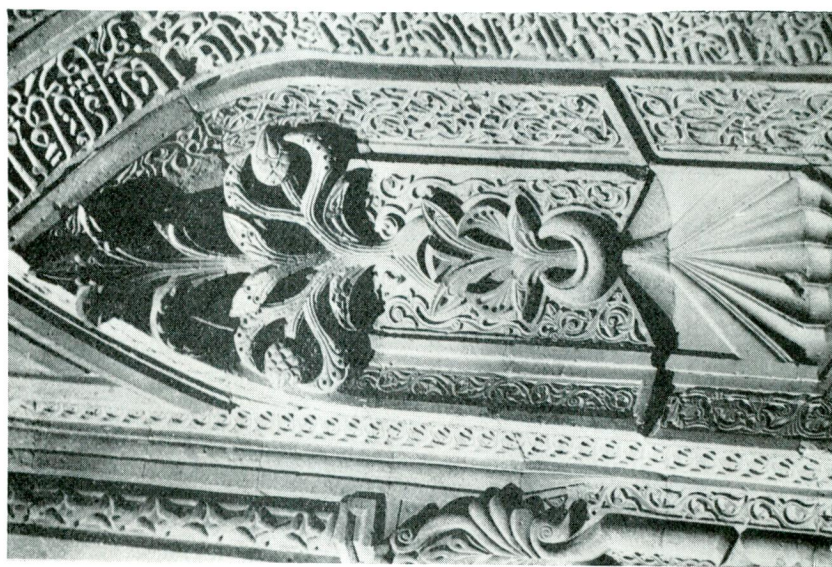
Resim 1 — Divriği Ulu Cami portalinde Hayat Ağacı.

Abb. 1 — Lebensbaum - Darstellung am
Portal der Divriği Ulu Moschee.

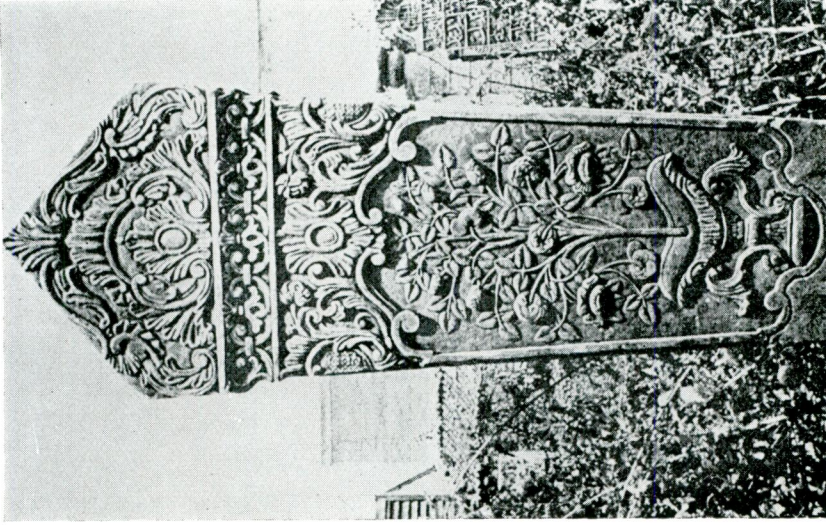
Resim 4 — Erzurum Çifte Minareli Medrese portalinde hayat ağacı.

Abb. 4 — Lebensbaum - Darstellung am portal der Çifte Minareli Medrese in Erzurum.

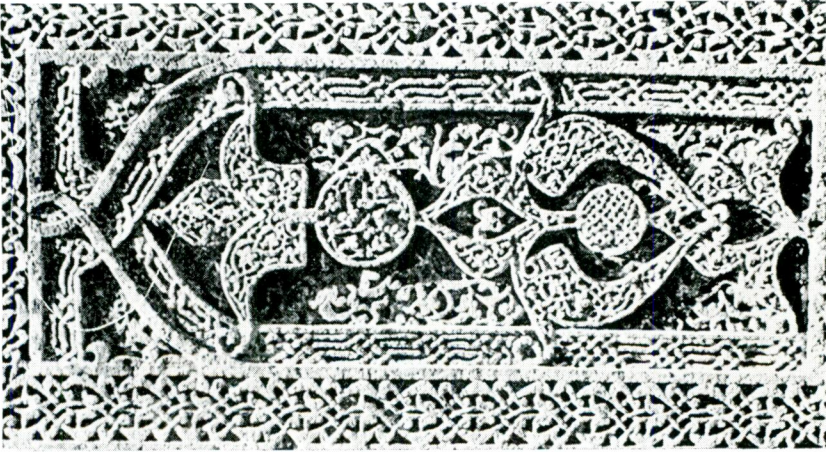
Resim 3 — Konya İnce Minareli Medrese Portalinde hayat ağacı.

Abb. 3 — Lebensbaum - Motiv am Portal der İnce Minareli Medrese in Konya.
(Foto: H. Karamağaralı)

Resim 6 — İstanbul Aksaray Murat Paşa
camisi mezar taşı.

Abb. 6 — Grabstein aus Istanbul
(Aksaray Murat Paşa Moschee).

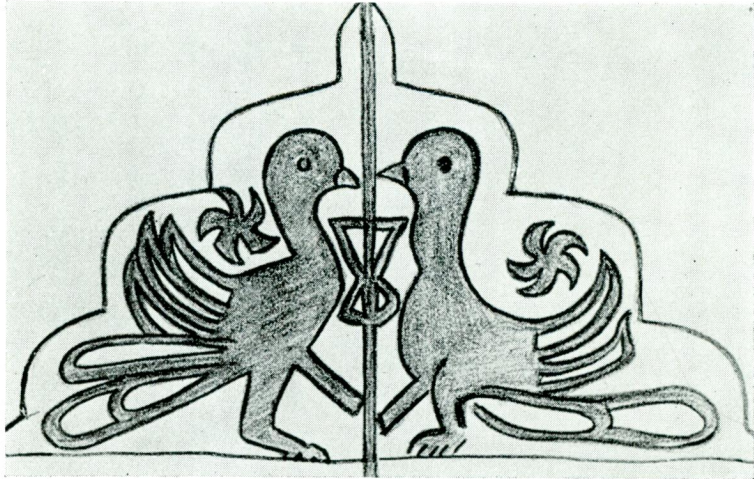
Resim 5 — Ahlat mezar taşında hayat ağacı
(Foto: H. Karamağaralı).

Abb. 5 — Lebensbaum - Darstellung am
Grabstein aus Ahlat.

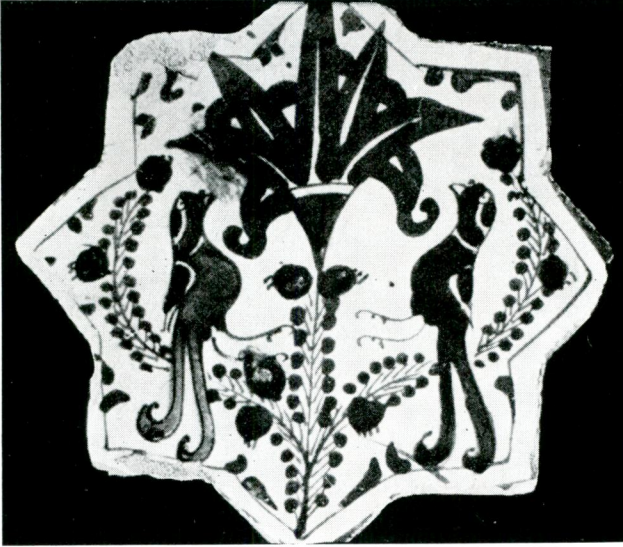
Resim 7 — Afyon Boyalı Köy mezar taşında hayat ağacı tepesinde çift kuş.

Abb. 7 — Doppelvögel - Lebensbaum am Grabstein von Afyon Boyalıköy.

Resim 8 — Tokat mezar taşında hayat ağacı ve çift kuş.

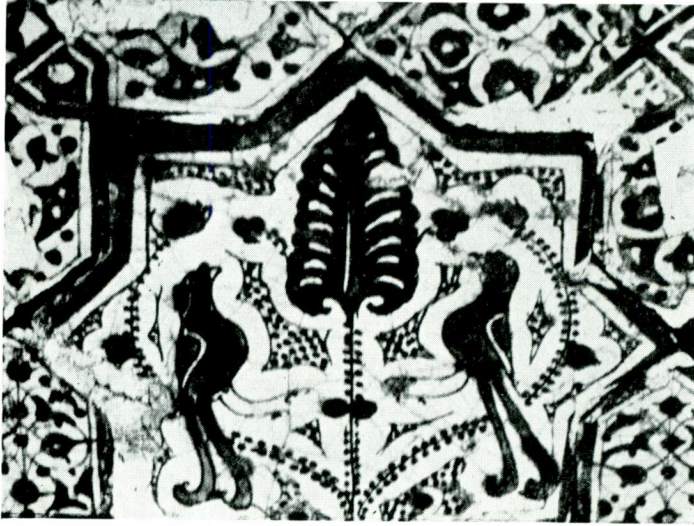
Abb. 8 — Doppelvögel - Lebensbaum am Grabstein aus Tokat.

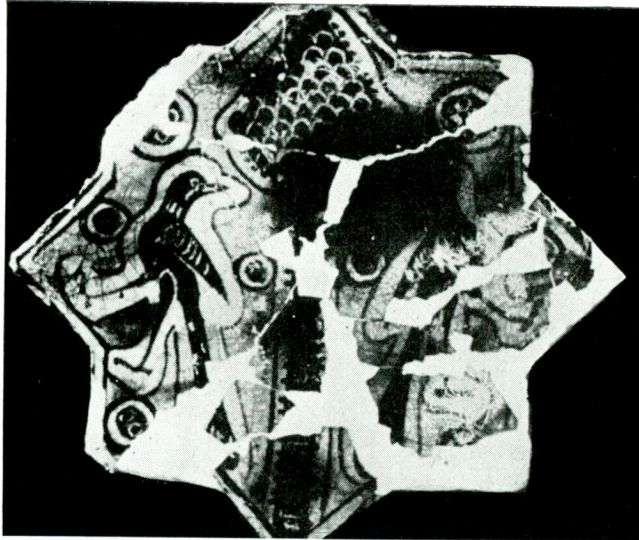
Resim 9 — Kabadabad sarayı çinisinde çift kuş ve hayat ağacı.
Abb. 9 — Doppelvögel - Lebensbaum auf einer Fliese aus Kabadabad.

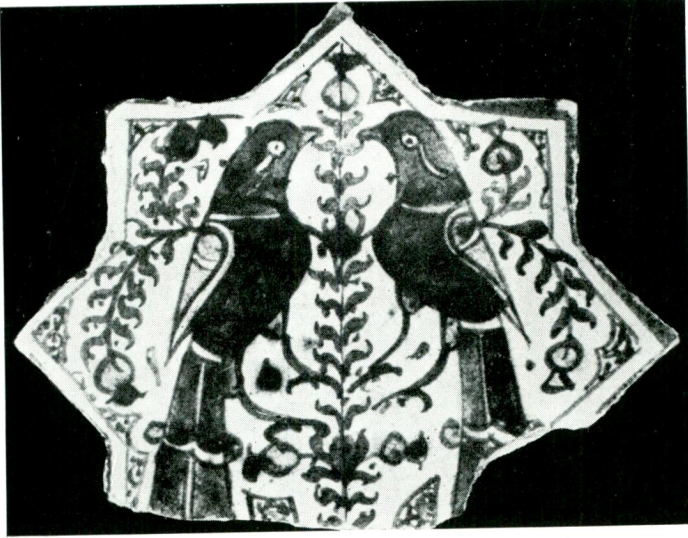
Resim 10 — Rakka tabağında çift kuş ve hayat ağacı.
Abb. 10 — Lebensbaum und Doppelvögel
auf einem Rakka - Teller.

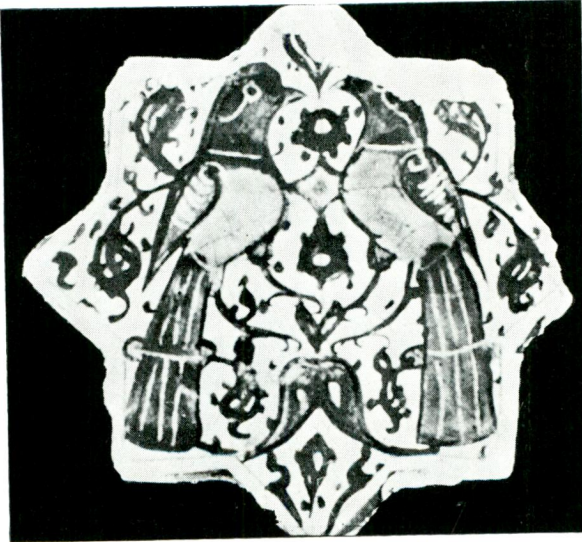
Resim 11 — Kubadabad sarayı çinisinde çift kuş ve hayat ağacı.
Abb. 11 — Doppelvögel - Lebensbaum auf einer Fliese aus Kubadabad.

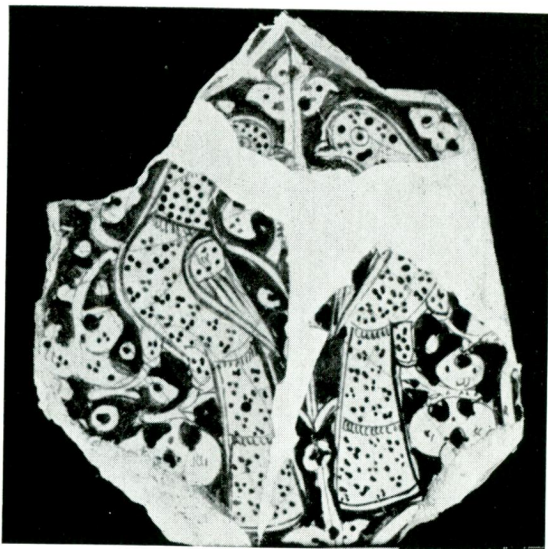
Resim 12 — Kubadabad sarayı çinisinde çift kuş ve hayat ağacı.
Abb. 12 — Doppelvögel - Lebensbaum auf einer Fliese aus Kubadabad.

Resim 13 — Kubadabad sarayı çinisinde çift kuş ve hayat ağacı.
Abb. 13 — Doppelvögel - Lebensbaum auf einer Fliese aus Kubadabad.

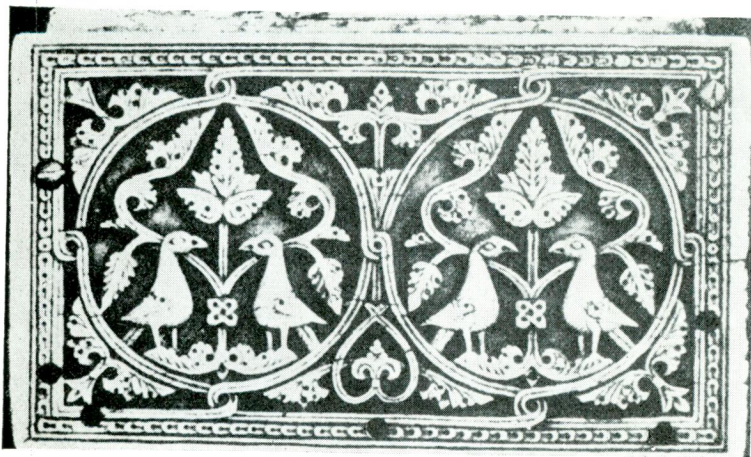

Resim 14 — Kubadabad sarayı çinisinde çift kuş ve hayat ağacı.
Abb. 14 — Doppelvögel - Lebensbaum auf einer Fliese aus Kubadabad.

Resim 15 — Kabadabad sarayı lüster çinisinde hayat ağacı ve sırt sırta kuşlar.

Abb. 15 — Adosierte Doppelvögel auf einer Lüster - Kachel aus Kabadabad.

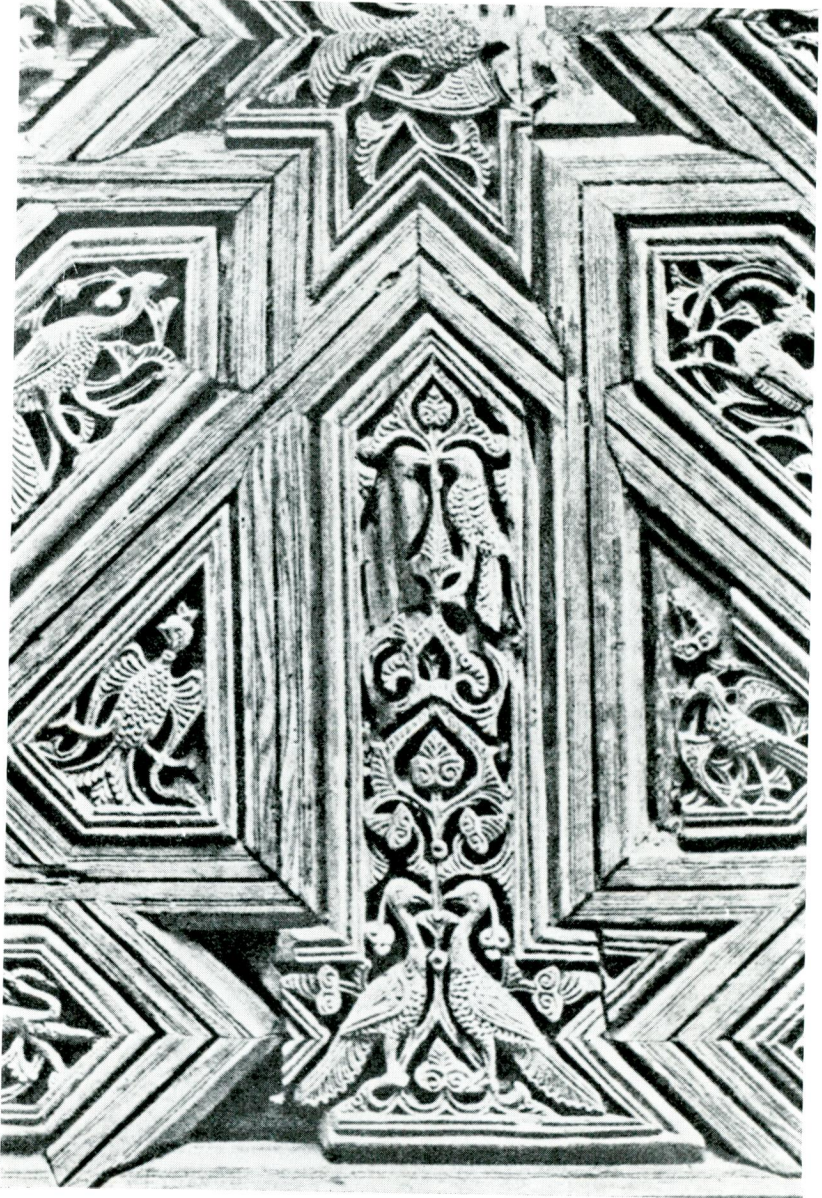

Resim 16 — İspanya Emevî fildişi işçiliğinde hayat ağacı ve çift kuş.

Abb. 16 — Doppelvögel - Lebensbaum bei einer spanisch - omayyadischer Elfenbeinarbeit.

Resim 17 — Fatimî lüster tabağında hayat ağacı ve kuşlar.
Abb. 17 — Auf Fatimidischem Lüsterteller Vögel mit Lebensbaum.

Resim 18 — Palatio Reale ahşap işçiliğinde hayat ağacı ve kuşlar.
Abb. 18 — Lebensbaum und Vögel bei der Holzarbeit in Palatio Reale.

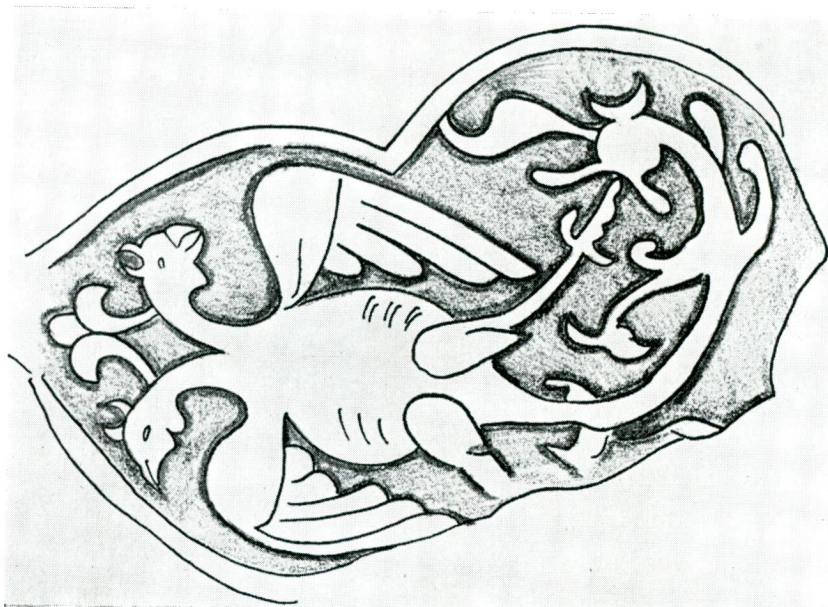
Resim 19 — Rakka tabağında hayat ağacı ve çift kuş.
Abb. 19 — Doppelvögel - Lebensbaum auf einem Rakka - Teller.

Resim 20 — Karatayhan portalinde
çift siren ve hayat ağacı.
Abb. 20 — Doppelsirene und Lebens-
baum am portal des Karatay
Karavansarays.

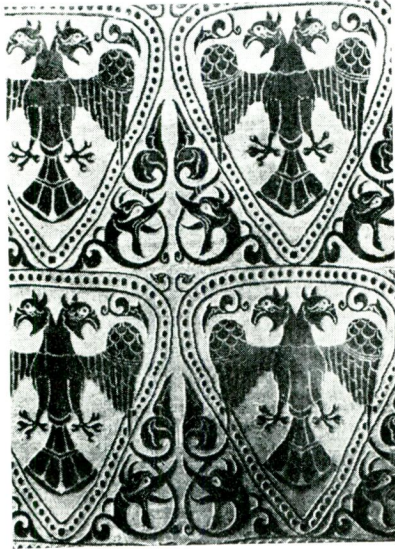
Resim 21 — Reyy tabağında çift sfenks ve
hayat ağacı.
Abb. 21 — Doppelsphinx und Lebensbaum
auf einer Schale aus Rayy.

Resim 23 — Konya Alaeddin Kösü alçısında ejder kuyruklu çift başlı kartal.
Abb. 23 — Doppelköpfiger Adler mit Drachenschwanzendigung auf dem Stuck des Alaeddin Kiosk in Konya.

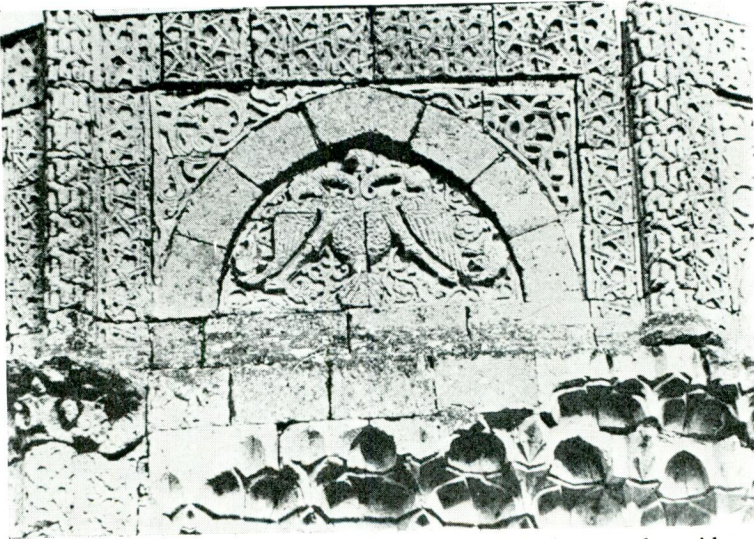

Resim 22 — Divriği Ulu camisinde kanat uçları ejder başlı çift başlı kartal.
Abb. 22 — Doppeladler am Portal der Divriği Ulu Moschee mit Drachenkopf - Flügelendigungen.

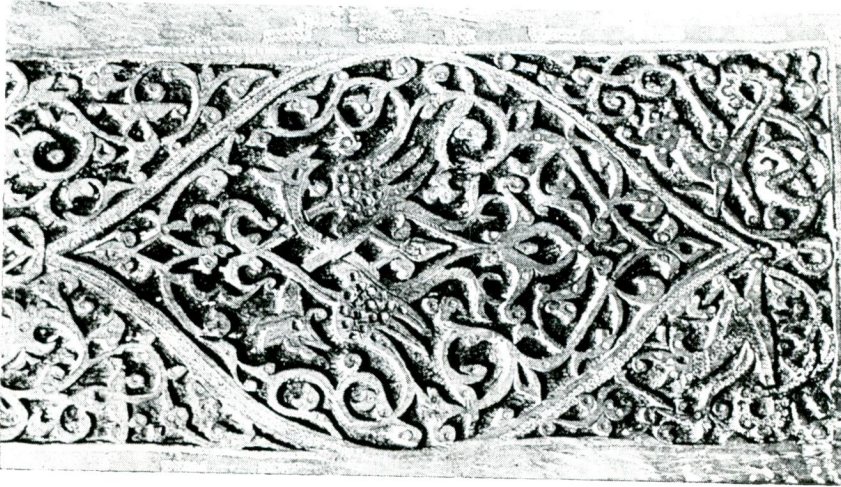
Resim 24 — Alâeddin devri kumaşında kanat uçları ejder başlı çift başlı kartal.

Abb. 24 — Doppeladler mit Drachenkopf - Flügelendigungen auf Seidenstoff.

Resim 25 — Niğde Hüdavent Hatun türbesinde kanat uçları ejder başlı çift başlı kartal.

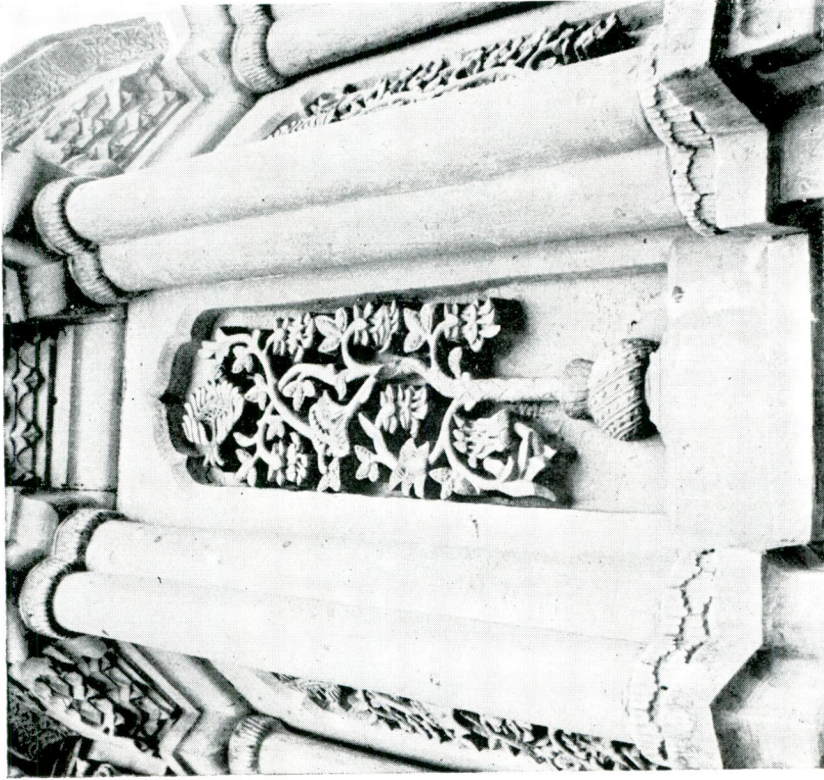
Abb. 25 — Doppeladler mit Drachenkopf - Flügelendigungen in der Hüdavent Hatun Türbe in Niğde.

Resim 26 — Akşehir Kileci mescidi pencere kanadında çift başlı kartal ve ejderler.
Abb. 26 — Doppeladler und Drachen auf den Fensterläden in Akşehir Kileci mescid.

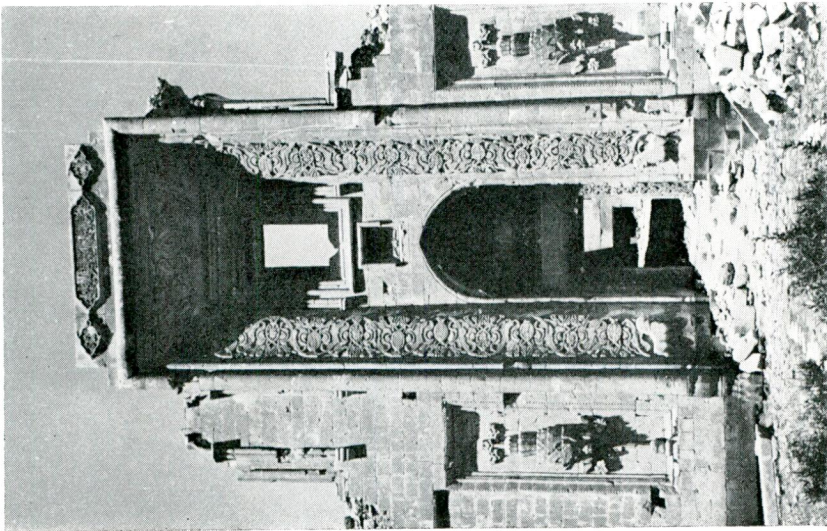

Resim 27 — Konya kur'an rahlesi üzerinde çift başlı kartal ve arslanlar.
Abb. 27 — Auf einem Koran - Pult aus Konya Doppeladler und Löwen.

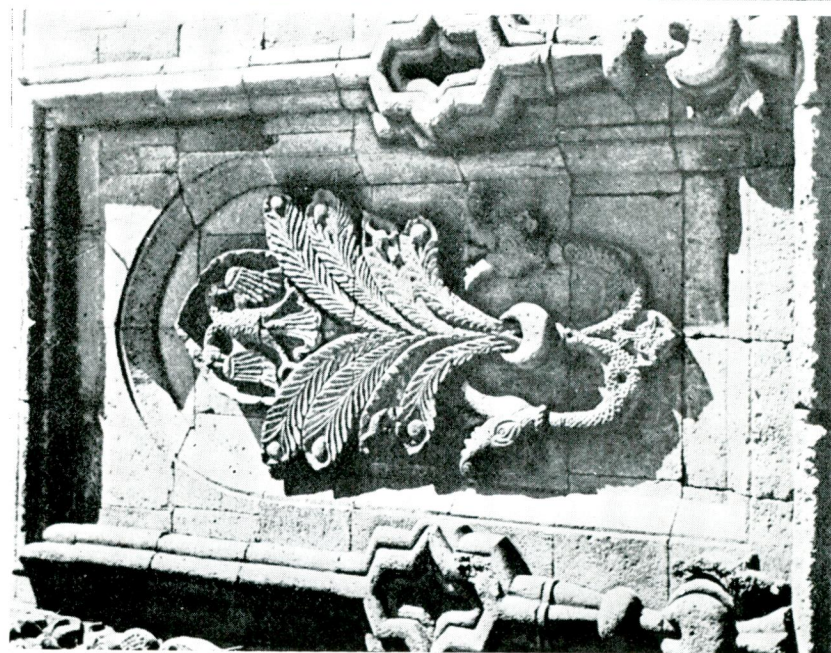
Resim 28 a — Doğubayazıt İshakpaşa sarayı portalinde hayat ağacı ve araslanlar.

Abb. 28 a — Doppellöwen und Lebensbaum am Portal des Ishakpaşa Palastes in Doğubayazıt.

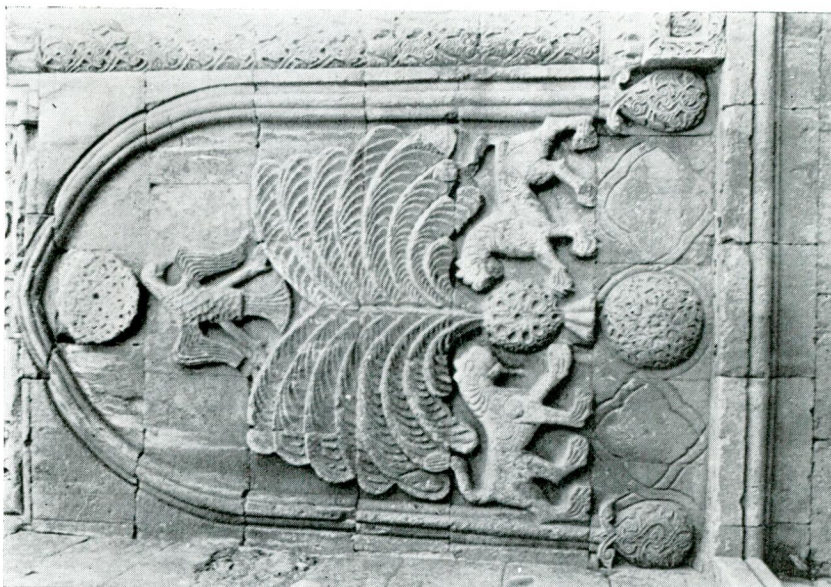
Resim 28 b — Doğu Bayazıt İshakpaşa sarayında hayat ağacı.

Abb. 28 b — Lebensbaum - Darstellung am Ishakpaşa Palast in Doğubayazıt.

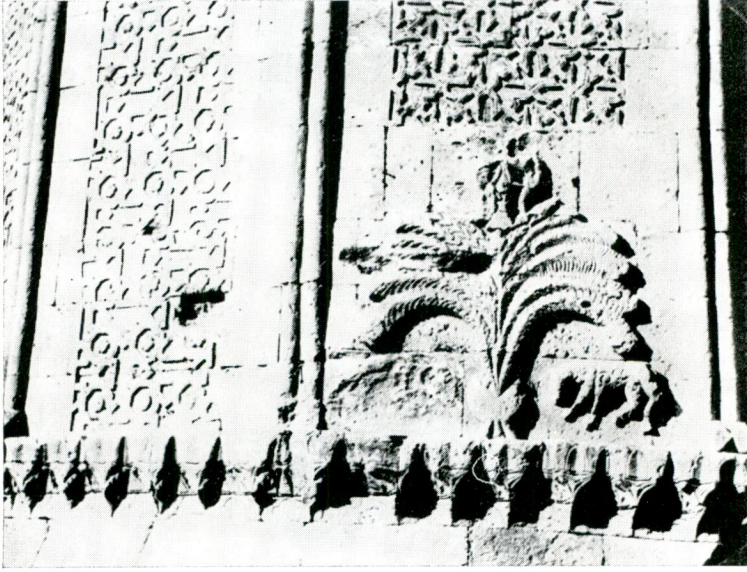
Resim 29 — Erzurum Çifte Minareli Medrese portalinde hayat ağacı, çift başlı kartal ve ejderler.

Abb. 29 — Lebensbaum - Doppeladler - Drachen - Darstellung am Portal der Çifte Minareli medrese in Erzurum.

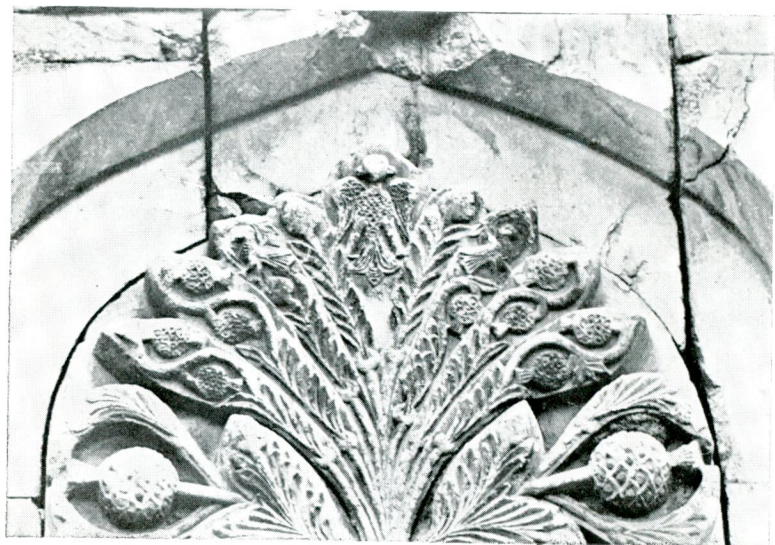
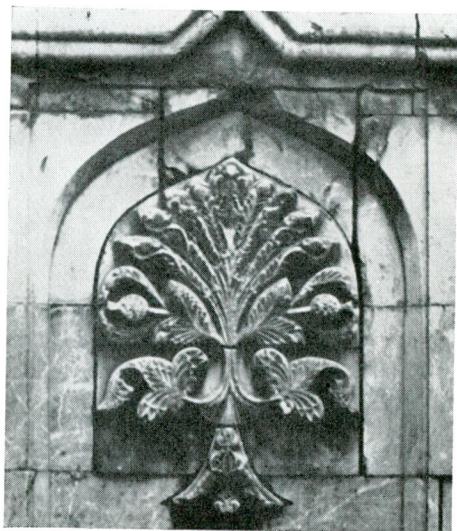
Resim 30 — Erzurum Yakutiye medresesi portalinde hayat ağacı, arslan ve çift başlı kartal.

Abb. 30 — Lebensbaum - Doppeladler und Löwen am Portal der Yakutiye medrese in Erzurum.

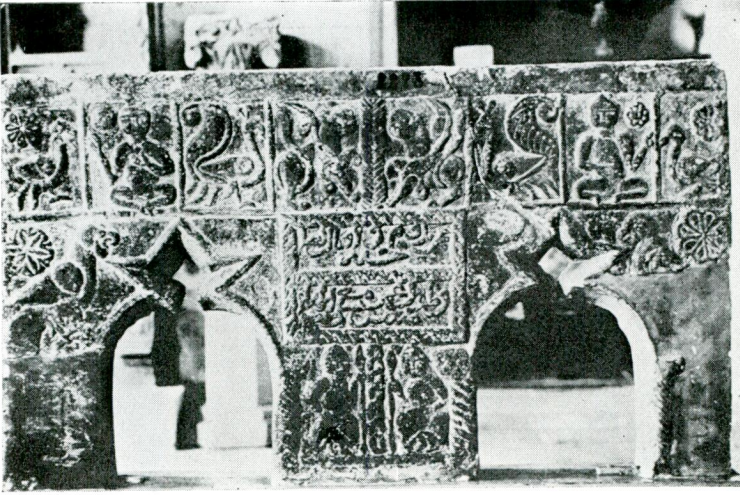

Resim 31 — Kayseri Döner Kümbetde hayat ağacı, kartal ve çift arslan.

Abb. 31 — Lebensbaum - Doppeladler und Löwen Darstellung
am Dönerkümbed in Kayseri.

Resim 32 a, b — Sivas Gök Medresede hayat ağacı ve kartal.
Abb. 32 a, b — Lebensbaum - und Adler - Darstellung an der Gök
Medrese in Sivas.

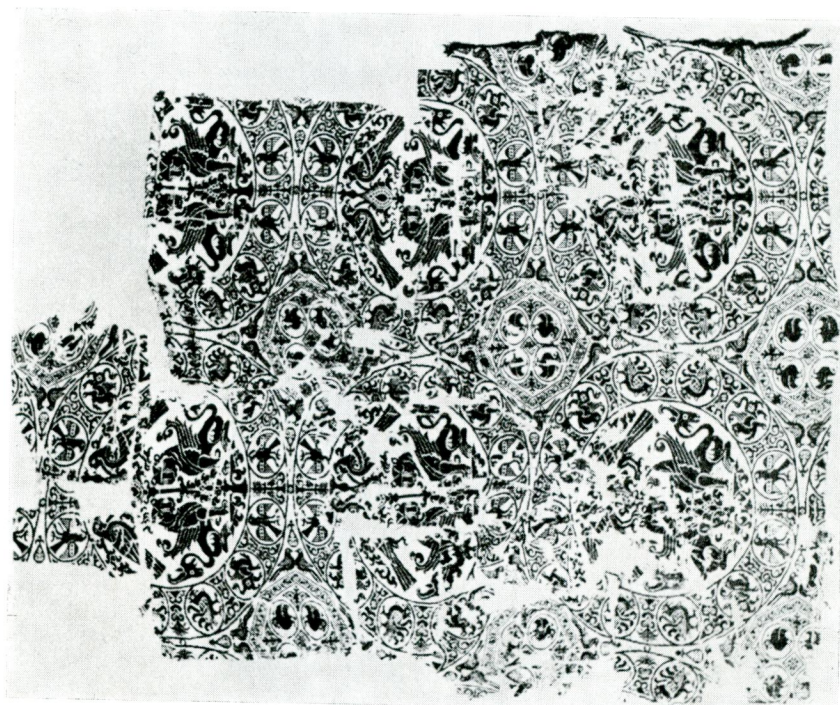
Resim 33 — Diyarbakır taşı üzerinde hayat ağacı ve figürler (İst. Türk ve İslâm Eserleri Müzesi).

Abb. 33 — Lebensbaum - und Figuren - Darstellungen auf dem Diyarbakır Stein.

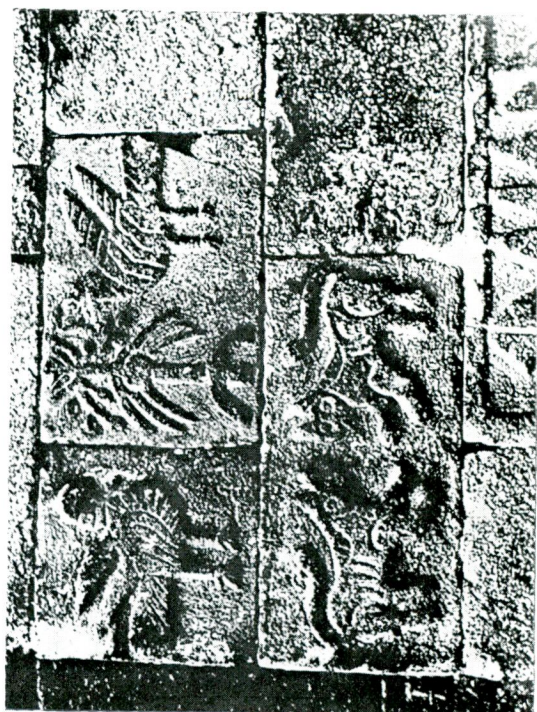
Resim 34 a, b — Gazne sarayı mermer kabartmalarında hayat ağacı ve figürler.

Abb. 34 a, b — Lebensbaum - und Figurendarstellungen auf den Marmorreliefs von Ghaznipalast.

Resim 36 — İran Selçuklu kumaşında hayat ağacı, kuş ve arslanlar.

Abb. 36 — Lebensbaum - Vögel - und Löwendarstellungen auf einem Stoff aus Persien.

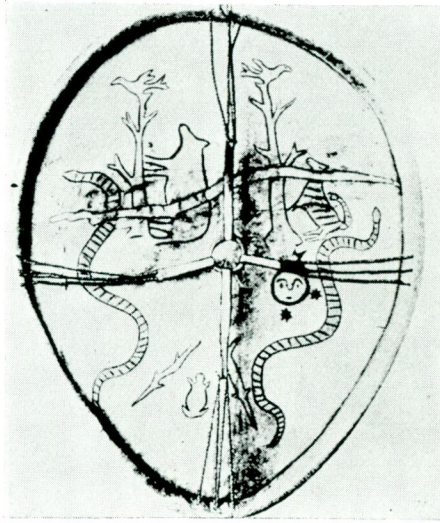

Resim 35 — Diyarbakır kalesinde (909 Abbasi) hayat ağacı, kuşlar ve arslanlar.

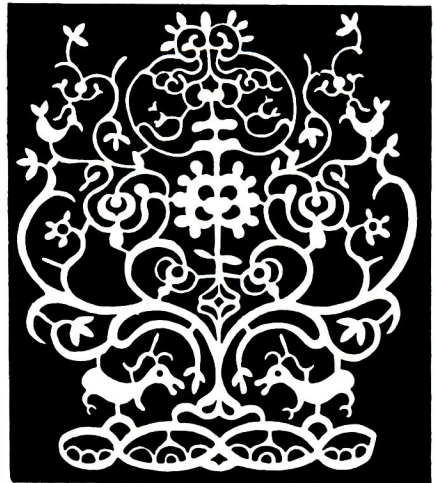
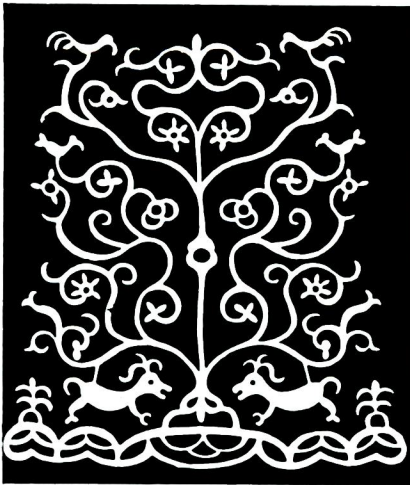
Abb. 35 — Lebensbaum, Vögel und Löwen an der Burg in Diyarbakır (909 Abbasidisch).

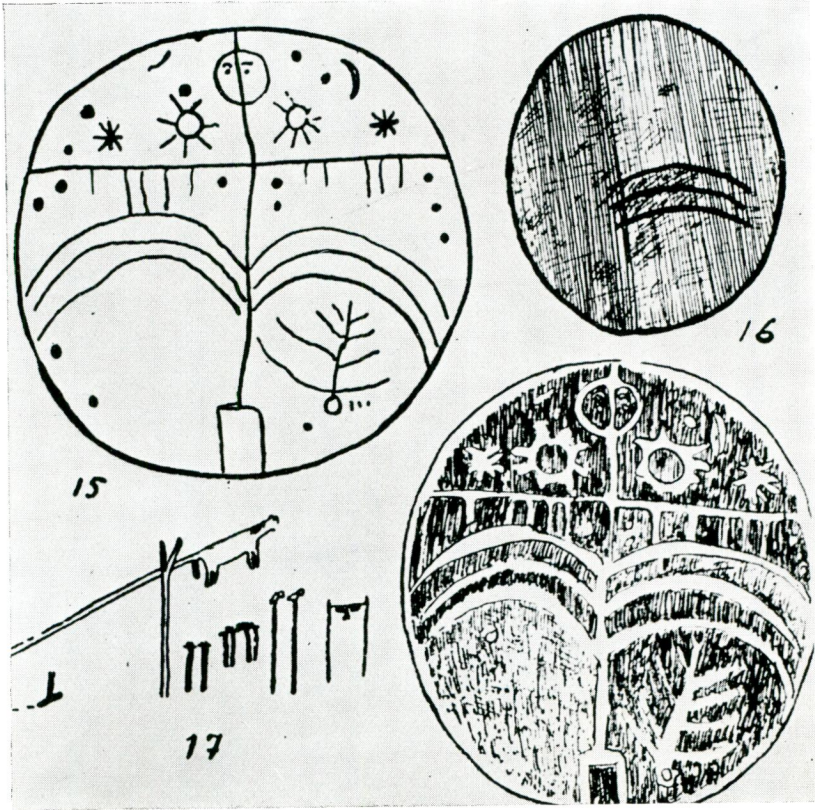
Resim 37 — Şaman elbisesinde hayat ağacı.
Abb. 37 — Lebensbaum - Darstellung auf einer
Schamanentracht.

Resim 38 — Şaman davulunda hayat ağacı, kuş, yılan, bekçi hayvan.
Abb. 38 — Lebensbaum, Vögel, Schlange und Wächtertiere auf der
Schamanentrommel.

Resim 39 — Şaman ahşap işçiliğinde hayat ağacı.
Abb. 39 — Lebensbaum - Darstellung auf einer schamanischen Holzarbeit.

Resim 40 — Şaman davulunda hayat ağacı ve gezegenler.
Abb. 40 — Lebensbaum und Planeten Darstellungen auf einer
Schamanentrommel.

13. asrın ikinci yarısından Kayseri Döner Kümbed'deki kabartmalar da bu guruba girer. Tanıttığımız kabartmada çift başlı kartal kısmen ve arslanlardan biri tamamen tahribolmuştur (Resim 31) ²⁵.

1271'den Sivas Gök Medrese ön cephesinde, portalin iki yanında, hayat ağacı bekçi hayvanlar olmadan tasvir edilmiştir (Resim 32 a, b) ²⁶. Bu defa hayat ağacının tepesinde tek başlı kartal oturur, dallar arasında yine kuşlar ve nar meyvaları görülür.

Hayat ağacı-hayvan kompozisyonunun daha zengin şekli istisnai olarak bir erken örnekte karşımıza çıkar. Diyarbakır'dan 12. asır Artuklu devrine ait olan bu kabartma bugün İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde bulunmaktadır (Env. 2465) ²⁷ (Resim 33). Taş iki dişli nişle unsurlanmıştır, bunların arasında kitabe ve iki figür yer alır. Taşın tepe bordüründe simetrik yerleştirilmiş figürler dikkati çeker, bunlar dıştan içe doğru: kuş, bağdaş kuran insan, tavus ve kanatlı arslanlardır. Merkezde dal biçimli bir hayat ağacı yer alır. Profilden verilen kuşların tepesinde birer rozet dikkatimizi çeker. İnsan figürleri cepheden ve bağdaş kurmuş vaziyette işlenmiştir. Göğüs hizasındaki ellerinde yuvarlak birşey tutarlar. Havaya kalkık kolları üzerinde de büyük birer rozet dikkati çeker. Tavus kuşları ve birbirlerine doğru yürüyen arslanlar da profilden işlenmiştir. Nişlerin dış köşeliklerinde simetrik yerleştirilmiş iki kuş oturur. Kuşlar yine profilden tasvir edilmiştir, sağdaki kırıktır. Kıvrık büyük gagaları, büyük pençeleri ile bu kuşlar büyük ihtimalle kartal tasvirleridir. Tepelerinde yine büyük birer rozet yer almaktadır. Aradaki kitabe tahminimize göre bir ölüye aittir. Kitabenin altında kaftanlı ve bağdaş kurarak oturmuş iki insan figürü görülür. Bir ellerinde mızrak tutarlar. Aralarında ağacın gövdesi olması gereken bir ara motifi yer alır.

İslâm sanatında, adı geçen Diyarbakır tasvirlerine benzer erken bir örnek (11-12. asır) Gazne sarayı mermer kabartmalarında görülür. Burada arabeskle eksen şeklinde verilmiş hayat ağacı etrafında aynı şekilde zengin sembolik figür tasvirleri yer almaktadır. Konu, bekçi

²⁵ Gabriel, A. *Monuments Turcs d'Anatolie*. I. Paris 1931, S. 78, Pl. XX, 1, 2.

²⁶ Öney, G. Artukoğlu Devrinden bir Hayat Ağacı Kabartması Hakkında Vakıflar VII. İstanbul 1968.

²⁷ Bombaci, A. *Introduction of the Excavations at Ghazni*. Rome 1959. East and West New Series. Vol. 10. Nos. 1-2, S. 13, 14. Fig. 11, 12.

kanatlı arslan ve insan figürü haricinde sfenks ve sirenlerle zenginleştirilmiştir (Resim 34 a, b) ²⁸.

İslâm sanatında, zengin figürlü geç Selçuklu hayat ağacı gurubu için en erken paraleli Abbasî sanatında görmekteyiz (Resim 35) ²⁹. Diyarbakır kalesinde (909) Muktedir zamanından taş kabartmalar buna örnektir. Burada Abbasîlerin tipik stilize ve primitiv stili dik-katimizi çeker. Ağacı Kubadabad örneklerinde olduğu gibi çift başlı kartal yerine çift kuş çevreler.

İran'dan 11-12. asra ait ipek kumaş üzerindeki bir başka paralel örnekte hayat ağacı daha zengin hayvan gurubu ile birlikte verilmiştir (Resim 36) ³⁰. Ağaç burada da Kubadabad örneklerinde olduğu gibi çok stilizedir, tepede çift kuşlar yer alır. Ağacın altında Karatayhan'da olduğu gibi tılsımlı koruyucu hayvanlar oturur, bunlar kanatlı arslanlardır ve kuyruk uçları koç başları ile son bulur. Kompozisyon bir madalyon içinde yer almaktadır, bu çerçevede on iki adet rozet sıralanmaktadır. Böylece yine hayat ağacı-hayvan-rozet birleşmesi verilmiştir.

Hayat Ağacı Motifinin Sembolik İzahı :

Daha önce belirttiğimiz gibi hayat ağacına eşlik eden kartal, arslan, ejder gibi hayvanlarda Avrasya hayvan stiline etkileri açıktır. Bu etki stil ve eğri kesim tekniği bakımından dikkatimizi çeker. Anadolu hayat ağacı tasvirlerinde stil bakımından olduğu gibi fikir ve sembol bakımından da Orta-Asya etkisi açıktır. Orta-Asya Şaman kaynaklarından öğrendiğimize göre hayat ağacı dünyanın merkezi olarak kabul edilir ve aynı zamanda Şamana yer altı veya gök yüzü seyahatinde merdiven vazifesi görür ³¹.

²⁸ Gabriel, A. Monuments Turcs d'Anatolie, II. Paris 1934, S. 158, Pl. LVII.

²⁹ Gabriel, A. Voyages Archeologique dans la Turqui Orientale. Paris 1940, Pl. LXVII, 9.

³⁰ Pope, A. U. aynı Vol. VI. s. 990. 12-13. asır Bizans kumaşlarında Selçuk etkisi ile hayat ağacı-kuş-arslan tasvirleri görülür. Bak. von Falke, O. Kunstgeschichte der Seidenweberei. Tübingen. Abb. 204-206.

³¹ Wensinck, A. J. Tree and Bird as cosmological symbols in Western Asia. Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen afdeling Letterkunde. Vol. 22, 1. Amsterdam 1961. S. 1-35. Ayrıca bak Radloff, W. Aus Sibirien II, 1893 Leipzig, s. 602. Minussink Tatarları ağacı ataları olarak kabul ederler. Bak. Ögel, B. Uygurlarda Menşe Efsanesi. D. T. C. Fakültesi Dergisi Cilt VI, Ankara 1947, S. 23.

Örneklerimizde olduğu gibi kuş ve kartal tasvirleri Orta-Asya Şaman inançlarına göre Şaman'a refakat eden hayvanlar veya Şaman'ın kendisi olabilir. Şaman'a hayat ağacı vasıtası ile öbür dünyaya ulaşmakta yardımcı olurlar. Bu sebeple Altay ve Minussink şamanları kuşlaşmayı sembolize etmek üzere elbiselerinde kanat veya kuş tüyü bulundururlar³². Şaman ağacı da bizim örneklerimizde olduğu gibi insanlar, arslanlar, ejderler (yılanlar) ve başka tılsımlı masal hayvanları tarafından korunur³³. (Resim 37 Şaman elbisesi³⁴, Resim 38 Şaman davulu³⁵, Resim 39 şaman eşyası³⁶). Örneklerimizde dallarda yer alan nar meyvaları cennet sembolüdür. Dallar içine gizli küçük kuşlar ise büyük ihtimalle doğmamış Şaman ruhlarıdır. Bunlar Orta-Asya inançlarına göre kuş şeklinde hayat ağacının dallarında bulunur³⁷ (Bak resim 38, 39 Orta-Asya örnekleri).

Ağacın etrafındaki rozetler büyük ihtimalle gök yüzü yolculuğu sonunda varılan gezegenleri sembolize eder. Orta-Asya Şaman literatüründen öğrendiğimize göre yıldız kültü hayat ağacı ile ilgili inançlara bağlantılı olarak da Türklerde büyük rol oynamaktaydı. Orta-Asya inançlarına göre kâinat hayat ağacı, yer, gök ve gezegenlerle temsil edilir³⁸ (Bak Şaman davulu³⁹ Resim 40). Hayat ağacı gök ile

³² Eliade, M. Schamanismus und Archaische Ekstasetechnik. Zürich 1957. S. 158-160. Türk şamanları demir kanatlı bir kartalın yumurtalarını hayat ağacına (bu genellikle bir kayın ağacıdır) bıraktığına inanırlar. İnaniş'a göre bu yumurtalardan Şaman doğar. Findeisen, H. Das Schamanentum. Stuttgart 1957. s. 100.

³³ Eliade, M. aynı. S. 170, 171, 262.

³⁴ Bak. Ivanov. S. V. Materiali po izokrazitelnomu iskusstvu narodov Sibiri (XIX - naçala XX. v.) Moskva 1954. S. 348. Fig. 201 Tunguz (mançu bölgesi) şaman elbisesi.

³⁵ Aynı eser. S. 212, Fig. 90. Mançu bölgesi Tunguz şaman davulu 19 - 20 asır.

³⁶ Aynı eser. S. 240, Fig. 110. 1, 2. 19 - 20. asır tahta şaman eşyasında hayat ağacı.

³⁷ Dolganlar, Tunguslar, Goldenler doğmamış çocuk ruhlarının kuş şeklinde hayat ağacında bulunduğu inanırlar.

(Bak Eliade, M. aynı S. 158).

³⁸ Eliade, M. aynı S. 160.

İnan, A. Tarihte ve Bugün Şamanizm. Ankara 1954. S. 118. Kuzey Manchurya'da üzerinde hayat ağacı tasviri bulunan kumaşlarda yaldızlı kağıttan ay, güneş rozetleri ve kuş tasvirleri bulunur. Bak. Findeisen, H. aynı S. 118.

³⁹ Anohin, A. V. Altay Şamanlığına ait maddeler. Çeviren İnan, A. Ülkü 92. 1941 s. 401-405

yeri birbirine bağlar ⁴⁰. Şaman, hayat ağacı resmi ihtiva eden davulun ve yardımcı ruhların yardımı ile seramoni sırasında hayat ağacına, oradan da göğe yükselir ⁴¹ (Bak Resim 38, 40).

Hayat ağacı büyük ihtimalle tasvir edildiği medrese, cami, saray gibi Selçuklu yapılarına önemli bir merkez (yapı) olduklarını belirtici değer kazandırır. Türbe, mezar taşı gibi eserlerde yer alan hayat ağacı tasvirleri (Kayseri Döner Kumbet, Niğde Hüdavent Hatun'da olduğu gibi) bizi daha başka Orta-Asya inançlarına da götürür. Yakutlarda da olduğu gibi Orta-Asya inançlarına göre ölünün ruhunun kuş şeklinde göğe uçtuğu kabul olunur, bu yolculukta kuşlar aynı zamanda yardımcı ruh vazifesi görür ⁴². Şaman ağacı bu yolculukta ölü ruhlarının öbür dünyaya (cennete) yükselmesine yarar ⁴³. Bu açıklamalardan sonra türbe ve mezar taşlarında canlandırılan hayat ağacı-kartal -kuş kompozisyonunu ölü ruhlarının öbür dünyaya geçişinin canlandırılışı olarak kabul edebiliriz. İnsan, arslan, ejder gibi tasvirler ağacı kötü ruhlardan koruyan bekçi tasvirleridir.

Bu izahlardan sonra görüyoruz ki 10. asırdan itibaren islâmlaşmağa rağmen Türkler sanatlarında ana yurtlarından getirdikleri konuları, stili ve sembolleri yaşatmağa devam etmektedirler. Moğol akınından sonraki geç devirde bu eski gelenekler kuvvetlenmiş olarak tekrar canlanır. Bu özellik Anadolu Selçuk figür tasviri sanatında diğer figürlerde de görülür ⁴⁴.

⁴⁰ Eliade, M. aynı S. 259. Kur'an da Sidra ve Tuba olarak adı geçen hayat ağacı cennetin ortasında ve göğün yedinci katında yer alır. Sûre LII, 16. Ayrıca bak. Sale, G. The Koran. New York 1922. s. 508.

Kur'ana göre cennette nar ve hurma ağaçları bulunur. Sûre LV, 68.

⁴¹ Eliade, M. aynı. s. 168, 169. Ayrıca bak Findeisen, H. aynı s. 151.

⁴² Findeisen, H. aynı. S. 113. Burada ayrıca eski Türk'lerin bir torba içinde bulunan ölünün külünü ağaca astıklarından bahseder.

Orhon kitabelerinde ölünün ruhunun kuş şeklinde öbür dünyaya uçtuğu belirtilir. Bak Barthold, W. Histoire des Turcs d'Asie Centrale. S. 157. İran'da Rey şehrinde büyük ihtimalle aynı inançla ilgili olarak üzerinde çift başlı kartal bulunan mezar kumaşları kullanılır. (Bak. Picard, M. Scènes d'apothéose sur des soiries provenant de Raiy. Artibus Asiae. Vol. 14. 1961. s. 306-341. Bu inancın islamda da yaşamağa devam ettiği ölen kimse için "aramızdan kuş gibi uçup gitti" cümlesinin kullanılmasından anlaşılır.

⁴³ Eliade, M. aynı. s. 450.

⁴⁴ Öney, G. Anadolu Selçuklarında Heykel-Figürlü Kabartma Cilt I-III.

DAS LEBENSBAUM MOTIV IN DER SELDSCHUKISCHEN KUNST IN ANATOLIEN

GÖNÜL ÖNEY

In der seldschukischen Architekturausstattung in Anatolien trifft man häufig die Lebensbaum-Darstellung in den Sakral und Profan-Bauten. Wir werden hier nicht auf die Vorgeschichte dieses weit verbreiteten Motivs eingehen¹, sondern uns nur auf die anatolisch seldschukischen Beispiele, auf deren Ursprung und Symbolik im Islam beschränken.

Der alleinstehende Lebensbaum:

In der seldschukischen Periode in Anatolien kommt der Lebensbaum in den Frühbeispielen meistens isoliert oder höchstens von Vögeln begleitet vor. Bei den Spätbeispielen trifft man ausser dem alleinstehenden Lebensbaum auch noch reichere Lebensbaum-Tier Kompositionen. Der Lebensbaum ohne Begleittiere ist seltener und nur am Sakralbau bekannt.² Hierfür treffen wir am Nordportal der

¹ Für das Lebensbaum-Motiv in verschiedenen Kulturen Siehe Lechler, G. *The Tree of Life in Indo-European and Islamic Cultures*. *Ars Islamica* IV. 1937, S. 369-416, Fig. 1-148.

² In der vorislamischen Periode bei den Gürtelzungen der Avaren treffen wir interessante zweigartige Lebensbäume mit Früchten. (Siehe Erdelyi, I. *Die Kunst der Avaren*. Budapest 1966, Fig. 23, 24.)

Der Lebensbaum ohne Begleittiere ist uns im Frühislam, von der Sakral - wie auch von der Profanarchitektur her bekannt. Bei den Mosaiken des Felsendomes (691) treffen wir ihn in Form eines stilisierten Dattelbaumes, (siehe Creswell, K. A. C. *Early Muslim Architecture*, Oxford 1932. S. 185, Fig. 146-152, Pl. 9 b, 10 b, c) oder auch unter sasanidischem Einfluss mit Flügel - Palmetten verbunden (siehe d. S. Pl. 5-8 a, b). Im Fussboden Mosaik des Omayyaden - Schlosses Khirbet el Me'fedschir (Walid II), ist der Lebensbaum unter christlichem Einfluss (als Apfelbaum) abgebildet. (Siehe Otto - Dorn, K. *Die Kunst des Islam*, Baden - Baden 1964, S. 54.)

Bei den Marmor - Reliefs im Omayyadischen Schlos Medinat-üs Zahra (10 Jh.) in Spanien, ist der Lebensbaum mit seinen kandelaberartigen Zweigen häufig (Siehe Gomez Moreno, M. *Ars Hispaniae* III, Madrid 1951, Fig. 107, 111, 113). Auch am Mihrab der Kurtuba Moschee aus der selben Epoche, kommen ähnliche Lebensbaum - Darstellungen vor (Siehe ebendort Fig. 167, 176). Die Lebensbaum

Ulu Moschee in Divriği aus dem Jahre 1228 ein interessantes Beispiel (Abb. 1). Hier steigt der Lebensbaum zweigartig aus einer kleinen Vase, dem Symbol für den Behälter des Unsterblichkeitstrankes auf. Wieder am selben Portal kommt der Lebensbaum aus einer gerippten Vase hervor, aber er verbindet sich ausserdem mit einer grossen Rosette, die wie eine Sonnenemblem aussieht und mit den geometrischen Gitter-Mustern uns im übrigen ersteinlicherweise sehr an die Hethitische Sonnen-Scheibe erinnert (Abb. 2). Diese Lebensbaum-Rosett Verbindung werden wir später mit anderen Variation wieder antreffen. Zwei monumentale Halbpalmetten, die ebenfalls in sich mit Vollpalmetten gefüllt sind, schliessen sich hier dem Hauptmotiv an.

Ebenso plastische und monumental abgebildete Lebensbaum Darstellungen befinden sich sehr wahrscheinlich am Portal der İnce Minareli Medrese in Konya aus dem Jahre 1258 (Abb. 3). Hier treffen wir diesesmal in der Portal-Nische zwei symmetrisch angebrachte stilisierte Granatzweige, die aus einem Halbmond herauswachsen.

Auch bei einem Spätbeispiel aus der zweiten Hälfte des dreizehnten Jahrhunderts an der Çifte Minareli Medrese in Erzurum, kommt der Lebensbaum ohne Begleittiere vor (Abb. 4). Hier an der Aussenbordüre symmetrisch an beiden Seiten des Portals, wächst von einer rosettförmigen Vase mit kurzem unterkoriertem Hals blumenstraußartig der Lebensbaum heraus. Dieser palmartige Baum versteckt in seinen Ästen einen Granatapfel (also das Paradies-Symbol), der ihn wie die Vase, auch als Lebensbaum bezeichnet.

Abbildungen am Mimbar der Qirovan Moschee gehören zu der selben Reihe (862-63) (siehe Sebac, P. La Grande Mosquée de Kairouan. 1963 Switzerland). In der Frühislamischen Keramik ist der Lebensbaum auch häufig abgebildet. Bei der mesopotamischen Ware vom 9. Jh. treffen wir ihn in Form eines Dattelbaumes (siehe Lane, A. Early Islamic Pottery, London 1951. Fig. 8 b), oder unter sasani-dischem Einfluss mit Flügelpalmet - Zweigen (siehe ebendort Fig. 10 A). Bei der Unterglasurware von Rakka (12-13. Jh.), hat er ein zackiges oberes Gebilde (siehe Lane, A. Islamic Pottery IX to XIV Centuries, London 1951, Fig. 67). Auch bei der persischen Sgraffito-Ware vom 13. Jh. kommt der einzelne Lebensbaum sehr stark stilisiert vor (siehe Lane, A. Early Islamic Pottery, Fig. 33 a.). Bei der späteren syrisch - mesopotamischen Keramik, ohne Glasur treffen wir den alleinstehenden Lebensbaum in Form eines stilisierten Granatapfelbaumes (14. Jh.) (Siehe Sauvaget, J. Documents d'études Orientales de L'institut Français de Damas. 1932, Tome I. Paris, Potteries Syro - Mesopotamiennes du XIV. Siècle. Pl. 26.

Auf den Grabsteinen von Ahlat treffen wir auch Spätbeispiele dieser Gruppe³ (Abb. 5). Bei dem abgebildeten Grabstein (1260) besteht der Lebensbaum aus Voll- und Halbpalmetten, aus einem stilisierten Granatapfel, einer Gestirn-Rosette und einer sehr versteckt dargestellten magischen Maske.

Ein spätoosmanischer Grabstein aus der Aksaray Murat Paşa Moschee in Istanbul zeigt, dass dieses Motiv in der nachseldschukischen Sakral-Kunst weiter lebt (Abb. 6).⁴ Der Lebensbaum ist hier in Form eines kleinen Blüten-Baumes abgebildet und wächst aus einer üppigen barock Vase heraus.

Ein anderes interessantes Spätbeispiel, diesmal ausnahmsweise aus der Profan-Architektur, befindet sich symmetrisch an beiden Seiten des Portals im İshak Paşa Schloss in Doğu Bayazıt (16. Jh. Abb. 28a). Hier ist der Baum besonders plastisch, im barocken Stil abgebildet. Die Granatäpfel sind wieder deutlich zu erkennen. Auch im Inneren des Schlosses wiederholen sich die Lebensbaum-Darstellungen als Peonien Bäume (Abb. 28b).

Von Doppelvögeln umrahmte Lebensbäume:

Die nur von Vögeln umrahmten Lebensbaum-Darstellungen kommen in vielen Variationen vor. Auf einem Grabstein aus Afyon Boyalıköy (heute im Afyon Museum), sieht man an der Schmalseite zwei symmetrisch angeordnete Vögel, die auf einem stangenartigen Gebilde sitzen (Abb. 7). Es handelt sich hier sehr wahrscheinlich um den Lebensbaum mit Vögeln⁵. (13. Jh.).

³ Über die Grabsteine von Ahlat wird von Dr. Beyhan Karamağaralı eine ausführliche Habilitationsarbeit vorbereitet. Ich bedanke mich für das, mir zur Verfügung gestellte Foto.

⁴ Bei Gebetsteppichen, am Koranpult und bei den Kacheln, ist der Lebensbaum in der osmanischen Kunst besonders häufig (siehe Erdmann, K. Der Orientalische Knüpsteppich. Tübingen 1955, Abb. 165, 166. Dimand, M. S. A Handbook of Mohammedan Decorative Arts. New York 1930, Fig. 41. Otto - Dorn, K. Türkische Keramik Fig. 73, 74, 20, 42, 63, 66, 68).

⁵ Otto - Dorn, K. Türkische Grabsteine mit Figurenreliefs aus Kleinasien. *Ars Orientalis* III. 1959. S. 64, Abb. 12. Über die Grabsteine mit Vogeldarstellungen ist vom Verfasser ein Artikel in Vorbereitung. Bei Grabsteinen mit einem lebensbaumartigen Gebilde, trifft man auch Löwenfiguren. Ein Grabstein aus Tokat (heute im Ethnografischen Museum Ankara), und aus Kırşehir sind Beispiele dafür. siehe Eyice, S. Ein H. 709 Datierter Grabstein Mit Menschendarstellung in Kırşehir. Eine Studie Türkischer Bilder - Grabsteine in Anatolien. Reşit Rahmeti Arat İçin. Ankara 1966, Abb. 8.

Auf einem spätseldschukischen Grabstein aus Tokat (heute im Tokat Gök Medrese Museum) flankieren zwei gegenüber stehende Vögel wieder ein zweigartiges Gebilde (Abb. 8) ⁶. (Die Masse sind 0.23×0.24 m.). Über dem Rücken der Vögel ist je eine Rosette abgebildet. Unter den Vögeln bei der zweireihigen Neshî Inschrift ist "Tab et Seraha" zu lesen. Der untere Teil ist abgebrochen.

Im Sommer-Palast des Alaeddin Kaikobads in Kubadabad am Beyşehir See aus dem Jahre 1236, treffen wir viele Beispiele dieser Vogel-Lebensbaum Gruppe ⁷. Auf sternförmigen Kacheln mit Unter-
glasur - oder Lüstertechnik kommen sehr häufig stilisierte Lebensbaum - Darstellungen vor. Sie sind von Vögeln in symmetrischer Anordnung begleitet, die adossiert oder gegenständig dargestellt sind. Der Lebensbaum ist hier in manchen Fällen wie die Baumdarstellungen in der Rakka-Ware stilisiert ⁸ (12-13. Jh.) (Abb. 9. vergleiche Abb 10). Die im Profil mit geschwungenen Schwänzen dargestellten Vögel haben einen stärkeren realistischen Charakter ⁹.

Auf einer zweiten Gruppe der Kubadabad Kacheln ist der Lebensbaum in Form eines stilisierten Palmbaumes abgebildet. Die Garanatapfelzweige sind wieder als gesonderte Ranken um den Baum verteilt (Abb. 11, 12). Bei dieser letzten Abbildung erwecken kleinere

⁶ Öney, G. Anadolu Selçuklarında Kuş Figürü. Ankara 1964. unpublizierte Doktor. Arbeit. Fig. 22.

⁷ Otto - Dorn, K. - Önder, M. Erster Bericht über die Grabung in Kubadabad. Oktober 1965, Archaeologischer Anzeiger. Heft 2, 1966, S. 170, 183.

⁸ Lane, A. Early Islamic Pottery. Fig. 79, b. Siehe auch. Lane, A. Islamic Pottery. Fig. 63. S. 33.

⁹ In der mittelalterlich - christlichen Sakralkunst treffen wir statt der Doppelvogel - Lebensbaumverbindung, Doppelpfau - Kreuz oder Doppelpfau - Vase, jedoch auch die Doppelpfau - Lebensbaumkombinationen. Sie werden als Paradies - oder Ewigkeitssymbole verwendet. (siehe von Falke, O. Kunstgeschichte der Seidenweberei. Tübingen. Taf. V. Wulff, O. Handbuch der Kunstwissenschaft. Altchristliche und Byzantinische Kunst I, 1924, S. 182, Abb. 18. Bd. II. S. 609, Abb. 523, Für armenische Beispiele siehe Strzygowski, J. Altai Iran und Völkerwanderung. Leipzig 1917, Abb. 228. Nersessian, S. Armenia and the Byzantine Empire. Cambridge 1947, Taf. XXI, 1, 2, XXV, 2. Baltrusaitis, J. Etudes sur l'art médiéval en Géorgie et en Arménie, Paris 1929, Fig. 66.

Das Doppelpfau Motiv mit der Arabeske oder dem Lebensbaum verbunden, ist auch in der islamischen Kunst häufig. In dem Kubadabad Palast kommt das Doppelpfaumotiv auf den Kacheln und im Stuck mehrmals vor. Auch im Stuck vom Alaeddin Kiosk in Konia wiederhold sich dieses Thema.

und grössere Rosetten unsere Aufmerksamkeit. In der seldschukischen Architektur in Anatolien besonders am Mihrab und Portal, treffen wir sehr häufig Rosetten. Sie bedeuten sehr wahrscheinlich Sonne, Mond und andere Gestirne¹⁰. Bei den späteren Lebensbaum Beispielen werden wir nochmals darauf zurück kommen und auch auf deren Symbol-Gehalt ein gehen.

Bei den Kubadabad Kacheln treffen wir auch zweigartige Lebensbäume, die uns an das erste Divriği Beispiel erinnern (Abb. 13). Sie kommen auf Unterglasur — wie auch auf Lüsterkacheln zwischen sich gegenüber stehenden oder auch adossierten Vögeln vor (Abb 14, 15). Wie die Kubadabad Beispiele zeigen, ist der Lebensbaum sehr oft nur von Vögeln flankiert dargestellt. Die Vorstufe für dieses Motiv im Islam, finden wir in der spanisch-omayyadischen Elfenbeinarbeit¹¹ (Abb 16), in der fatimidischen Holz-und Lüster-Arbeit, wie auch in der seldschukischen Keramik in Mesopotamien. Auf einem fatimidischen Lüsterteller (in Sizilien gefunden) vom 12. Jh., sind in ähnlicher Weise, aber reicher, auf dem Lebensbaum viele adosierte und symmetrisch dargestellte Vögel abgebildet (Abb. 17). Dieser sehr stilisierte, zweigartige Lebensbaum enthält oben eine ziemlich grosse Granatapfel-Darstellung, die von etwas grösseren Vögeln umrahmt ist, und uns an die Kubadabad Beispiele erinnert¹². Bei den Holzreliefs vom Palatio Reale (in Sizilien), die die fatimidische Kunst widerspiegeln, treffen wir eine enge Parallele zu den seldschukischen Lebensbaum-Vogel Darstellungen (Abb. 18)¹³. Hier thronen über einem kandelaberartigen Baum mit Palmetten Zweigen zwei symmetrische Doppelvögel. Unter dem Baum sind in ähnlicher Weise zwei Pfauen abgebildet. Eine andere Parallele trifft man auf den bereits erwähnten Rakka Tellern des 12-13. Jahrhunderts (Abb. 10, 19). Hier erinnern uns die Zweige, wie auch die adossierten, stilisierten

¹⁰ Otto - Dorn, K. Die Kunst des Islam. S. 148. Öney, G. Über eine Ortukidische Lebensbaum Darstellug. Vakıflar VII. İstanbul 1968, Öney, G. Die Figurenreliefs an der Hudavent Hatun Türbe in Niğde. Belleten XXXI, 122. Ankara 1967 S. 143-192. Öney, G. The Fish Motiv in Anatolian Seljuk Art. Sanat Tarihi Yıllığı II, İstanbul 1967-68.

¹¹ Gomez Moreno, M. d. S. Fig. 355, 357, 365, 366, 371.

¹² Lane, A. Early Islamic Pottery. Abb. 28, A.

¹³ Gomez Moreno, M. ebendort Fig. 352.

Doppelvögel mit geschwungenen Schwänzen sehr an die Kubadabad Beispiele ¹⁴.

Eine höchst interessante, bisher noch unbekannte Variante des Themas der Doppelvögel am Baum, befindet sich in einem Relief am Aussentor des Karatay Karavansarays bei Kayseri aus dem Jahre 1240 (Abb. 20). Hier befinden sich zum erstenmal an Stelle der Vögel Doppel-Sirenen, also magische Wesen, die ihrerseits den Symbolgehalt des Baumes betonen. Ausserdem ist die kandelaberartige Form des Baumes bemerkenswert, wie im Ahlat Grabstein ist auch hier zwischen den Palmetten eine magische Maske versteckt. Dieses Thema wird symmetrisch an beiden Seiten des Tores wiederholt. Das Relief an der linken Seite ist sehr zerstört.

Eine enge Parallele hierfür treffen wir in der persisch-seldschukischen Minai-Ware vom 13. Jh. (Rayy). Hier flankieren den kandelaberartigen Lebensbaum statt Doppelesirenen, Doppel-Sphinxen ¹⁵ (Abb. 21).

¹⁴ Grube, E. *The World of Islam*. New York - Toronto, 1967, s. 40 Fig. 15. Grube, E. *Raqqa Keramik in der Sammlung des Metropolitan Museum in New York. Kunst des Orients IV*. Wiesbaden 1963. Abb. 3, S. 74. Auch bei den späteren Kaschan Lüstersternkacheln sehen wir eine enge Parallele zu unseren Kubadabad Lebensbäumen. Hier thronen auf einem stilisierten Granatapfelbaum kleine Vögel (1263). Kleine Fische im Teich bereichern das Thema (Siehe Bahrami, M. *Recherches sur les carreaux de Revêtement Lustré dans la Céramique Persane du XIII. e au XV. e Siecle (Etoiles et Croix)*. Les Presses Modernes 96, Paris 1937. Auch bei einer Unterglasurkachel aus Sultanabad (1276), treffen wir zwischen stilisierten Granatapfelzweigen zwei symmetrisch gegenüberstehende Vögel. (siehe Lane, A. *Early Islamic Pottery*. Fig. 94 a.)

¹⁵ Koechlin, R - Migeon, G. *Islamische Kunstwerke*. 1928 Berlin. Pl. XXII. Dieses Motiv wiederholt sich in der persisch-seldschukischen Kleinkunst bei mehreren Beispielen derselbe. Pl. XXVIII. Das früheste vorislamisch türkische Beispiel für das Lebensbaum - Sirenen Motiv treffen wir auf einer frühen uigurischen Wandmalerei im Sengim Tempel. (siehe Le Coq, A von. Chotscho, Berlin 1913, Pl. 10). Die Kombination Fabelwesen - Lebensbaum ist uns auch von einem seidenen Grabtuch von 12-13 Jh. (heute im Los Angeles Country Museum) bekannt. Hier ist der Lebensbaum von zwei symmetrischen Sphinxen flankiert. (siehe Baer, E. *Sphinxes and Harpies in Mediaval Islamic Art*. The Israel Oriental Society Oriental Notes and Studies. No. 9 Jerusalem 1965, S. 57, 58.) Auf einem Iznik Teller vom 17 Jh. (Godmann Collection London) sehen wir das Lebensbaum Motiv weiterleben. Hier sind um den Lebensbaum zwei symmetrische Sirenen abgebildet, die mit der typisch innerasiatischen Dreizackkrone und Samarraartigen Wangenlocken frühislamische Züge zeigen. Die pfauenartigen Schwänze (sehr wahr-

Der mit dem Doppeladler verbundene Lebensbaum als Arabesken Hintergrund :

In anderen früh- wie auch spätanatolisch-seldschukischen Beispielen ist der Lebensbaum sehr wahrscheinlich als Arabeske stilisiert und statt mit Doppelvögeln mit dem Doppeladler verbunden. Bei dieser Gruppe enden die Schwänze oder die Flügel der Adler mit wiederum arabeskartig eingerollten Drachenköpfen. Es ist wichtig zu beobachten, dass die mit Drachenköpfen verbundenen Doppeladler nur auf dem Arabeskenhintergrund erscheinen. So vertritt fraglos der Arabeskenhintergrund den Lebensbaum, die beigefügten Tiere, Adler und Drachen, sind die dazugehörenden Symbol-Figuren.

Die Doppeladler an beiden Seiten des Seitentors der Divriği Ulu Moschee, sind ein typisches Beispiel dieser Gruppe (Abb. 22). Der Doppeladler tritt hier auf dem Arabesken-Hintergrund plastisch hervor. Die Drachen-Köpfe mit eingerollter Schnauze und bedrohend offenem Maul, spitzen Ohren und mandelförmigen Augen sind bezeichnend für die seldschukischen Drachen-Darstellungen¹⁶. Der Halbmond zwischen dem Körper und dem Schwanz kommt auch bei den Lebensbaum Darstellungen öfters vor. Bei dieser Gruppe ist der innerasiatische Einfluss deutlich zu erkennen. Die Schrägschnitt-Technik, die starke Stilisierung, Verbindung von mehreren Tieren wie Adler- und Drachenköpfe weisen uns auf den Eurasischen Tierstil¹⁷. Die siebartige Musterung auf dem Körper des Adlers kommt vom Frühislam. Dieses Muster ist uns vom abbasidischen Stuck in Samarra¹⁸ und später von dem persisch-seldschukischen Stuck her bekannt¹⁹.

scheinlich Paradies-Symbole) sind bemerkenswert. Auch bei christlichen Beispielen treffen wir das Lebensbaum - Fabelwesenmotiv im islamischen Stil. In der Achtamar Kirche bei Van (915) bewacht eine Sphinx den Lebensbaum (siehe Otto - Dorn, K. Türkisch - Islamisches Bildgut in den Figurenreliefs von Achtamar. Anatolia VI. Ankara 1961, Fig. XI, c. In Athen in der palea Mitropolis (11-12 Jh.) sind über und unter dem Lebensbaum je zwei symmetrische Sphixen abgebildet. (siehe Strzygowski, J. Asiens Bildende Kunst. Augsburg 1930. Abb. 643, 724).

¹⁶ Für seldschukische Drachendarstellungen siehe Öney, G. Anadolu Selçuklarında Heykel ve Figürlü Kabartma. . . . Bd. III. Abb. 167-182, Bd. II, Kat. 154-169.

¹⁷ Siehe Rice, T. T. The Scythians, London 1957, Pl. 8, 9, 46, 47, 49, Fig. 61.

¹⁸ Siehe Herzfeld, E. Die Ausgrabungen von Samarra I. Der Wandschmuck der Bauten von Samarra und seine Ornamentik. Berlin 1923. Taf. LXXXVIII-LXXXIII.

¹⁹ Siehe Pope, A. U. A survey of Persian Art. London - New York 1938 Bd. V d. S. Pl. 516, 517, 518.

Auch die symbolische Deutung dieser Motive, auf die wir später eingehen werden, weisen auf die selben Ursprünge.

Auf dem Stuck vom Alaeddin Kiosk in Konya sehen wir wieder die Doppeladler-Drachen Verbindung (Abb. 23). Der Arabeskenhintergrund ist auch hier wieder typisch. In diesem Fall verbindet sich der Schwanz mit dem Drachenkopf. Sehr wahrscheinlich stammt diese Stuck-Dekoration aus der Zeit des Alaeddin Kaikobads²⁰. Auf einem Seidenstoff des Alaeddin Kaikobads sehen wir wieder die selbe Zusammenstzung (Abb. 24)²¹. Diesesmal sind die Doppeladler von einer Rosette umrahmt. Die Drachen-Köpfe befinden sich ausserhalb der Rosette. Bei der späteren Türbe Hüdavent Hatun aus der Mongolenzeit in Niğde (1312) wird dieses Thema wiederholt (Abb. 25). Hier haben die Doppeladler-Köpfe ausserdem noch einen verschlungenen Hals, und enden an der Spitze im eine maskenartige Menschenkopf-Darstellung²². In der Akşehir Kileci Mescit (15. j. h.) kommt auf den hölzernen Fensterläden der mit Arabeskenranken umrahmte Doppeladler in einem Medallion abgebildet vor (Abb. 26). Diesesmal sind die Drachenköpfe getrennt vom Adler, zwischen dem Arabeskenhintergrund dargestellt.

Ein Parallel-Beispiel mit einer verschiedenartigen Kombination, treffen wir auf einem Koran-Pult, aus der Mitte des 13. Jahrhunderts, das sich heute im Mevlana Museum in Konya befindet²³. (Abb. 27). Auf diesem Pult ist der mit Arabesken umrahmte Doppeladler diesesmal statt mit Drachen mit Löwen kombiniert. Ein späteres Beispiel von dieser Gruppe befindet sich am Portal des İshak Paşa Palastes in Doğu Bayazıt (16 Jh.) (Abb. 28). Über die gegenseitig symmetrisch angebrachten plastisch abgebildeten Löwen, steigt hier die wiederum sehr plastisch abgebildete Arabeskenranke auf und umrahmt das ganze Portal. Zwischen Voll-und Halbpalmetten sind hier Granat-äpfel, die die Ranke als Lebensbaum bezeichnen, deutlich zu erkennen.

²⁰ Der figürliche Stuck vom Konya Alaeddin Kiosk wurde von Sarre in die Kılıç Arslan IV. 1257-67 Periode datiert. (Siehe Sarre, F. Der Kiosk von Konia, Berlin 1936, S. 36-37). Bei der Kubadabad Ausgrabung von 1966 wurde im selbem Stil figürliche Stuck gefunden. (1236 Alaeddin Kaikobad Zeit). Demnach können wir auch den Konya Kiosk Stuck früher, also um die Alaeddin Periode datieren.

²¹ Rice, T. T. The Seljuks, London 1961, Pl. 78.

²² Öney, G. Die Figurenreliefs an der Hudavent Hatun d. S.

²³ Rice, T. T. d. S. Pl. 72.

Der vollausgebildete Lebensbaum mit Begleittieren :

Unsere These vom Arabeskenhintergrund als Lebensbaum und Adler-Drache oder Löwen Verbindung wird verstärkt, wenn man die mongolisch-seldschukischen Spätbeispiele heranzieht. Ab der Mitte des 13. Jahrhunderts wird der Lebensbaum realistischer dargestellt aber mit denselben Symboltieren kombiniert. Die Hauptbeispiele dieser Spätgruppe befinden sich in diesem Fall lediglich in der Sakralarchitektur, wie in der Medrese, Türbe und Moschee. Hier thront auf dem Baum der doppel- oder einköpfige Adler, unter dem Baum sitzt das Drachen- oder Löwenpaar. Also die gleiche Komposition ist realistischer und reicher wiederholt. Die Lebensbaum Darstellungen an beiden Seiten des Portals der Çifte Minareli Medrese in Erzurum, Ende des 13. Jahrhunderts, ist ein wichtiges Beispiel in dieser Gruppe (Abb. 29). (Die linke Seite ist nur halb ausgearbeitet). Bei diesen Spätdarstellungen wird der Lebensbaum im Gegensatz zu den früheren Beispielen, wo er mit vielen Variationen abgebildet wurde, immer als stilisierter Palmbaum gegeben. In dem Çifte Minareli Beispiel sind in den Zweigen noch zusätzlich Granatäpfel und Vögel zu sehen, die bei den Kubadabad Kacheln an den Seiten des Baumes vorkommen. Der Doppeladler thront hier auf dem Baum. Der Baum wächst aus einem Halbmond heraus, wie wir es vorher beim Baum und bei den Schwänzen der Doppeladler gesehen haben. Hier sind die Drachen-Köpfe nicht direkt mit dem Adler-Körper, sondern mit dem Baum verbunden.

Die Lebensbaum-Doppeladler-Löwenzusammensetzung wird bei den Spätbeispielen ebenfalls realistischer. Die interessanteste Darstellung treffen wir an beiden Seiten des Portals der Yakutiye Medrese in Erzurum (1310) (Abb. 30)²⁴. Hier thront auf dem palmartigen Baum der Doppeladler (der eine Kopf ist zerstört). Über dem Adler ist ausserdem noch eine grosse Rosette (sehr wahrscheinlich die Sonne) zu sehen. Unter dem Baum ist diesmal an Stelle des Drachenpaares das Löwenpaar abgebildet. Der Baum wächst, statt vom Halbmond, aus einer Vollrosette heraus.

²⁴ Eine degenerierte späte Lebensbaum - Löwenkomposition treffen wir am Portal des Paşa Han in Tokat (1752). Hier sind die Doppel - Löwen an zypressenförmige Doppelbäume gekettet und in sehr grobem Stil bearbeitet (siehe Gabriel, A. *Monuments Turcs* II. Fig. 69. S. 108.

Auch die Lebensbaum-Darstellungen auf dem Döner Kümbet in Kayseri aus der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts gehören zu dieser Reihe. Bei dem einem Beispiel ist zum Teil der Doppeladler und einer der Löwen zerstört (Abb. 31)²⁵.

In dem Beispiel von der Gök Medrese in Sivas von 1271 wird an beiden Seiten des Portals der Lebensbaum ohne die Wächtertiere abgebildet (Abb. 32 a, b)²⁶. Diesemal thront auf dem Baum ein einköpfiger Adler in den Zweigen sind wieder Vögel und Granatäpfel zu sehen.

Eine noch reichere Variante der Lebensbaum-Figurenkomposition kommt ausnahmsweise nur bei einem Frühbeispiel aus dem 12. Jh. aus Diyarbakır vor (Ortukidisch, heute im İstanbul Türk ve İslam Eserleri Museum, Inv. 2465.)²⁷ (Abb. 33.) Der Stein ist in zwei Zackennischen gegliedert, zwischen diesen sind Schrift und zwei Figurenmotive eingefügt. Auf der Bordüre des Steines sieht man aufgereiht in quadratischen Umrahmungen und symmetrisch angeordnet folgende Figuren: Vögel, hockende Menschen, Pfauen, geflügelte Löwen. Im Zentrum erscheint ein zweigartiger Lebensbaum. Die Vögel sind im Profil gegeben, darüber ist je eine Blumenrosette zu sehen. Die menschlichen Figuren sind "en face" und hockend dargestellt. In der einen Hand halten sie vor der Brust einen runden, kugelartigen Gegenstand. Über dem abgewinkelten Arm sind grosse Rosetten eingefügt. Die Pfauenfiguren und die aufeinander zuschreitenden Löwen sind ebenfalls im Profil abgebildet. In den äusseren Zwickeln der Nischen sitzen in symmetrischer Anordnung zwei Vögel, die wieder im Profil dargestellt sind. Der untere rechte Vogel ist zerstört. Mit ihren gebogenen grossen Schnäbeln, scharfen Krallen sind diese Figuren sehr wahrscheinlich Adler. Über ihnen erscheinen wieder grosse Blütenrosetten. Die Neshi Inschrift dazwischen bezieht sich sehr wahrscheinlich auf einen Verstorbenen. Unter der Inschrift sitzen zwei Figuren im Hockersitz mit Kaftan-Kleidung. Mit einer Hand halten sie eine Lanze. Auch zwischen ihnen befindet sich ein

²⁵ Gabriel, A. *Monuments Turcs d'Anatolie*. Paris 1931 I. S. 78, Pl. XX, 1, 2.

²⁶ Öney, G. Über eine Ortukidische Lebensbaumdarstellung. *Vakıflar VII*. İstanbul 1968.

²⁷ Bombaci, A. *Introduction of the Excavations at Ghazni*. Rome 1959. East and West New Series. Vol. 10. Nos. 1-2, S. 13, 14. Fig. 11, 12.

verschlungenes Mittelmotiv, möglicherweise der Stamm des baumartigen Gebildes oben.

Eine Vorstufe hierfür, treffen wir auf den Marmorreliefs von Ghazni Palast (11.-12. Jh.) Hier ist in ähnlicher Weise, die um den kandelaberartigen Lebensbaum gruppierte magische Tierwelt abgebildet (Abb. 34 a, b.) Das Thema ist ausser dem Flügel-Löwen und der Wächterfigur noch mit der Sphinx und der Sirene bereichert²⁸.

Die frühesten Beispiele im Islam für die reichere mongolisch-seldschukische Lebensbaumgruppe sind uns von der abbasidischen Kunst her bekannt (Abb. 35)²⁹. Auf der Burg in Diyarbakır sind die Steinreliefs aus dem Jahre 909 der Muktadirzeit hierfür ein wichtiges Beispiel. Der typische, stilisierte und primitive Abbasidenstil ist deutlich zu erkennen. Statt Doppeladler flankieren den Lebensbaum wie bei den Kubadabad Beispielen Doppelvögel.

Eine andere Parallele treffen wir auf einem Seidenstoff vom 11-12. Jh. aus Persien, wo der Lebensbaum mit reicheren Begleittieren kombiniert abgebildet ist (Abb. 36)³⁰. Hier ist der Baum wie bei den Kubadabad Beispielen sehr stilisiert und oben mit Doppelvögeln flankiert. Unter dem Baum sitzen wie im Karatayhan die magischen Schutztiere, diesmal geflügelte Löwen mit Widderköpfen als Schwanz-Endigungen. Diese Komposition befindet sich in einem Medallion, das in sich nochmal Rosetten enthält (also wieder Lebensbaum-Rosetten Verbindung). Die Zahl der Rosetten ist bemerkenswert, nämlich zwölf, was an den Zodiakus denken lässt.

Symbolische Deutung des Lebensbaum Motivs :

Wie wir schon erwähnt haben, sind die Zusammenhänge zwischen den Begleittieren des Lebensbaumes, wie Adler, Löwe, Drache und dem eurasischen Tierstil sehr stark. Zwar in stilistischer Hinsicht und zwar auch in der Schrägschnitt-Technik. Wie im Still, so auch in der Idee und Symbolik ist der innerasiatische Einfluss in den anatolischen Lebensbaum Darstellungen offensichtlich. Wie wir aus

²⁸ Gabriel, A. *Monuments Turcs d'Anatolie*, Paris 1934 II, S. 158, Pl. LVII.

²⁹ Gabriel, A. *Voyages Archeologique dans la Turqui Orientale*. Paris 1940, Pl. LXVII, 9.

³⁰ Pope, A. U. d. S. Vol. VI. S. 990. Auch auf byzantinischen Textilien vom 12-12, 13. Jh. sieht man unter seldschukischem Einfluss den Lebensbaum von Vögeln und geflügelten Löwen umgeben. Siehe von Falke, O. *Kunstgeschichte der Seidenweberei*. Tübingen. Abb. 204-206.

den innerasiatischen Schamanen-Quellen erfahren, wird der Lebensbaum als Zentrum der Erde angesehen und ist zugleich die Treppe, die dem Schamanen bei der Reise ins Jenseits, oder zur Unterwelt dient³¹. Vogel und Adler unserer Darstellungen können dann ebenfalls nach den Schamanen-vorstellungen Innerasiens als Begleittiere der Schamanen, oder auch als Schamane selbst gelten. Sie helfen dem Schamanen bei der Reise zum Jenseits über den Lebensbaum. Aus diesem Grunde haben die Schamanen vom Altai und Minussink Flügel an ihren Gewändern, die die Verwandlung zum Vogel andeuten³². Auch der Schamanenbaum wird wie bei unseren Beispielen von Menschen, Löwen, Drachen (Schlangen) und anderen Fabelwelwesen bewacht³³. (Abb. 37) (wie Schamanentracht³⁴, Abb. 38, Schamanentrommel³⁵, Abb. 39 Schamanengerät zeigen)³⁶. Die Granatäpfel in den Ästen sind Paradies-Symbole. Die kleinen Vögel in den Ästen sind sehr wahrscheinlich die ungeborenen Schamanenseelen, die sich nach innerasiatischen Vorstellungen in Vogelform, in den Ästen des Lebensbaums befinden³⁷ (Siehe Abb. 38, 39).

³¹ Wensinck, A. J. *Tree and Bird as Cosmological Symbols in Western Asia*. Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen Afdeling Letterkunde. Vol. 22, 1. Amsterdam 1961 S. 1-35 siehe auch Radloff, W. *Aus Sibirien II*, 1893 Leipzig, S. 602. Die Minussink Tataren zählen den Baum zu ihren Ahnen. Siehe Ögel, B. *Uygurlarda Menşe Efsanesi*. D. T. C. Fakültesi Dergisi Cilt VI, Ankara 1947, S. 23-28.

³² Eliade, M. *Schamanismus und Archaische Ekstasetechnik*. Zürich 1957. S. 158-160. Die türkischen Schamanen glauben, dass ein Adler mit eisernen Flügeln seine Eier auf einen Lebensbaum, meistens eine Buche, legt. Aus diesen Eiern werden nach den dortigen Vorstellungen die Schamanen geboren. Findeisen, H. *Das Schamanentum*. Stuttgart 1957. S. 100.

³³ Eliade, M. d. S. 170, 171, 262.

Findeisen, H. d. S. 150, 154.

Harva, U. *Religiöse Vorstellungen der Altaischen Völker*. Helsinki 1938, S. 112, 113.

³⁴ Siehe Ivanov. S. V. *Materiali po izokrazitel'nomu iskusstvu norodov Sibiri (XIX-načala XX.V)* Moskova 1954. S. 348 Fig. 201 Schamanentracht der Tunguzen (Mandschurei).

³⁵ d. S. S. 212. Fig. 90. Schamanentrommel aus der Mandshu-Gegend.

³⁶ d. S. S. 240, Fig. 110, 1, 2. Lebensbaum auf Schamanengerät aus Holz.

³⁷ Die Dolganen, Tungusen und Golden glauben ausserdem, dass die ungeborenen Kinderseelen sich als kleine Vögel auf dem Lebensbaum befinden (Siehe, Eliade, M. d. S. S. 158).

Die Rosetten um den Baum symbolisieren sehr wahrscheinlich die Gestirne, die man am Ende der Himmelfahrt erreicht. Wie wir aus der innerasiatischen Schamanenliteratur wissen, spielt der Gestirns-Kult auch bei den Türken mit der Lebensbaum Vorstellung verbunden eine grosse Rolle. Nach den innerasiatischen Vorstellungen wird das Weltall durch Lebensbaum, Erde, Himmel und Planeten repräsentiert³⁸ (Siehe Schamanentrommel³⁹ Abb. 40). Der Lebensbaum verbindet dabei die Erde mit dem Himmel⁴⁰. Mit Hilfe der Schamanentrommel, die die Lebensbaumdarstellung enthält und den Hilfsgeistern, steigt der Schamane bei der Zeremonie zum Lebensbaum und dann zum Himmel empor⁴¹ (Siehe Abb. 38, 40).

Möglicherweise geben die Lebensbaumdarstellungen den seldschukischen Bauten, wie der Medrese, der Moschee und dem Serail noch einen zusätzlichen Sinn als besonders kennzeichnenden Ort. Mit der Bildgruppe auf den Türben und den Grabsteinen (wie Kayseri Döner Kümbet, Niğde Hüdavent Hatun) verbinden sich ausserdem noch andere innerasiatische Traditionen. Nach den innerasiatischen Schamanenvorstellungen, wie bei den Yakuten, glaubt man, dass die Seele des Toten zum Vogel umgewandelt zum Himmel steigt; hierbei fungieren Vögel auch als Hilfsgeister⁴². Der Schamanenbaum selbst

³⁸ Eliade, M. d. S. S. 160.

İnan, A. Tarihte ve Bugün Şamanizm. Ankara 1954. S. 118. In Nord Mandchurei werden auf Stoffen Lebensbaume umgeben von Vögeln, Mond - und SonnenRosetten aus Goldpapier abgebildet. Findeisen, H. d. S. 118.

³⁹ Anohin. A. V. Altay Şamanlığına ait maddeler. Übersetzung von İnan A. Ülkü 92, 1941. s. 401-405

⁴⁰ Eliade, M. d. S. S. 259. Nach dem Koran befindet sich der Lebensbaum als Tuba und Sidra erwähnt in der Mitte des Paradieses, im siebten Stock des Himmels. Sûre LII, 16. Siehe Sale, G. The Koran. New York 1922, S. 508. Wieder nach dem Koran befinden sich im Paradies Dattel - und Granatapfel - Bäume. Sûre LV, 68.

⁴¹ Eliade, M. Ebendort S. 168. 169. Siehe auch Findeisen, H. ebendort S. 151.

⁴² Findeisen, H. ebendort. S. 113. Hier wird auch erwähnt, dass die alten Türken, die in einem Sack befindliche Asche der Verstorbenen an einem Baum aufhängen.

Bei den Orhon Inschriften wird erwähnt, dass die Seele des Verstorbenen in einen Vogel umgewandelt ins Jenseits fliegt. (siehe Barthold, W. Histoire des Turcs d'Asie Centrale. S. 157). In Persien, in der Stadt Rey, werden sehr wahrscheinlich aus dem selben Glauben heraus Grabtücher mit Doppel-Adler Darstellungen gebraucht. (Siehe Picard, M. Scènes d'apothéose sur des soires provenant de Raiy.

dient dabei gleichzeitig auch zum Aufstieg der toten Seelen ins Jenseits) (zum Paradies) ⁴³. Nach allen diesen Ausführungen können wir den Lebensbaum mit Adler oder Vogel auf den Türben und Grabsteinen, als Übergang der vogelgestaltigen Seelen zum Jenseits erklären.

Nach dem oben bekannt gemachten können wir zusammenfassend sagen: Das Lebensbaummotiv in der seldschukischen Kunst in Anatolien frappt in besonderem Masse, da es zeigt, dass die Seldschuken trotz ihrer Islamisierung seit dem 10. Jahrhundert die alte Thematik, Stilgebung und Symbolik ihres Heimatlandes bewahrt haben. In Seldschukischer Spätzeit, nach der mongolischen Invasion wird diese alte Tradition verstärkt wieder aufgenommen. Diese allgemeine Feststellung trifft auch für andere figürliche Darstellungen der seldschukischen Kunst zu ⁴⁴.

Artibus Asiae. Vol. 14. 1961. S. 306-341. Dass sich dieser Glaube im Islam fortsetzt, zeigt die Anwendung von dem Spruch für den Toten "er ist wie ein Vogel davon-gefliegen."

⁴³ Eliade. M. ebendort. S. 450.

⁴⁴ Öney: G. Anadolu Selçuklularında Heykel-Figürlü Kabartma Vol I-III.

YENİ HARFLERİN KABULÜ VE MİLLET MEKTEPLERİNİN AÇILIŞI ESNASINDA MİLLÎ EĞİTİM BAKANI M. NECATİ'NİN ÖLÜMÜ

Prof. Dr. A. ÂFET İNAN

İnkılâp devrimizin Millî Eğitim Bakanı M. Necati Bey'in her yılbaşında hâtırası anıldığında, o günleri yeniden yaşamış gibi olurum. Soğuk bir yılbaşı gecesi, o devirde Ankara'nın kaloriferli evleri sayılı derecede az. 1928 yılı, pazartesiye salıya bağliyan gece sona erecek. Atatürk Bilecik Millet Vekili Asaf (Özbay) Beyin kızının düğünü vesilesiyle onun oturduğu Güvenlik parkı karşısındaki evinde, kalabalık misafirlerle beraber sohbet ediyor. Yine o senelerde Ankara'nın büyük salonlu evlerinden biri sayılıyor burası. Çünkü bu Yenişehir'de ilk yapılan evler bahçeler içinde, tanzim edilmiş ve bu evi de ilk Ali Hikmet Paşa aldığı için, salonlarının büyük olmasını istemiş ve ona göre inşa edilmiş. İşte bu büyük salonları o kış gecesi sobalar ısıtmıya çalışıyor.

Günlük siyasî meseleler yanında, bilhassa yeni harflerin kabulü ile öğretim yapılması meselesi baş konu. Millet mekteplerinin açılma hazırlıkları var. Millî Eğitim Bakanlığı'nın önemle bütün yurda şamil teşkilât kurması plânlaştırılmış. Bu suretle her yaşta okuma yazma bilmiyenler bir millet mektebine gidecekler ve öğrendikten sonra diploma alacaklar. Bu, karacahillikle savaşın umumî seferberliği idi. Atatürk'ün bu idealini tahakkuk ettirecek, bu işe inanmış Millî Eğitim Bakanı ise şimdi hastalanmıştı.

İşte bunun içindir ki Atatürk heyecanlı, fakat her zamanki gibi neşeli değildi.

Ben yatılı kaldığım İstanbul Fransız Lisesinden tatilimi geçirmek için Ankara'da bulunuyordum. Devlet adamlarıyla kültür ve eğitim meselelerini konuşmak hoşuma gidiyor ve pek çok şey öğrenmiye çalışıyordum. Bu esnada Atatürk sık sık yaverini çağırarak haber soruyor. Millî Eğitim Bakanı M. Necati Bey apandisitten ameliyat olmuş. O zaman Ankara'da büyük hastahaneler de yoktu. Sıhhat Yurdu denilen bir klinikte yattığı haber verilmişti.

29.XII.1928 cumartesi günü Bakanlıktaki işleriyle meşgul iken hastalanan Necati Bey'e 30. XII. 1928'de konsultasyon yapılmış ve 31. XII pazartesi günü saat 11.30 da apandisit ameliyatı yapılmış bulunuyor. Buna göre yılbaşı gecesi kendisinin rahatsızlığı kritik bir devreye girmiştir.

Atatürk her haber alışında düşünceli ve endişeli hale geliyor, konuşması kesiliyordu. "Yazık olur, çok yazık olur kurtarmalı" diyordu. Orada bulunanlar yeni gelecek iyilik haberlerini bekliyorlar.

Ben düşünüyorum, canlı hareketli, inkılâpçı Bakan M. Necati Bey İstanbul'da aynı yılın yaz aylarında bir gün, Dolmabahçe sarayında bana şunları söylemişti: Ankara'da bir İş Darülfünunu açacağım, oradan Türkiye'yi yeniden inşa edecek Türk mütehassısları yetişecek. Bu, her mesleği içine alacak ve yüksek seviyede yetişecek kimseler demektir. Fakat evvelâ bu İş Darülfünunu'na öğretim üyesi yetiştirmek için, bu sene dış memleketlere talebeler göndereceğiz. Hattâ bu Darülfünun'un yeri için de şimdiki Gazi eğitim Enstitüsünün binasının ayrılacağını söylüyordu. Ben bu fikirle çok ilgilenmiştim. Ancak İş Darülfünun'un Fransızca karşılığını arıyordum. Çünkü bizde bildiğime göre işitilmemiş bir tâbirdi bu; yalnız hemen şunu da ekliyeyim ki o zaman Ankara'da sadece 1925'de açılmış olan bir Hukuk Mektebi vardı. O da henüz Fakülte değildi. İstanbul'da Darülfünun adıyla bir Üniversite, Mülkiye ve Teknik Yüksek Okulu; bütün Türkiye'de sivil yüksek öğretim bundan ibaret. Ben bunları gözönüne getirerek yine yeni İş Darülfünunu için Fransızca karşılık ararken "Sizin anlıyacağınız Teknik Üniversite canım" dedi ve branşları saymaya başladı.

Buna memnun olmamaya imkân yoktu. Sevinmiştim. Hemen bunların hepsini olmuş farzediyordum. Bu konuda ben kendisine daha pek çok sorular sormuş, o da bana heyecanlı, inanlı ve inkılâpçı fikirleriyle cevaplar vermişti. Bu konuşmayı Atatürk'e anlattığım zaman "Ben M. Necati'den çok iş bekliyorum, hepsini yapacaktır, buna eminim" demişti. Hattâ Onun B.M. Meclisindeki hitabet kudretini methetmiş, fikri, bilgisi olduğunu ve Cumhuriyet Hükümetinin kendisinden çok şeyler beklediğini de ilâve etmişti.

İşte şimdi kendisinden çok hizmet beklenen insan, bir ameliyatla yatağa düşmüş ve ağır hastalık seyri içinde son saatlerini yaşamakta idi. Bir ara misafir olduğumuz yerde salonun bir köşesinde o zaman Bükreş Elçimiz olan Hüseyin Ragıp Baydur'la konuşuyordum. Burada

derhal şunu da kaydedeyim ki, merhum Hüseyin Ragıp Bey açık, ileri fikirli şahsiyetlerden biri idi. Onunla yeni harflerin okuma yazma nisbetine getireceği faydaları sıralarken, M. Necati'nin sıhhati için Atatürk'ün duyduğu endişeyi "ben de aynen hissediyorum, o yaşamalı ve tasarladığı işleri başarmalı" diyordu. Toplantı devam ederken yine haberler kötü olarak gelmekte idi. Nihayet ümit kesilmişti. Atatürk'ten bunu saklamaya imkân yoktu. Çünkü ateş 39'dan birden bire düşmüş ve ölüm tehlikesinin başgösterdiği anlaşılmıştı. T.B M. Meclisi Başkanı, Başbakan ve Bakanlar hep Sıhhat Yurduna gitmişledi. Davetli bulunduğumuz yerden bazı kimseler de bulvarda bulunan bu Sıhhat Yurduna gidip geliyorlardı.

Herkeste bir ölüm sükûtu. Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti değerli, inkılâpçı bir Millî Eğitim Bakanı'nı kaybetmek üzere idi. Atatürk'ün göz yaşları bu sükûtu ortadan kaldırdı.

1 Ocak 1928 salı günü saat 10.10'da, 36 yaşındaki M. Necati son nefesini vermişti. Bu kara haber alındığında Atatürk'ün teessürü son haddini bulmuştu. Ben ilk ve belki de son defa olarak Atatürk'ün acı duyarak ağladığına şahit oluyordum. Millî heyecan duyduğunda veya harp sahnelerinin fecî ölümlerini anlatırken de gözlerinin yaşardığını biliyorum ama, Necati Bey'in vakitsiz ölümüne ağlaması büyük bir millî değerın kaybına duyulan acının ifadesi idi. "Kaybımız büyük, millet sağ olsun" derken dahi ümidini yitirmemek için gayret gösterdiği pek kolaylıkla anlaşıyordu.

Ben bu anılarımla Atatürk'ün bir zaaf gösterisini belirtmek istemiyorum, ancak bu, insanî tezahürün millî bir değer olan ve kendisinden çok iş beklenen bir varlığın, hele bir ameliyatla hayatının sona ermesine duyulan derin teessürün bir ifadesi idi.

O zamanki gazetelerden takip ettiğimize göre, Millet Mektepleri derhal faaliyete geçmiş ve halkın okuma yazma isteği millî bir heyecan gösterisi olmuştur. İş yürümüştü. Her bilen bilmeyene öğretmek için çaba göstermişti. Harf inkılâbı Türkiye'de muvaffak olmuştu.

Rahmetli Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Atatürk'le birlikte

ALİ CÂNİB YÖNTEM

(1887 - 26 Ekim, 1967)

FEVZİYE ABDULLAH TANSEL

Milletleri tutan taştan, topraktan, çelikten yapılmış kal'alar değildir; zengin bir dil ve bu dilin üstünde yükselmiş yine zengin bir edebiyattır. Öyle ki, asırlarca evvel istiklâlini kaybeden nice milletler vardır ki, vatanlarının üstünde esen istilâ kasırgaları onların kökünü kazıyamamış ve birgün yine meydana çıkmışlardır.

ALİ CÂNİB YÖNTEM

İçinde yaşadığımız şu son birkaç yıl, Türk edebiyatı'nın kıymetli evlâdlarından nekadar çoğunu alıp götürdü! İbrâhim Alâeddin, Hamdullah Subhî, Fuad Köprülü, Fâzıl Ahmed'in ardından Ali Cânib Yöntem'i de kaybetmiş bulunuyoruz ve Fecr-i Âtî neslinden, hemen hemen hiçbiri, artık bizlerin dünyâsında yaşamıyor. Türk Tarih Kurumu'nun kıymetli üyelerinden A. C. Yöntem, çevresindeki yakın dostlarından o başka âleme göç edenlerin sonuncusu oldu; belki bu yüzden, onun kaybindan doğan teessürü aksettiren, hayatını ve eserlerini canlandıran hâtıra ve araştırmalara —çala-kalem yazılmış birkaç makâle bir yana bırakılırsa— rastlamış değiliz. Ben, A. C. Yöntem'i şahsen tanımam; eserleriyle yakından tanırım. Lise'deki talebelik çağlarımdan başlayarak onun *Edebiyat* ders kitabını, *Türk Edebiyatı Antolojisi*'ni tekrar tekrar okumuşumdur; şiirlerini okumaktan da zevk duyarım ve Türk Edebiyatı üzerindeki tedkiklerinden, o sâhalarındaki araştırmalarımda çok faydalandım. XX. asrın başlarında bilhassa gelişip kuvvetlenen milliyet ve dilde sâdeleşme cereyanlarıyla yakından alâkalı olan bu şâir ve âlimimizin ölümü dolayısıyla, böyle acı bir vesileyle hazırladığımız bu araştırmada, önce, onun herkesinkine benzer bir *Hayat Çizgisi*'ni vereceğiz; bundan sonraki kısımları, *Mecmualarda Dağınm Hâlde Kalan Yazıları* ile, *Kitap Hâlinde Basılmış Eserleri ve Şahsiyeti* teşkil edecektir. Onun

ilk yazılarının basıldığı *Bağçe* mecmuasından başlayarak *Kadın, Resimli Kitap, Âşiyân, Hüsün ve Şiir*, bunun devâmı olan *Genç Kalemler* ve diğer *Genç Kalemler, Türk Yurdu, Halka Doğru, Donanma, Yeni Mecmua, Şiir - Hikâye - Temâşa Külliyyâtı, Küçük Mecmua, Türkiyât Mecmuası, Türkiya Edebiyat Mecmuası, Hayat, Yakın Tarihimiz*'i taramak sûretiyle elde ettiğimiz malzemeyi kronolojik tasnife bağlı kalarak hazırladığımız bu araştırmamızda, hakkındaki kayde değer yazılardan da faydalanılmıştır.

I. HAYAT ÇİZGİSİ

Alî Cânib Yöntem, 1303 (1887) Haziran'ında Üsküdar'da, Sultan-tepesi'nde doğmuştur. Babası Halil Sâ'ib Bey, Evkâf Nazâreti Cihâd Kalemi hulafâsından olup, Ahmed Cânib Efendi'nin oğludur. Baba tarafından aslen Kanlıcalı olan Alî Cânib'in cedlerinden birçoğu Evkâf Nazâreti me'murluklarında bulunmuşlardır. Annesi, Şeyh Şâmil vak'asından sonra birçokları gibi Anadolu'ya gelmiş olan Anapa Müftüsü İslâm Efendi'nin kızı Hafîze Nûriye Hanım'dır. 1318 (1902)'de Selânik'e sürülmüş olan Halil Sâ'ib Bey, 1326 (1910) Ekim'inde orada vefât etmiştir.

A. C. Yöntem, Üsküdar Gülfem Hatun Mektebi'ndeki ilk tahsilinden sonra Toptaşı Askerî Rüşdiyesi'ne, burayı bitirince Selâmsız'daki Fıransız mektebine iki yıl devam etmiştir; babası Selânik'e sürülünce ora Mülkiye İ'dâdisi'ne girmiş, son sınıfta iken, müsâbaka ile Hukûk'a talebe alınacağını işitince İstanbul'a gelmiş, imtihanı kazanarak Hukûk'a kaydolunmuş ise de, ertesi yıl, babasının bulunduğu Selânik'e dönmeğe mecbur kalmıştı. Selânik'te de Hukuk Mektebi açılınca tahsiline yeniden devâma başladı; son sınıfta iken, Balkan savaşının başlaması yüzünden, me'zûniyet imtihanlarının birkısına girmeksizin İstanbul'a gelmiştir. Bundan sonra tahsiline devam etmediği görülür; 1911 yılı sonunda, hayatını yedi-sekiz ay kadar yazılarıyla kazandı; Selânik'te iken de bir yandan Hukûk'a devam ediyor, öte yandan İttihâd ve Terakkî Mektebi'nde, Zirâ'at Mektebi 'Âlîsi'nde ders okutuyordu. 1910'da Emru'llah Efendi'nin Ma'ârif Nâzirliği sırasında Sultânîler için açılan edebiyat hocalığı imtihanını kazanmışsa da, Selânik'ten ayrılamayacağı için, kendisine Nazâret'çe teklif olunan Tırabzon, daha sonra İzmir Sultânîsi edebiyat hocalıklarını reddetmişti. 1912'de Çanakkal'a Sultânîsi edebiyat ve felsefe

derslerini okutmayı kabûl etti; 1914'de aynı dersleri okutmak üzere Gelenbevî Sultânisi'ne nakledilmiştir. 1914'de Dârü'l-Mu'allimîn-i 'Âliye edebiyat hocalığına yükselen A. C. Yötem'in, 1917 - 18 yıllarında Lise ders kitaplarını hazırlamak üzere Dârü'l-Fünûn'da teşekkül eden komisyonda âzâ olarak çalıştığını biliyoruz. 1920 senesi yazında Millî Hükûmet'e katılmış, önce Tırabzon Sultânîsi Müdürlüğü'ne, daha sonraları terfi' ederek 1921'de Giresun Ma'ârif Müdürlüğü'ne, 1922'de Ma'ârif Umûmî Müfettişliği'ne getirilmişse de, 1923'de kendi isteğiyle tekrar hocalık meslekine dönerek Kabataş Lisesi'nde edebiyat dersi okuttu. Kütübhânelerimizin tasnifi için Ma'ârif Vekâleti'nde kurulan komisyonun reisliğinde — tahsisât yokluğu yüzünden bu iş durduruluncaya kadar — bulunmuş, 1918'de Edebiyat Fakültesi'nde Yahya Kemal'in ayrılmasıyla boş kalan Türk edebiyat tarihi dersini de vekâleten okutmuştur¹; Türk Tarih Encümeni âzâlığı'na seçilen A. C. Yötem, 1927'de tekrar, Ma'ârif Vekâleti Umûmî Müfettişliği vazifesine getirildi. 1934'de Ordu Millet Vekilliği'ne seçilmiş bu vazifesi iki devre (1934-42) sürmüştür. Aynı yılda Türk Dili Tedkik Cemiyeti âzâlığı'na seçildi. 1943'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde XVIII. asır Türk Edebiyatı Profesörlüğü'ne ta'yin olunmuş, 1950 Mayıs'ında Demokrat Parti'den Bursa Millet Vekili seçilmiştir. 1954'den sonra münzevî bir hayat süren A. C. Yötem, 26 Ekim, 1967 Perşembe günü felçten, seksen yaşında iken vefât etmiş, kendi isteği üzerine Sahrâ-yi Cedid mezarlığı'na gömülmüştür².

¹ Yahya Kemal Beyatlı İstanbul Dârü'l-Fünûnu'nda Medeniyet Târîhi, Garb Edebiyatı Târîhi, Türk Edebiyatı Târîhi okutmuş (Nihad Sâmî Banarlı, *Yahya Kemal'in Hâtıraları*, İst., 1960, s. 55 v.d.), bu sonuncu kürsüden 1918'de ayrılınca yerine A. C. Yötem getirilmiştir.

² Hakkındaki yazılar için bk., Ömer Seyfeddin, "Ali Cânib Bey ve San'atı", *Millî Newsdî*, İst., Artin Asadoryan ve Mahdumları Matbaası, 1330, s. 298 - 312. — Nüzhet Hâşim, *Millî Edebiyâta Doğru*, c. 1., Şairler Kısım, İst., Cemiyet Kütübhânesi, 1918, s. 69 - 77. — Prof. Dr. Martin Hartmann, *Dichter de Neuen Türkei*, Berlin, 1919, s. 95 - 111. — İbnü'l-Emin M. K. İnal, *Son Asır Türk Şâirleri*, c. 11., İst., Orhâniye Matbaası, 1931, s. 192 - 95. — Sa'deddin Nüzhet Ergun, *Ali Cânib, Hayatı ve Eserleri*, İst., Cumhuriyet Kitabhânesi, 1937. — S. N. Ergun, *Türk Şâirleri*, c. 1., İst., 1941, s. 407 - 14 (Bu madde, biraz önce adı geçen eserinin aynıdır). — İbrâhim Alâeddin Gövsa, *Türk Meşhurları, Yötem, Ali Cânib* mad., s. 404 - 5. — Nihad Sâmî Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı*, s. 355 - 56. Prof. Kenan Akyüz, *Türk Şiiri Antolojisi*, Ankara, 1953, s. 568 - 74. — Prof. Fâruk K. Timurtaş, *Hocam Ali*

II. MECMUALARDA DAĞINIK HÂLDE KALAN YAZILARI

Alî Cânib Yöntem'i, neşrettiği ilk yazılarını gözönüne alınca bir şâir olarak tanırız. Pek tabî'î olarak, her şâir gibi, onun da ilk şiirleri kendi iç dünyâsını, şahsî duygularını aksettirmektedir. Candan arkadaşı Ömer Seyfeddin, "Şâir Alî Cânib Bey bir aşk çocuğudur. Akra-balarından yaşlı bir hanım bana anlattı : Henüz altı yaşında yokmuş; annesiyle Galata'da bir akrabâlarının evine giderlermiş. Orada komşu bir Alman âilesi otururmuş ve bu âilenin daha küçük bir kızları varmış ki, Alî Cânib Bey ona Minik dermiş; mâvî gözlü, sarı saçlı bir kız.. İşte bütün güzelliğin ondaki intibâ'ı.. Misâfirlikten kalkıp kendi evlerine gelince hep bu mini mini Alman kızını düşünür, ağlar, huysuzluk edermiş. Şâir büyüüp yazmağa başlayınca da hep aşkı terennüm etmiştir" diyor³. Bu ifâde biraz mübâlegalı olmakla berâber, onun ilk şiirleri hakikaten bu mevzû'dadır; elimizdeki en eski şiirlerini onbeş-onaltı yaşındayken yazdığı *gazel*'ler teşkil ediyor⁴.

1901 - 1908 yılları arası, edebî yazıların basımı yasak edildiğinden, hemen her şâirimiz için neşriyât bakımından susma devresidir; fakat bu, onların birşey yazmadıklarını ifâde etmez. Nitekim, A. C. Yöntem'in de 1907'de yazdığını bildiğimiz *İlk Sone - Benim Aşkım*⁵ Üsküdar'da Paşa limanı'nda bir akşam levhasını ve bir keman sesini canlandırdığı *Nağme-i Dilhasta*⁶, sahte bir filosofla istihzâlarını anlatan *Bir Filosofo*⁷, *Hazan Levhalarından*⁸, artık hayatta olmayan güzel bir kadının resminin kendisine neler düşündürüp hissettirdiğini

Cânib Yöntem, Türk Kültürü mec., c. VI., nu. 63, Ocak, 1968 s. 171 - 76). Verdiğimiz hâl-tercemesinde esas i'tibâriyle S. N. Ergun'un eserinden faydalandık. Ölüm tarihi ve gömüldüğü yer hakkındaki bilgi, dâmadının, bu münâsebetle Türk Tarih Kurumu'na gönderdiği mektubundan alınmıştır.

³ *Nevsâl-i Millî*, s. 307.

⁴ Bu *gazel*'ler şâirimizin *Geçtiğim Yol* adlı şiir kitabındadır (İst., Halk Kitabhânesi, 1918, s. 34 v.d.); bunlardan ikisi 1318 (1902), biri 1319'da yazılmıştır.

⁵ *Ayn. esr.*, s. 32 v.d. Sonunda 22 Kânûn-i Sâni, 1322 (4 Şubat, 1907) târihi vardır.

⁶ *Bağçe* mec., nu. 6, 26 Ağustos, 1324 (8 Eylül, 1908). Ömer Nâci'ye ithâf ettiği bu şiirini 15 Şubat, 1322 (28 Şubat, 1907)'de yazmıştır.

⁷ *Ayn. mec.*, nu. 16, 4 Teşrin-i Sâni, 1324 (17 Kasım, 1908); sonunda, Yalılar - 20 Teşrin-i Sâni, 1323 (3 Aralık, 1907) târihi vardır.

⁸ *Ayn. mec.*, nu. 18, 18 Teşrin-i Sâni, 1324 (1 Aralık, 1908).

mevzû aldığı *Fotografisinin Karşısında*⁹ adlı v.b. şiirleri varsa da, bunların hiçbirisi 1908'den önce basılmış değildir. Yanılmıyorsak, ilk yazılarını Selânik'te çıkan *Bağçe* mecmuasında neşretmiştir.

A. C. Yöntem'in *Bağçe* mecmuasında çıkan ilk yazısı nesir şeklinde, 1908 Meşrutiyet'i uğrunda 'Abdül-Hamîd istibdâdına karşı dağa çıkarak "Hürriyet Kahramânı" sıfatıyla şöhret kazanan Kol-ağası Niyâzî Bey hakkındadır¹⁰. Bununla aynı sayıda, 24 Aralık, 1907'de Selânik'te, bir gece vakti, istibdâd zamanında yazıldığı kaydedilen *Gurûb* başlıklı şiiri Tevfik Fikret'in *Sabah Olursa* adlı manzûmesini hatırlatır :

Her seyreden sana ebedî bir gurûb der
Ey mihr-i girye-ver
Bir hand-i subhu yok mu bu ahzân-i şâminın ?

Gece ile yok olan herşey arasında münâsebetler kurduğu *Gecelere Doğru*¹¹; *Nağme-i Dilhasta*¹², İstibdâd Hükûmeti'ni temsil eden bir karikatürün altına yazdığını kaydettiği ve yolun kenarında uyuklayan bir serhoşu,

Bu en doğru timsâlimiz şimdi işte :
Perîşân, perâkende bir mest-i gam-h'vâr
Uyuklar, uyuklar, uyuklar, uyuklar..

.....

mısra'larıyla canlandırdığı *Kendimiz İçin*¹³; *Bir Filozof'a, Hazan Levhalarından*¹⁴, "Garâmsız yaşayanlar hayâtı anlayamaz" mısra'ıyla son bulan *Ben İsterim ki*¹⁵; *Edvâr-i Âfileye Karşı*¹⁶, *Yalnız Bir Tulu'*¹⁷,

⁹ *Kadın mecmuası*, nu. 19, 16 Şubat 1324 (1 Mart, 1909); sonunda, *Yalılar* - 1323 kaydı vardır.

¹⁰ *Vatan Fedâ'si Niyâzî Bey — Bir Mülkât —*, *Bağçe* mec., nu. 3; 4 Ağustos, 1324 (17 Ağustos, 1908).

¹¹ *Ayn. mec.*, nu. 4, 12 Ağustos, 1324 (25 Ağustos, 1908); sonunda, *Yalılar* - 18 Haziran, 1324 târihi yazılıdır.

¹² Bk., yukarıdaki 6'ncı not.

¹³ *Ayn. mec.*, nu. 8, 9 Eylül, 1324 (22 Eylül, 1908).

¹⁴ Bu iki şiir için bk., yukarıdaki 7, 8'inci notlar.

¹⁵ *Ayn. mec.*, c. II, nu. 35, 17 Mart, 1325 (30 Mart, 1909); *Yalılar*'da, 12 Mart, 1324 (25 Mart, 1908)'de yazılmıştır.

¹⁶ *Ayn. mec.*, nu 44; 23 Haziran, 1325 (6 Temmuz, 1909); sonunda, *Yalılar*, 1 Mayıs, 1325 (14 Mayıs, 1909) târihi vardır.

¹⁷ *Ayn. mec.*, nu. 48, 21 Temmuz, 1325 (3 Ağustos, 1909).

*Ömr-i Meftûr*¹⁸ başlıklı şiirleri hep *Bağçe* mecmuasında neşredilmiş olup, ya istibdâdla alâkalı, veyâ aşk, tâbî'at, fânîlik hakkındaki duygularını aksettirmektedir. Aynı mecmuada, san'at eserinin ne demek olduğuna ve tiyatro san'atına dâir *musâhabe*'leri de vardır¹⁹.

Bağçe mecmuasının neşrinden üç ay kadar sonra yine Selânik'te, imtiyaz sâhibinin M. İbrâhim, müdürünün Enis Avnî (Akagündüz) bulunduğu *Kadın* mecmuası çıkarılınca, A. C. Yöntem buna da küçük hikâyelerini, manzûmelerini, mensur şiirlerini göndermeğe başlamıştı. Bu mecmuada çıkan ilk yazıları, *Küçük Hikâyeler* umumî başlığı altındaki *Garson*²⁰ ile *Bayram Sabahı*'dır. Bunlardan ilkinde, operetlerin oynandığı bir bahçeyi, müzisyenlerinin çalgılarını toplayıp ayrılışlarını tasvirden sonra, gecenin o geç saatlerinde bizi genç bir garsonla karşı karşıya bırakıyor : Babasını kaybettiğinden annesiyle kız kardeşini geçindirebilmek için garsonluğa başlamıştır. Bir piyango bileti var; çıksa, böyle bir bahçede rahatça oturup garsonlara emredecekti. Boş kadehlerle dolu tepsiyi bırakıp oturduğu masanın başında böyle hayâller kurarken, hesap isteyen son müşterinin önüne fırlattığı bahşisin sesi onu kendine getirir. *Bayram Sabahı*'nda ise, süslenen güzel, şımarık bir kızla, dâimâ hakâret ettiği dadısının ıztırapları anlatılmıştır²¹.

A. C. Yöntem'in 1908 - 1909'da *Kadın* mecmuasında neşrettiği şiirlerinde hâkim unsur tabî'at tasvirleri, aşk hisleri ve bundan doğan başka duygulardır. 16 Mayıs, 1908'de yazdığı *Bir Köy Hayatı*'nda, Selânik'teki Kapıcılar-Köyü'nün sâkin hayatını bir tablo hâlinde, Fikret'in şiirlerinde görüldüğü tarzda canlandırır²². *Bükâ-yi Garâm*, yine Selânik'te, 7 Aralık, 1908'de yazılmıştır : Uyuyan bir deniz,

¹⁸ *Ayn. mec.*, nu. 51, 18 Ağustos, 1325 ; yine Yalılar'da, 14 Temmuz, 1325 (27 Temmuz, 1909)'de yazılmıştır.

¹⁹ *San'at Hakkında*, *ayn. mec.*, nu. 16, 17; 4 ve 11 Teşrin-i Sâni, 1324 (17 ve 24 Kasım, 1908).

²⁰ *Kadın mec.*, c. I., nu 3, 27 Teşrin-i Evvel, 1324 (9 Kasım, 1908). Müellif, Yalılar'da, 28 Ekim, 1908'de yazdığı bu hikâyesini Mehmed Rauf'a ithâf etmiştir.

²¹ *Ayn. mec.*, nu. 11, 22 Kânûn-ı Evvel, 1324 (4 Ocak, 1909). *Kadın* mecmuasında, yine *Küçük Hikâyeler* umumî başlığı altında *En Büyük Cînâyet* adlı, fakat imzâsız bir küçük hikâye daha vardır; bu, Hünkâr geçerken öksürdüğü için tevkîf edilen, kabahatsiz olduğu sonunda anlaşıldığından serbest bırakılan bir zâbitin başından geçenlerin hikâyesidir ve A. C. Yöntem tarafından yazıldığı kuvvetle muhtemeldir (Nu. 4, 3 Teşrin-i Sâni, 1324/16 Kasım, 1908).

²² Nu. 9, 8 Kânûn-ı Evvel, 1324 (21 Aralık, 1908).

sönük bir kandil, ağlayan bir kuş; bu sırlar muhiti, bu bâkir muhit, işte aşkın canlı bir misâli: *Çünkü her aşka bir bükâ lâzım*²³.. Aşk ve tabî'at duygularının kaynaştığı *Yağmurdan Sonra*²⁴, sevilen ölmüş güzel bir kadının resminin düşündürdüğü acı şeyler ve uyandırdığı hâtıralar²⁵; elemeleri arasında zaman zaman tebessüm ışıkları da eksik olmayan hayat²⁶; bir gece tasviri ve şâirimizi hayâllerinin kirli çehresinden uzaklaştıran bir baykuş sesi²⁷, onun basılan ilk şiirlerinde terennüm ettiği başlıca mevzûlardır. Bunların hepsi arûz'la, çoğu *Sonnet*, birkaçı Terza-rima şekliyle, Tefvik Fikret te'siri hâkim şiirlerdir. *Mânâ-yi Şiir* adlı manzûmesinde, şiir hakkındaki telâkkîsini de bize kısaca anlatmış oluyor: Şiir diye hergün terennüm ettiğimiz o nağmeler, ye's ve karanlıkla dolu hiçlik serâbına düşen, bâzı hande bâzı figân kılıklı, fakat her zaman için sefil ve zelil birer zillet nidâsıdır²⁸. Bu bedbîn şiir anlayışına uygun olarak, onun şiirlerinde de, Servet-i Fünûn şâirleri gibi beşerî ızdırapların, insan aczinin ifâde edildiğini görürüz. Mensur şiirlerinde, kendi rûh âleminde kısmen sıyrılarak içtimâ'î ızdıraplarla da alâkalıdır: Arapça garip besteli şarkılar okuyan ve yanında yerlere sürünen bir çocuk bulunan bir dilenci.. Ötede, köşe-başında ihtiyâr bir müsevî, önünde bir küfe meyve; rüzgârın kamçılaya kamçılaya kızarttığı ellerini ağzına götürmüş, hem nefesiyle ısıtmağa çalışıyor, hem de geçim nasîbini alabilmek için bağırıyor. Uzaklardan gelip birbirine karışan bu iki sesin, bu iki sefil hayatın düşündürdükleri²⁹.. Güneşli bir kış günü; geçimini kazanmağa çalışan küçük bir boyacı çocuğun tasviri³⁰..

Resimli Kitab mecmuasında *Leyl-i Sehrân* adlı bir şiirine rastladığımız³¹ A. C. Yöntem, 1908'de *Âşîyân* mecmuasında neşrettiği şiirlerinde içtimâ'î fikirlere de yer vermiştir. *Yalnız Bir Sahne*'de bir akşam vaktini, evlerine dönen halkı tasvirden sonra sakat bir dilenci kızı

²³ *Ayn. mec.*, nu. 10, 15 Kânun-ı Evvel, 1324 (28 Aralık, 1908); Ömer Seyfeddin'e ithâf edilmiştir.

²⁴ *Ayn. mec.*, nu. 18, 9 Şubat, 1324 (22 Şubat, 1909).

²⁵ Bk., yukarıdaki 9'uncu not.

²⁶ *Bilir misin* (*Ayn. mec.*, nu. 22, 9 Mart, 1325/22 Mart, 1909).

²⁷ *Hande-i İkâz* (*Ayn. mec.*, nu. 29, 18 Mayıs, 1325/31 Mayıs, 1909).

²⁸ *Ayn. mec.*, nu. 25, 30 Mart, 1325 (12 Nisan, 1909).

²⁹ *Tekâzâ-yi Hayât* - I., *ayn. mec.*, nu. 19, 16 Şubat, 1324 (1 Mart, 1909).

³⁰ *Tekâzâ-yi Hayât* - II., *ayn. mec.*, nu. 27, 4 Mayıs, 1325 (17 Mayıs, 1909).

³¹ *Resimli Kitab*, c. III., nu. 15, Kânun-ı Evvel, 1325 (Aralık, 1909).

canlandırmıştır ve şiirine, halkın kayıtsızlığını anlatan şu mısra 'larla son verir :

Tezallümât-i siyâhiyle inliyor.. Herkes
Adımlarında kibârâne bir şemîm-i heves,
Yavaş yavaş geçiyor.. Tâ uzakta ay, bizâr
Nazarlarıyle bu mahlûka ağlıyor.. Bu kadar ³²..

Şâir, kendi rûhu ile, bir mumun titreyen, çırpınan, bâzan sâkin ışıkları arasında yakınlık bulur :

Sen titredikçe rûhumu bir ra'ş'e kaplıyor,
Sen ağladıkça bende de birşeyler ağlıyor!

mısra 'ları bu yakınlık hissinden doğmuştur ³³. Üstü-başı perişan, oraya buraya çarparak yürüyen aklını şaşırılmış bir serhoş ³⁴; sonra, yine bir aşk şiiri, güzel bir yüzün sakladığı mânaların neler duyurduğu ³⁵.. *Gözler* adlı mensur şiiri ³⁶, *Jan Rişpen* (*Jean Richepin*), *Splanded Park'ta*, *Sukût* başlıklı şiirleri Manastır'da çıkan *Hüsün ve Şiir* mecmuasında basıldı ³⁷; aynı mecmuada, Hüseyin Suad'ın *Lâne-i Melâl* adlı şiir kitabı hakkında bir tenkîd'i ³⁸, Sultan İbrâhim asrına dâir tarih araştırması vardır ³⁹. Bu sonuncu yazıları, A. C. Yöntem'in san'at sâhasından araştırmalara yöneldiğinin ilk belirtileri olduğu için kayde değer.

³² *Âşiyân* mecmuası, c. I., nu. 11, 13 Teşrin-i Sâni, 1324 (26 Kasım, 1908).

³³ *Ayn. mec.*, nu. 12, sf. 385. Şâirimiz, *Mumum İçin* başlıklı bu şiirini, Selânik'te, Yalılar'da 3 Haziran, 1324 (16 Haziran, 1908)'de yazmış ve Cezmî Âgâh'a ithâf etmiştir.

³⁴ *Ayn. mec.*, c. II., sf. 213. *Timsâl-i Hayât* başlıklı bu şiir Tefvik Fikret ve Jean Richepin'e ithâf edilmiş olup, Yalılar'da, 20 Haziran, 1324 (3 Temmuz, 1908)'de yazılmıştır.

³⁵ *Ayn. mec.*, c. II., s. 401. *Serâ'ir-i Hüsn ve Şi'rîn* adlı bu manzûme, yine Yalılar'da, 1 Şubat, 1324 (14 Şubat, 1909)'de yazılmıştır.

³⁶ *Mensur Şiir: Gözler-1.*, *Hüsün ve Şiir* mecmuası, nu. 4, 10 Temmuz, 1326 (23 Temmuz, 1910); *Gözler - II.*, *ayn. mec.*, nu. 6, 16 Ağustos, 1326 (29 Ağustos, 1910).

³⁷ *Ayn. mec.*, sırasıyle bk., nu. 4, 7, 8; 10 Temmuz, 3 ve 21 Eylül, 1326 (23 Temmuz, 15 Eylül, 4 Ekim, 1910); *Splanded Park'ta* Mehmed Rauf'a, *Sukût* ise Hamdullah Subhî'ye ithâf edilmiştir.

³⁸ *Tettebbû' ve Tefekkür — Lâne-i Melâl*, nu. 4, 10 Temmuz, 1326 (23 Temmuz, 1910).

³⁹ *Tettebbû ve Tefekkür — Tedkikât-i Târihiye'den: Sultan İbrâhim Asrı*, nu. 5, 1 Ağustos, 1326 (14 Ağustos, 1910).

20 Mart, 1909'da kurulan Fecr-i Âtî'ye dâhil olması için, bu teşekkülün umûmî kâtibi Müfid Râtib'in imzâsıyla dâvetiye tezkiresi alan A. C. Yöntem, bu dâveti kabûl etmekle berâber, Fecr-i Âtîciler'in edebî temâyüllerinden uzak bulunduğunu da, onların yazılarının basıldığı *Servet-i Fünûn*'da çıkan makâlesinde anlatmıştır⁴⁰. 1910 yılı sonlarında, İttihâd ve Terakkî Merkez-i Umûmî âzâlığı'na seçildiği için Diyâribekir'den Selânik'e gelen Ziyâ Gökâlp'le tanışmıştı; kendisi de İttihâd ve Terakkî mensuplarından ve Talebe-i Hâricîye Encümeni umûmî kâtibi idi. Merkez-i Umûmî'nin 12 Mart, 1327 (25 Mart, 1911) tarihli yazısıyla kendisine, bu vazife ile birlikte *Genç Kalemler* mecmuasının başmuharrirlik vazifesi de teklif edilmişti⁴¹. A. C. Yöntem, *Genç Kalemler*'in 29 Mart, 1327 (11 Nisan, 1911)'de ilk sayısından başlayarak, kendi ta'birıyla yeni lisân ve millî edebiyat mes'eleleri hakkında makâleler yazmağa başlamıştır. Yeni lisân'a dâir yazıları dolayısıyla Fuad Köprülü ile arasında bâzı münâkaşalar geçtiğini biliyoruz. Bu münâkaşaların sebebi, Fuad Köprülü'nün *Genç Kalemler* mecmuasında kullanılan yeni lisânı beğenmemesi, Selânik gençlerine ta'rizi, Tasfiyeciler'in san'atta başarı gösteremeyişleri, Arapça ve Farsça terkiplerin âhengi ve arûzun terkipsiz dille kullanılamayacağı, bunlar kaldırıldığı takdirde Hece Vezni'ni kullanmak lâzım geleceği, Tasfiyeciler'in şiirde güzelliği faydaya fedâ ettikleri, eski eserlerimizi beğenmedikleri, lisâniyât bilgilerinin nok-

⁴⁰ A. C. Yöntem'in bu yazısı 26 Mart, 1326 (1910) tarihli *Servet-i Fünûn*'un 988'inci numarasında çıkmıştır. *Servet-i Fünûn*'da, *Kış Mehtâbı* adlı serbest müstezad şeklinde bir şiiri ile *Gözlerin* ve *Nedâmet* başlıklı iki sonnet'si bulunmaktadır ki bunlar S. N. Ergun'un eserine de alınmıştır (*Ali Cânib, Hayatı ve Eserleri*, İst., 1937, s. 6, 24 v.d.). Fecr-i Âtî için ayrıca bk., F. A. Tansel, *Prof. Dr. Fuad Köprülü'nün Şiirleri, Belleten*, c. xxx., nu. 120, Ekim, 1966, s. 640.

⁴¹ S. N. Ergun, *ayn. esr.*, s. 8 v.d. Bu, 1911 - 12'de çıkan meşhur *Genç Kalemler* mecmuasıdır. Bundan önce, Manastır'da çıkan *Hüsün ve Şiir* mecmuasının devâmı olan bir başka *Genç Kalemler* mecmuası daha vardır. *Hüsün ve Şiir* sekizinci nüshadan sonra *Genç Kalemler* adıyla devam etmiştir ve bu bizim gördüğümüz bu *Genç Kalemler*'de târih yoktur, sayısı 1 - 9 olarak gösterilmiştir; A. C. Yöntem'in *Edebiyat-ı Mustakbelimiz* başlıklı, vuzuhtan tamâmiyle mahrum bir *musâhabe*'si vardır; yazısına eklediği *Hâmiş*'te, bu mes'eleyi etraflıca yazdığı, babasının ölümü dolayısıyla kaybettiği müsveddesini bulamayınca bu birkaç sayfayı, mecmuanın gecikmemesi için karaladığını kaydetmiştir. Yine bu *Genç Kalemler*'de *Serâ'ir-i Hüsün ve Şi'rîn* adlı, 14 Şubat, 1909'da yazdığı manzûmesi, *Sevgili Hüsün ve Şi're* adlı ve Mehmed Rauf'u çok beğendiğinden, Fikret'e böyle yaşarken ölümü yakıştırmadığından bahseden bir *musâhabe*'si de basılmıştır.

sanlığı, tabî'î bir mahsûl olan dillerin üç-beş kişinin keyfi ile meydana gelemeceği hakkındaki fikirleri idi⁴². *Genç Kalemler*'deki yeni lisân'a dâir neşriyatı yüzünden, Yektâ Bâhir, Gökalp, Celâl Sâkib takma-adlarını da kullanan A. C. Yöntem'in, Süleyman Nazif, bilhassa Cenab Şâhâbeddin'le arasında şiddetli münâkaşalar olmuş, bunlar sonraları da devâm etmiştir⁴³. *Şimşek*, *Kış Duâsı*, *Baykuş*, *Kelebek*, *Git*, *Kurbağalar*, *Sokak Feneri*, *Şark'ın Ufukları*, *Yaprak*, *Kartal* başlıklı en meşhur şiirleri de *Genç Kalemler*'de basılmış bulunuyor⁴⁴. Hayatını yazılarıyla kazandığı bu 1911-12 yıllarında İstanbul'da Türk Yurdu Cemiyeti, bunun devâmı olarak Türk Ocağı kurulmuştu ; *Genç Kalemler*'de çıkan *Kış Duâsı*⁴⁵ adlı şiiri, daha öncekilere göre mevzû ve vezin bakımından farklıdır : “*Türk Yurdu*”ndaki arkadaşlarıma,, ithâfını taşıyan ve 1912 Ocak ayında yazdığı bu

⁴² Bu münâkaşalar hakkında bk., F. A. Tansel, *Prof. Dr. Fuad Köprülü'nün Şiirleri, Belleten*, c. xxx., nu. 120, Ekim, 1966, s. 650, not - 65. A. C. Yöntem'in *Genç Kalemler*'de şu makâleleri vardır: *Edebi İnkılâblar - San'at ve Edebiyat*, 29 Mart, 1327/11 Nisan, 1911'de yazılmıştır (Nu. 11). — *San'at ve Edebiyat - Garb Mektebi'nin Âmilleri* (C. II., nu. 2). — Yektâ Bâhir takma adıyla : *Millî Lisân ve Edebiyat* (C. II., nu. 3). — *Kavmî Edebiyat Ne Demektir - Köprülüzâde Mehmed Fuad Bey'e* — Selânik, 13 Mayıs, 1327/26 Mayıs, 1911 — (C. II., nu. 4). — *Halûk'un Dostları ve Bugünkü Fikret* (C. II., nu. 5). — *Millî Edebiyat Mes'elesi* (Nu. 6). — *San'at ve Edebiyat-Üslûb ve Şahsiyyet* (Nu. 11). — *San'at ve Edebiyat - İbdâ'îyyet : Originalité* (C. III., nu. 14; Kânûn-ı Sâni, 1327/Ocak, 1912). — Ali Cânib adıyla, *Cenab Şâhâbeddin Bey'e* — Yalılar, 25 Eylül, 1328/8 Ekim 1912 — (C. IV., nu. 27).

⁴³ S. N. Ergun, *ayn. esr.*, s. 12 v.d. Ayn. müellif, *Cenab Şâhâbeddin, Hayatı ve Eserleri*, İst., 1935, s. 59 v.d. Bilhassa bk., A. C. Yöntem, *Millî Edebiyat Mes'elesi ve Cenab Bey'le Münâkaşalarım*, İst., Kanaat Matbaası, 1918, s. 42 - 85.

⁴⁴ A. C. Yöntem'in *Genç Kalemler*'de şu şiirleri basılmıştır : *Gecelerimiz*, Yeni Lisân'la, Yalılar, 18 Nisan, 1317/1 Mayıs, 1911 (C. II., nu. 2). — *Baykuş*, Yalılar, 30 Nisan, 1327/13 Mayıs, 1911 (C. II., nu. 3). — *Ağlatmak Aşkı*, Yalılar, 12 Mayıs, 1327/25 Mayıs, 1911 (C. II., nu. 4). — *Yıldırım* (C. II., nu. 59). — *Kelebek*, Yalılar, 8 Haziran, 1327/21 Haziran, 1911; *Git*, Yalılar, 12 Haziran, 1327/25 Haziran, 1911 (C. II., nu. 6). — *Gurûbtan Sonra*, Yalılar, 13 Haziran, 1327/26 Haziran, 1911 (C. II., nu. 7). — *Kurbağalar*, Yalılar, 20 Temmuz, 1327/2 Ağustos, 1911 (C. II., nu. 8). — *Şiir* (C. II., nu. 12). — *Sokak Feneri*, Yalılar, 6 Kânûn-ı Sâni, 1327/19 Ocak, 1912 (C. III., nu. 15, 1 Şubat, 1327/14 Şubat, 1912). — *Şimşek*, Yalılar, 1 Şubat, 1327/14 Şubat, 1912 (C. III., nu. 16, 16 Şubat, 1327/29 Şubat, 1912). — *Kış Duâsı*, Yalılar, Kânûn-ı Sâni, 1327/Ocak, 1912 (C. III., nu. 17 - 18, Mart, 1328/1912). — *Şark'ın Ufukları* (C. III., nu. 21, Mayıs, 1328/1912). — *Yaprak* (C. III., nu. 23, Haziran, 1328/1912). — *Kartal* (C. III., nu. 24 - 25).

⁴⁵ Bk., yukarıdaki not - 44 ve not - 46.

ALİ CÂNİB YÖNTEM
(1887 - 26 Ekim, 1967)

manzûmesinde ifâde edilen, eski Türk hayatının hasretidir; Hece Vezni'yle, durakları dörtlü olan bu şiir, aşağıdaki mısra'lardan anlaşılacağı üzere, Mehmed Emin'in manzûmelerini hatırlatır :

Batan güneş şuracıkta vurmuştu bir tepeye
Koştum, çıktım tâ üstüne, "Altun-dağ mı bu?" diye;
Lâkin yoktu ne kurultay, ne İli-Han otağı,
Örtülmüştü kefen gibi beyaz karla toprağı.
Dedim, Tanrı'm, yeşil yurda yakışmıyor solgunluk,
Yakışmıyor bu kara kış, yakışmıyor bu soğuk..
Ona sen ver yine kalbi ateş dolu bir bahar,
Milyonlarca anası yok kuzuları var, donar.
Milyonlarca kuzuları korkunç yola sapmasın,
Acı Tanrı'm, acı, acı... Zâlim kurdlar kapmasın!
Baktım : Her yer şenlenmişti, ufuk kızıllaşmıştı,
Altun-ordu gibi güneş mâvi göğe taşmıştı..

A. C. Yöntem'in, bahsettiğimiz bu şiirlerinden başka, yine *Türk Yurdu* mecmuasında *Hâmid Şâir*, *Hâmid - Fikret* adlı araştırmaları, *Millî Edebiyat Mes'elesi* başlıklı seri makâleleri bâzı şâirlerimiz hakkındaki ve yaşadığı devrin san'at anlayışıyla alâkalı kendi fikirlerini aydınlatığından mühimdir. Bu mecmuada, Akagündüz'ün *Türk'ün Kitabı* isimli eserine dâir bir tahlil ve tenkid yazısı da çıkmıştır ⁴⁶.

A. C. Yötem, *Türk Yurdu* tarafından çıkarılan ve Celâl Sâhir'in müdürü bulunduğu *Halka Doğru* mecmuasında Hece Vezni'nin ilk ve oldukça âhenkli örneklerini verdi. *Turan'ın Yolu* ⁴⁷ ve *Kaval*'da, Balkan harbinin uyandırdığı millî teessür, tesellîler, geleceğe âit ümitler dile getirilmiştir :

Boş bir ufuk, benzi uçuk bir hilâl;
Kâinâtın kalbi durmuş gibi birşey : Bir yoksulluk, bir melâl..
.....

⁴⁶ *Türk Yurdu*'nda basılan yazıları için bak., *Kış Duası*, şiir, Selânik, 15 Kânûn-ı Sâni, 1327/28 Ocak, 1912 (C. I., s. 313 v.d.). — *Şark'ın Ufukları* (C. IV., s. 45 - 6; *Genç Kalemler*'de de basılmıştır). — *Hâmid Şâir* (C. IV., s. 402 - 13 v.d.). — *Hâmid - Fikret* (C. IV., s. 679 v.d.). — *Türk'ün Kitabı İçin* (C. IV., s. 771 - 78). — *Millî Edebiyat Mes'elesi* (C. V., s. 1016, 1046, 1112 v.d.). *Şark'ın Ufukları*, *Türk Yurdu* tarafından basılan *Altun Armağan*'a da alınmıştır (*Altun Armağan* - 2, İst., 1329, s. 45 v.d.).

⁴⁷ *Halka Doğru*, c. I., nu. 15, 10 Temmuz, 1329/23 Temmuz, 1913. Bu şiiri, 1913 Temmuz'unda Kadıköy'ünde yazmıştır. S. N. Ergun *Türk Yurdu*'nda basılmış gösterirse de doğru değildir (*Ayn. esr.*, s. 35).

Bana anlat duyuyorsan ey kaval !
 Gecelere ne söylüyor bu hilâl ?
 Meşhed'den tâ Akdeniz'e cesed, kan
 Sürükleyen Vardar'a bir cevap mı ?
 Yoksa, güzel Selânîk'in o yaman,
 O vefâsız gurûbuna 'itâb mı ?⁴⁸

A. C. Yötem'e sâde Türkçe ve millî edebiyât zevkını aşıl原因 Muallim Nâcî'dir; *Fetret Hengâmesi ve Muallim Nâcî* adlı araştırması böyle bir temâyülün mahsûlüdür⁴⁹. Onun, 1917'den itibaren, ara-sıra şiirler de yazmakla beraber, daha çok nesir sâhasında bedî'îyyât ve edebî nevî'lerle alâkalı çalışmalarına, Türk edebiyatının yakın çağlarına âit araştırmalarına rastlarız. 1917 - 18'de, o devrin bütün mühim şahsiyetlerini, Ziyâ Gökalp, Fuad Köprülü gibi araştırmacıları, Ahmed Hâşim, Yahya Kemal, Enis Behiç, Faruk Nâfiz v.b. şâirleri, Halide Edib, Ya'kub Kadri gibi roman yazarlarını, Ömer Seyfeddin, Refik Hâlid başta olmak üzere küçük hikâyecilerimizi çevresinde toplayan *Yeni Mecmua*'ya, daha ilk sayısından başlayarak A. C. Yötem'in de katıldığını görürüz. Birinci cihan harbi'nin i'ân edildiği gece yazdığı ve vatanî ızdırapları aksettiren *Bir Günahkâr*, İstanbul'un ışıklı, masmâvi denizine çekilen hasretin ifâdesi olan *Eylûl Denizi*, acı düşünce ve duygular uyandıran *Kurumuş Çeşme*, ve *Gurûb* adlı,

Ufukta günün boynu büküldü;
 Şimdi İstanbul solgun bir güldü..
 Öksüz kalbime bir parça dökül,
 Solgun gül, solgun gül !

Güzel Marmara menekşelendin,
 Daha bir saat önce pek şendin,
 Bahardın, gülşendin!..
 Ey güzel İstanbul,
 Ey, şi'rin yuvası.. Gül, neş'e bul!..

mısra'larından ibâret meşhur şiiri, *Şark'ın Mezarlığı* hep *Yeni Mecmua*'da basılmıştır. Hepsi Hece Vezni'yle yazılmış olan bu şiirlerde, şâirimizin o eski kötümser rûhu yine hâkimdir; ancak, *Yaz Görüşleri*

⁴⁸ *Kaval*, *Ayn. mec.*, c. 1., nu. 10, 13 Haziran, 1329/26 Haziran, 1913. Bu mecmuada bir Muhâcir, Tomris - Oğlu, Atlahan, Abaka v.b. takma - adlarla çok güzel şiirler varsa da, şimdilik bu takma - adların kimlere âit olduğuna dâir birşey söyleyemeyeceğiz.

⁴⁹ *Donanma mec.*, nu. 88 (40), 89 (41), 90 (42); 8, 15 ve 22 Nisan, 1915.

başlıklı seri şiirlerinde, o karanlık rûh hâlinde biraz uzaklaştığı sezilir⁵⁰. Şâir, aynı zamanda, edebiyat hocası oluşu sebebiyle, san'at eserlerinin nasıl yaratıldığı, hayattaki yeri v.b. bedî'î zevkle alâkalı mes'eleleri, edebî nevi'leri, edebî şahsiyetleri ve cereyanları araştırıyordu; *Bedî'îyyât Bahisleri* umûmî başlığıyla neşrettiği seri makâleleri⁵¹, *Żübeyde Fıtnat Hanım*⁵², *Edebiyat Musâhabeleri - Epope Nedir*⁵³, *Edebiyat Tarihi - Tercemân-i Hakikat Edebiyatı*⁵⁴, Leh edebiyatı hakkındaki yazısı⁵⁵ *Yeni Mecmua*'da, 1917 - 18'de basılmıştır. Bu mecmuanın 1918'de çıkan *Çanakkal'a Nünsha-i Fevka'l-âdesi*'nde de hissî ve te'sirli güzel bir mensur yazısı da vardır⁵⁶.

1918'de Dârü'l-Fünûn'da Yahya Kemal'den açılan Türk Edebiyatı Tarihi dersini okutmağa başlayan A. C. Yöntem için, iki yıl gibi kısa bir süre de olsa, neşriyât bakımından verimli olmuştu; Mondros mütârekesi yüzünden *Yeni Mecmua*'nın birinci serisi 66'ncı sayısından sonra, 26 Ekim, 1918'de kapandı; İstanbul'un işgâli, başta Gökâlp olmak üzere mühim birçok şahsiyetlerin Malta'ya sürülmesi sebebiyle, o devrin meşhur sîmâları yanında genç nesli de kısmen etrâfında toplayan *Yeni Mecmua*'nın birinci devresi, memleketimizin o hazin günlerinde böylece kapanmış oldu. Bu tarihten sonra, hemen bütün san'atkâr ve araştırmacılarımız gibi, A. C. Yöntem'in de pek az neşriyâtına rastlıyoruz. 1921 Ocak ayından itibaren neşre başlanılan, Hece Vezni ile şiirlerden başka hikâye ve tiyatro eserlerini de içine alan külliyyatta * * * başlıklı iki şiiri vardır ve işte bunlardan ilkinin,

⁵⁰ *Yeni Mecmua*'daki şiirleri için bk., *Günahkâr* (C. I., nu. 1, 12 Temmuz, 1917, s. 4). — *Eylûlün Denizi* (C. I., nu. 2, 19 Temmuz, 1917, s. 24). — *Gurûb* (C. I., nu. 3, 26 Temmuz, 1917, s. 44); Viyoloniist Zekî Bey tarafından Dârü'l-Muallimîn talebesi için bestelenmiştir. — *Şark'ın Mezarlığı* (C. II., nu. 46, 10 Ocak, 1918, s. 386). — *Yaz Görüşleri - 1 : İkinci* (C. III., nu. 54, 25 Temmuz, 1918, s. 26). — *Yaz Görüşleri - 2 : Akşam* (C. III., nu. 60, 5 Eylül, 1918, s. 156).

⁵¹ *Bedî'î Haz- I., Tehayyür*; *Bedî'î Haz-2, Tecâzûb (La sympathie)*; *Bedî'î Haz-3, Hayâtîyyet Hissi (Le sentimen de vitalité)*; *Hazzın Bedî'î Hayatta Mevkî'i (Yeni Mecmua, sırasıyla bk., c. I., nu. 18, 19, 21, 26; 8, 15, 29 Kasım, 1917)*. — *Bedî'îyyât Bahisleri-Lâ Bedî'î Hisler, ayn. mec., nu. 50, 27 Haziran, 1918*.

⁵² *Yeni Mecmua*, c. II., nu. 30, 31 Ocak, 1918.

⁵³ *Ayn. mec., c. III., nu. 62, 26 Eylül, 1918*.

⁵⁴ *Ayn. mec., nu. 66, 26 Ekim, 1918*.

⁵⁵ *Garb Edebiyatı : Leh Edebiyatı - Avrupa'nın En Vatanperver Edebiyatı, Ayn. mec., c. II., nu. 27, 10 Ocak, 1918*.

⁵⁶ *Çanakkal'a Muhârebesi İntibâ'larından : Seddü'l-Bahr Gurûbunu Ziyâret, Pazar gecesi, 4/5 Temmuz, 1331 (1915), s. 65 v.d.*

Kalamış'ta yazdığı uzunca şiirinin ilk mısra'ları :

Benden şi'r istiyorsunuz,
Yaz da gönder diyorsunuz...
İçimde, tâ derinlerde
Sizi sakladığım yerde,
Fırtınalar, dalgalar var;
Orda öyle şey ne arar ?
Orda yalnız binbir hicran,
Bir de zavallı hıçkırık...
Emrediniz sükûn bulsun
O çırpınışlar durulsun,
O zaman belki yazarım..

Bu mısra'lar, onun niçin şiir yazmadığını da anlatmıyor mu ⁵⁷? Diğeri, 1917'de yazdığı ve Kalamış - koyu'nu tasvir ettiği sembolik bir şiir ⁵⁸. . . 1923'de basılan iki şiirinden *İntikam Şiiri*, Ziya Gökalp'ın çıkardığı *Küçük Mecmua*'dadır ⁵⁹. 1919 (1334)'da yazdığı ve Süreyyâ Bey tarafından bestelenmiş *Değirmen* adlı bir şiirine de rastladık ⁶⁰ ki, bunlar bizim görebildiğimiz son şiirleridir ve bundan sonraki yazılarını umûmiyetle tenkid ve araştırmaları teşkil edecektir.

İstiklâl savaşı'nın o kanlı mücâdele yılları sona erip Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bir müddet sonra, 1924'de, Prof. Fuad Köprülü, kendi hazırladığı programını ciddî sûrette tatbik ettiği ve müdürü bulunduğu Türkiyât Enstitüsü'nü te'sis etmişti; denilebilir ki, A. C. Yöntem'in en esaslı araştırmaları, yakın dostu Prof. Fuad Köprülü tarafından neşredilen *Türkiyât Mecmuası*'nda mevcuttur : *Ndîm'in Hayatı* ve *Osman-zâde Tâ'ib* başlıklı bu metodlu tedkiklerin her ikisinde de, sağlam vesikalara dayanan yeni bilgiler bulunmaktadır; bilhassa ikincisi, Tâ'ib hakkında bir monografi mâhiyyeti gösterir ve ciddî emek mahsûlüdür ⁶¹.

⁵⁷ *Dördüncü Kitab - Şiir, Hikâye, Temâşâ*, İst., Tanin Matbaası, Nisan, 1336 (1920), s. 7 - 9.

⁵⁸ *Altıncı Kitab*, İst., Karabet Matbaası, Temmuz, 1336 (1920), s. 8 - 10.

⁵⁹ Nu. 29, 13 Cemâdâ 1., 1341 (1 Ocak, 1923).

⁶⁰ *Türkiya Edebiyât Mecmuası*, c. 1., nu. 3, 5 Kânûn-ı Evvel, 1339 (5 Aralık, 1923); 1334 (1918)'de yazılmıştır.

⁶¹ *Türkiyât Mecmuası*, c. 1., Ağustos, 1925, İst., Matbaa-i Âmire, 1925, s. 173 - 84. — C. II., 1926, İst., Devlet Matbaası, 1928, s. 103 - 130.

2 Aralık, 1926'dan itibaren neşrine başlanılan *Hayat Mecmuası*, *Yeni Mecmua*'da yazarların hemen hepsini çevresinde toplayabilmişti; A. C. Yöntem'in, *Hayat*'ın ilk sayısından hemen sonuncusuna kadar hepsinde yazıları vardır. Ma'ârif Vekâleti Umûmî Müfettişi bulunduğu bu yıllar, onun neşriyat hayatının en verimli devresidir. *Hayat*'taki bu yazılarının önce tam bir listesini vermeği faydalı buluyoruz :

1. *Rönesans ve Türkiye*, c. 1., nu. 1, 2 Aralık, 1926, s. 5 - 7.
2. *XVI. Asra Âit İki Büyük Şâir, Fuzûlî - Bâkî*, nu. 2, 9 Aralık, 1926, s. 24 - 5.
3. *Sâdık Rif'at Paşa*, nu. 3, 16 Aralık, 1926, s. 44 - 7.
4. *İbrâhim Paşa Saltanatı*, nu. 5, 30 Aralık, 1926, s. 89 - 93.
5. *XVIII. Asırda Divân Edebiyatı'nın Bir Cebhesi*, nu. 6, 6 Ocak, 1927, s. 103 - 4.
6. *Hayat Karşısında Edebiyat*, nu. 7, 13 Ocak, 1927, s. 123 - 25.
7. *Keçecizâde İzzet Molla ve—1243 seferinin temâdîsine muhâlefetle — kaleme aldığı vatanperverâne ve cesûrâne bir Lâyiha*, nu. 8, 20 Ocak, 1927, s. 143 - 46.
8. *Edebt Mesleklerle Âit Tedkiklerden: Symbolism (Le Symbolisme)*, nu. 9, 27 Ocak, 1927, s. 163 - 64.
9. *Bugünün Edebt Mes'elesine Dâir: Edebiyat Meraklısı bir Gence Mektup*, nu. 10, 3 Şubat, 1927, s. 182 - 83.
10. *XVIII. Asır Edebiyatının En Meşhur Sîmâlarından: Edirneli Efendi*, nu. 11, 10 Şubat, 1927, s. 204 - 6.
11. *Edebt Mesleklerle Âit Tedkiklerden: Realism (Réalisme)*, nu. 12, 17 Şubat, 1927, s. 223 - 24.
12. *Edebt Mesleklerle Âit Tedkiklerden: Klassicism (Le Classicisme)*, nu. 13, 24 Şubat, 1927, s. 243 - 45.
13. *Bugünün Edebt Mes'elelerine Dâir: Orhan Seyfî Bey'e Cevap*, nu. 14, 3 Mart, 1927, s. 263 - 65.
14. *Aziz Ölülerimiz: Ömer Seyfeddin*, nu. 15, 10 Mart, 1927, s. 289 - 92.
15. *Musâhabe: Mukaddes Ateş* (Başyazı), nu. 16, 17 Mart, 1927, s. 301 - 2.
16. *XVIII. Asır Edebiyatının Meşhur Sîmâlarından: İzzet Âlî Paşa*, nu. 17, 24 Mart, 1927, s. 323 - 25.
17. *San'at ve Edebiyata Dâir: İki Arkadaş Arasında*, nu. 18, 31 Mart, 1927, s. 343 - 45.
18. *XVIII. Asır Edebiyatının Meşhur sîmâlarından: Çelebî-zâde Âsum*, nu. 20, 14 Nisan, 1927, s. 283 - 85.
19. *Ankara'da Yetişen Meşhur Sîmâlardan: Ankaravî İsmâ'îl Efendi*, nu. 21, 23 Nisan, 1927, s. 403 - 5.
20. *XVIII. Asır Edebiyatının Meşhur Sîmâlarından: Süleyman Nahîfî*, nu. 22, 22 Nisan, 1927, s. 423 - 26.
21. *Edebt Mes'elelere Dâir: Edebiyat Meraklısı Bir Gence—Şâir Nedîm hakkında—*, nu. 23, 5 Mayıs, 1927, s. 442 - 43.
22. *Edebiyat ve İctimâ'iyât Noktalarından Müfîd: Halkıyyâta Dâir Bir Eser (Tuhfetü'n - Nedîm)*, nu. 24, 12 Mayıs, 1927, s. 463 - 64.
23. *Edebt Tedkik: Şeytan Diyor ki'ye Dâir*, nu. 25, 19 Mayıs, 1927, s. 483 - 84.
24. *Edebt Tedkik: Bahar ve Kelebekler'e Dâir*, nu. 26, 26 Mayıs, 1927, s. 503 - 4.

25. *XVIII. Asır Tezkirecileri'nden : Râmiz Efendi ve Eseri*, c. 11., nu. 27, 2 Haziran, 1927, s. 3 - 4.
26. *Mühim Eserler : Menâkıb-i Hünerverân'a Dâir*, nu. 28, 9 Haziran, 1927, s. 24 - 25.
27. *Edebt Tedkik : Türk Edebiyatı'nda Pastoral Nev'e Dâir*, nu. 29, 16 Haziran, 1927, s. 43 - 4.
28. *Edebt Tedkik, Türk Edebiyatı'nda Didaktik Nevi'*, nu. 30, 23 Haziran, 1927, s. 64 - 5.
29. *İstikbâlde Tariht ve Edebt Vesika Sayılacak Eserlerden : Muharrir Bu ya*, nu. 31, 30 Haziran, 1927, s. 83 - 85.
30. *Edebt ve Tariht Tedkiklere Yarayacak Eserlerden : Bâzı Mecmualara Dâir*, nu. 32, 7 Temmuz, 1927, s. 103 - 5.
31. *Bugünün Hayât Mes'elelerinden : Orta - Tedrisât'ımızda Edebiyat*, nu. 33, 14 Temmuz, 1927, s. 123 - 4.
32. *Orta-Tedrisât'ımız İçin Hangi Eserleri Seçeceğiz*, nu. 34, 21 Temmuz, 1927, s. 143 - 45.
33. *Edebt Tedkik : Türk Edebiyatı'nda Lirism*, nu. 35, 28 Temmuz, 1927, s. 162 - 63.
34. *Bugünün Mes'elelerinden : Orta-Tedrisât'ta Edebiyat Programına Dâir*, nu. 36, 4 Ağustos, 1927, s. 183 - 85.
35. *Edebiyat Tedrisâtı Mes'lesi : Bugünkü Programın Akâmet ve Sakâmeti*, nu. 38, 18 Ağustos, 1927, s. 223 - 25.
36. *Tarihe Vesika Olacak Eserlerden : Enisü'l-Guzât*, nu. 39, 25 Ağustos, 1927, s. 243 - 44.
37. *Lise Edebiyat Programının Ta'dili Mündasebetiyle : Muaddel Program Karşısında Tedrisâtımız ve Muallimlerimiz*, nu. 40, 1 Eylül, 1927, s. 264 - 66.
38. *Edebt Tedkik : Falaka*, nu. 41, 8 Eylül, 1927, s. 283 - 84.
39. *Tabâbet Târihimiz Nokta-i nazarından Mühim Bir Eser, Cerrâhiyetü'l-Hâniye (Cerrâhiye-i İlhânîye)*, nu. 42, 15 Eylül, 1927, s. 303.
40. *İlmî Bahislerden : Târih Tedkikâtında Müşkilât*, nu. 43, 22 Eylül, 1927, s. 322 - 23.
41. *Tenkid ve Tahlil, İlk Büyük Muharrirlerden Şinâst*, nu. 44, 29 Eylül, 1927, s. 346-47.
42. *Edebiyat Tedkiklerinde Mecmuaların Rolü*, nu. 45, 6 Ekim, 1927, s. 363 - 64.
43. *Musâhabe : Asrî Kütübhâneler İhtiyâcı*, nu. 46, 13 Ekim, 1927, s. 381 - 82.
44. *Edebt Meslekler Âit Tedkiklerden : Romantism (Le Romantisme)*, aynı sayı, s. 383 - 84.
45. *Edebiyat Âleminde Tâzelenen Mes'ele*, nu. 47, 20 Ekim, 1927, s. 403 - 4.
46. *Bugün Münâkaşa Edilen Mes'elelerden : Şiir ve Edebiyatımıza Dâir*, nu. 48, 27 Ekim, 1927, s. 433 - 43.
47. *XVIII. Asır Tezkirecileri'nden Safâ'ti Efendi ve Eseri*, nu. 49, 3 Kasım, 1927, s. 442-43.
48. *Üçyüz Sene Evvel Yaşamış Bir Adamda Modern Zihniyyet : Kâtib Çelebi'de Liberallik*, nu. 50, 10 Kasım, 1927, s. 462 - 63.
49. *Yeni Tedrisât Devresinin Başlaması Mündasebetiyle : Muaddel Edebiyat Programındaki Bir Fıkra Dâir*, nu. 51, 17 Kasım, 1927, s. 482 - 83.
50. *XVIII. Asır Edebiyatı'nın Meşhur Simâlarından : Selim Efendi*, nu. 52, 24 Kasım, 1927, s. 503 - 4.
51. *Edebiyat Tedrisâtının Yeni Vechesi : Çocukları Kozmopolit Yapar mı? C. 111.*, nu. 53, 1 Aralık, 1927, s. 4.

52. *Hattatlık ve Türkler*, nu. 54, 8 Aralık, 1927, s. 22 - 3.
53. *XVIII. Asır Edebiyatının Meşhur Şâirlerinden: Üsküdarlı Sırrı*, nu. 55, 15 Aralık, 1927 s. 44 - 5.
54. *Konya Müzesi'ndeki Kütübhâne*, nu. 56, 22 Aralık, 1927, s. 62 - 3.
55. *XVIII. Asır Edebiyatının Meşhur Simâlarından: İshak Hocası Ahmed Efendi*, nu. 67, 8 Mart, 1928, s. 283 - 84.
56. *XVIII. Asır Edebiyatının Meşhur Simâlarından: Mirzâ-zâde Nîlî*, nu. 68, 15 Mart, 1928, s. 302 - 4.
57. *XVIII. Asır Edebiyatının Meşhur Simâlarından: Dürrî*, nu. 69, 22 Mart, 1928, s. 323 - 24.
58. *XVIII. Asrın Meşhur Simâlarından İki Lugatci: Şu'ûrî ve Es'ad Efendiler*, nu. 71, 5 Nisan, 1928, s. 364 - 65.
59. *Edebiyat ve Fikriyyâta Dâir Birkaç Not (Sâ'ib'in Türkçe Gazelleri. —Müstakim-zâde Sa'du'd-Dîn Efendi: Mecelletü'n-Nisâb.—Nâbî.—Râmî Paşa)*, nu. 73, 19 Nisan, 1928, s. 404 - 5.
60. *Edebî Musâhabe: Târih'in Başına Gelenler*, nu. 74, 26 Nisan, 1928, s. 426 - 27.
61. *XVIII. Asra Âit Menba' ve Me'hazlardan: Vakâyi'ü'l-Fuzalâ ve Deferdâr ve Silâhdâr Târihleri*, nu. 75, 3 Mayıs, 1928, s. 446 - 48.
62. *Musâhabe: İrkdaş, Kendine Gel!* Nu. 76, 10 Mayıs, 1928, s. 469 - 70.
63. *Cemâleddîn Efgânî —Bi'l-vesile eski Dârü'l-Fünûn'umuza dâir bâzı notlar—*, nu. 77, 17 Mayıs, 1928, s. 491 - 94.
64. *XVIII. Asır Edebiyat ve İrfânının Meşhur Simâlarından: Şâir ve Tabîb Şifâ'î-Şa'bân Efendi*, nu. 87, 26 Temmuz, 1928, s. 166 - 67.
65. *XVII. Asra Dâir Bir Vesika: Manzum Bir Eser (Miftâh-i Cennet)*, c. iv., nu. 89, 9 Ağustos 1928, s. 206 - 7.
66. *Hanım Şâirlerimizin En Muvaffakı: Fıtnat Hanım*, nu. 92, 30 Ağustos, 1928, s. 270 - 71.
67. *XVII. Asır Şâirlerinden 'Atâyi'nin Tuyug'ları*, nu. 93, 6 Eylül, 1928, s. 286 - 87.
68. *Şehnâme'den Mütercem Parçalar (Kitâbiyât)*, nu. 94, 13 Eylül, 1928, s. 306 - 7.
69. *Son Neslin Şiirinde Güzel Türkçe'nin Yeri —Mirâs'ın, Çoban Çeşmesi'nin ve Yanar Dağ'ın intişarları münâsebetiyle—*, nu. 97, 4 Ekim, 1928, s. 367 - 68.
69. *Muvaffak, Fakat Korkunç Bir Eser (Akagündüz'ün Bu Toprağın Kızları)*, nu. 98, 11 Ekim, 1928, s. 385.
70. *İntikâm Şiiri —Mütâreke Yıllarında, 1920—*, nu. 100, 25 Ekim, 1928, s. 442.
71. *Türkçe'de Zevk İnkılâbı —Fâzıl Ahmed'e —*, nu. 101, 1 Kasım, 1928, s. 446 - 47.
72. *Edebî Musâhabe: Ahmed Hâşim ve Eseri —Gurabâhâne-i Laklakân'ın intişarı münâsebetiyle —*, nu. 103, 15 Kasım, 1928, s. 486 - 87.
73. *Türkçe'ye Dâir, — I., c. v., nu. 110, 3 Ocak, 1929, s. 105 - 6.*
74. *Ömer Seyfeddin İçin*, nu. 119, 7 Mart, 1929, s. 282 - 84.
75. *Hâşim'in Bize Göre'si*, nu. 120, 14 Mart, 1929, s. 302 - 3.
76. *Yeni Edebiyat İçinde Eski Estetik Zihniyyet*, nu. 122, 28 Mart, 1929, s. 342 - 43.
77. *Neyzen ve Şiirleri*, nu. 123, 4 Nisan, 1929, s. 362.
78. *Edebiyatımız ve Mûsikımız*, nu. 124, 11 Nisan, 1929, s. 382.
79. *Dîvân Edebiyatı'nda Mahallî ve Millî Cebhe*, nu. 125, 18 Nisan, 1929, s. 402.
80. *Dîvân Edebiyatı'nın Fârikasına Dâir*, nu. 126, 25 Nisan, 1929, s. 424 - 25.

81. *San'atın Kuvveti — Ahmed Hâşim'e hürmetlerimle*—, nu. 127, 2 Mayıs, 1929, s. 442-43.
 82. *Servet-i Fünûn'un Rolü*, nu. 128, 9 Mayıs, 1929, s. 462-63.
 83. *Matbûât Hastalığı: Graphomanie*, nu. 130, 23 Mayıs, 1929, s. 504-5.
 84. *Musâhabe — Bibliomanie*, c. VI., nu. 131, 30 Mayıs, 1929, s. 1-2.

A. C. Yöntem'in yukarıda kaydettiğimiz yazıları gözden geçirilince, günlük edebiyat münâkaşaları, yeni neşriyât, Ma'ârif mes'eleleri dışında bilhassa XVIII. asra âit şahsiyet ve eserler üzerinde çalıştığı görülür; bunlar, umûmiyetle yazma eserler tedkik edilmek sûretiyle kazanılmış bilgilere dayandığından mühimdir.

Aylık Ansiklopedi'deki bazı maddeleri yazmış bulunan⁶² A. C. Yöntem'in son yıllarına âit neşriyatını *Yakın Tarihimiz* adlı mecmuada görebiliriz. Bunlardan birkısmı Beşir Fuad⁶³, "*Basîretci Alî Efendi*⁶⁴", Sultan 'Abdü'l-Hamîd⁶⁵, "*Kemal Paşa-zâde Sa'îd Bey*⁶⁶", "*Ziya Gökalp*"⁶⁷, "*Namık Kemal*⁶⁸", Alî Su'âvî⁶⁹, Âgâh Efendi⁷⁰ hakkındadır; bu hususlarda verilen bilgiler, msl., Osman-zâde Tâ'ib'e dâir araştırmasında görüldüğü üzre, etraflı inceleme mahsûlü değildir. Birkısmını ise hâtıraları teşkil ediyor: İrma adlı sevgilisi hakkındaki şiirinden iki beyit de naklettiği *Gençliğimizde Gönül İşleri*⁷¹, Alî Kemal'in *İkdam*'daki, *Figaro*'dan hırsızlama yazısı Hüseyin Câhid tarafından açığa vurulunca Ahmed Râsim'in yazdığı şu alaylı fıkra: Şirket-i Hayriye'nin 43 numaralı *İkdam* vapuru *Figaro* açıklarında karaya oturdu⁷²; Genç Kalemler ve Fecr-i Âticiler⁷³, Atatürk'ün sofrası⁷⁴,

⁶² Msl, Ömer Seyfeddin, nu. 2, Nisan, 1945. İlk sayısı 9 Ağustos, 1941'de çıkan *Çınar Altı* mecmuasında da bazı yazıları vardır.

⁶³ Ölümün Mâhiyyetini Öğrenmek İçin Kendini Öldüren Yazar, *Yakın Tarihimiz*, c. II., nu. 21, 19 Temmuz, 1962.

⁶⁴ *Ayn. mec.*, c. II., nu. 23, 2 Ağustos, 1962.

⁶⁵ *Her Yönü ile 'Abdü'l-Hamîd*, *ayn. mec.*, c. III., nu. 29, 13 Eylül, 1962.

⁶⁶ *Ayn. mec.*, c. III., nu. 33, 11 Ekim, 1962.

⁶⁷ *Ayn. mec.*, c. III., nu. 38, 15 Kasım, 1962.

⁶⁸ *Ayn. mec.*, c. IV., nu. 40, 29 Kasım, 1962.

⁶⁹ *Alî Su'âvî Nasıl Bir Adamdır* (*Ayn. mec.*, c. IV., nu. 51, 14 Şubat, 1963).

⁷⁰ *Tercemân-ı Ahvâl Sâhibi Âgâh Efendi* (*Ayn. mec.*, c. IV., nu. 52, 21 Şubat, 1963).

⁷¹ *Ayn. mec.*, c. I., nu. 8, 19 Nisan, 1962. *Beni Terket* başlıklı bu şiiri, 10 Mart, 1911'de yazılmıştır (*Geçtiğim Yol*, s. 30).

⁷² *Bizim Gençliğimiz - Fikir Kavgaları* (*Ayn. mec.*, c. I., nu. 10, 3 Mayıs, 1962).

⁷³ *Yakın Tarihimizde Servet-i Fünûn'un Rolü* (*Ayn. mec.*, c. I., nu. 13, 24 Mayıs, 1962).

⁷⁴ *Atatürk'ün Sofrası ve Atatürk'ün Sofrasında* (*Ayn. mec.*, c. II., nu. 15, 7 Mayıs, 1962; c. III., nu. 28, 6 Eylül, 1962).

“*Türk Dili Cemiyeti’nin İlk Kurultayı*”⁷⁵, “*Selânik’te 10 Temmuz Sabahı*”⁷⁶, İttihâd ve Terakkî Cemiyeti⁷⁷, Atatürk’ün iyimserliği⁷⁸, ve şahsı ile alâkalı hâtıralarıdır⁷⁹. Bunlar hem kendisinin hem yakından tanıdıklarının hayatını ve bâzı mes’eleleri aydınlattığından üzerinde durulmağa değer.

III. KİTAP HÂLİNDE BASILMIŞ ESERLERİ VE ŞAHSİYETİ

A. C. Yöntem’in elimizde basılı sekiz eseri bulunuyor. Bunlardan ilki hemen hepsi *Genç Kalemler*’de çıkan şiirlerini içine alan *Geçtiğim Yol*’dur. Kızıltoprak’ta, 26 Temmuz, 1918’de yazdığı önsözündeki, kelime oyunlarını pek ustaca kullandığı “*Geçtiğim Yol*, uçurumlu, dikenli, fırtınalı yerlerdi; fakat her adımda duygum, düşünüşüm değişiyordu. Birgün arkama dönüp baktım : Bu *Geçtiğim Yol* şekilsiz bir gölge imiş! *Gazel* denilen *mevhâne*’den çocukken kalkmışım; ayağımın irâdesine uydum, bilmediğim bir yola düştüm; burası *Dîvân-yolu*’ndan geçerek İsfahan’a değil, Edebiyat-ı Cedîde’nin himmetiyle Paris’e çıkarmış, yâhut çıkmazmış. Yalnız değildim; benim gibi birçok yolcular daha vardı. Birgün karşımda bir güneş doğdu, oraya doğru koşmağa başladım; hâlâ da koşuyorum.” cümleleriyle, bize, önce Dîvân edebiyatı yolundan geçip *gazel*’ler yazdığını, Edebiyat Cedîdeciler’in ilk şiirlerinin de böyle olduğunu, sonra kendilerini Batı te’sirine kaptırdıklarını, çıkmaz bir yol telâkkî ettiği bu çığırda kendisinin Millî edebiyât’a yöneldiğini anlatmış oluyor. Bu kitabında, ilk manzûmelerinden üç gazeli varsa da, arûzla, çok sâde dille yazdığı ve bilhassa yeni lisân mücâdelesine katıldığı yıllarda basılan şiirlerini toplamağı hedef edindiği görülmektedir⁸⁰. Hemen söyleyelim ki, kendisinin, bu eseri dışında, yukarıda bahsettiğimiz gibi, mecmua sayfalarında dağınık hâlde kalan daha pek çok, kıymetçe ortanın üstünde başarılı şiirleri vardır.

⁷⁵ *Ayn. mec.*, c. II., nu. 16, 14 Haziran, 1962.

⁷⁶ *Ayn. mec.*, c. II., nu. 22, 26 Temmuz, 1962.

⁷⁷ *Hizb-i Cedîd*, *ayn. mec.*, c. II., nu. 25, 16 Ağustos, 1962.

⁷⁸ *Atatürk’ün Baş İlkesi İyimserlik*, *ayn. mec.*, c. III., nu. 34, 18 Ekim, 1962.

⁷⁹ *Bizim Selânik’te Bir Gezinti*; *Genç Kalemler’in Yeni Dil Dâvâsı*; *Selânik’te Bir Edebiyât Çekişmesi* (*Ayn. mec.*, sırasıyla bk., c. I., nu. 12, 13; 10 ve 17 Mayıs, 1962; c. II., nu. 14, 31 Mayıs, 1962). Bu mecmuada, Râci Efendi’nin *Tarihçe-i Vak’a-i Zâgra* adlı eserine dâir bir yazısı da vardır (C. IV., nu 41, 6 Aralık, 1962).

⁸⁰ *Geçtiğim Yol*, İstanbul, Halk Kitabhânesi, 1918.

A. C. Yöntem'in yine 1918'de basılan bir başka eseri *Millî Edebiyat Mes'elesi ve Cenab Bey'le Münâkaşalarım* (1328 - 1329) adını taşır. İsmnin anlattığı üzere iki bölüme ayrılan bu eserinde, vaktiyle neşrettiği yazılarını toplamıştır. *Millî Edebiyat Mes'elesi* bölümü, *Türk Yurdu*'nda aynı başlıkla çıkan seri makaleleridir⁸¹. Cenab'la millî lisân ve edebiyât hakkındaki münâkaşalarıyla alâkalı yazılarının da hemen hepsi daha önce neşredilmiştir⁸². Bu ikinci bölümün sonuna eklediği *Birkaç Söz*'le, edebiyâtımızın dil bakımından artık tabî'î hâlini aldığı, fakat ruh i'tibâriyle henüz olgunluk devresine erişemediği üzerinde durmuştur⁸³.

Hocalık ve Müfettişlik vazifelerinde, Lise edebiyat programlarımızın tanzimi üzerinde de çalışan ma'ârifçi A. C. Yöntem'in önce 1926'da basılan edebiyat kitabı⁸⁴ liselerimizde yıllarca zevkle okunarak muhtelif nesillere edebiyat zevkını duyuran bir eserdir. *Epepe* isimli iki formalık kitabı⁸⁵, edebî nevi' ve mesleklere dâir daha geniş bilgiyi içine almakta olup, ilk bahsini teşkil eden *Epepe - Millî Destan*'dan sonra, *Diğer Şiir Nevi'leri : Lirik, Pastoral, Didaktik, Dramatik ; Edebî Meslekler : Klassisizm, Romantizm, Realizm, Sembolizm* bölümlerine ayrılmış ve eserini teşkil eden bu bahisler, daha önce *Yeni Mecmua*'da *Hayat*'ta basılmıştır⁸⁶. Yine Edebiyat derslerinde verilen bilgiyi genişletme maksadiyle *Leylâ ve Mecnûn* adlı bir eser hazırladı. Bu kitabında Fuzûlî'nin meşhur *Leylâ ve Mecnûn*'unun mevzû'ünü kısaca anlattıktan sonra, nüsha farklarına işâretle bol bol örnekler vermiş, çok az kelimeyi içine alan bir *Lugatçe* eklemiştir⁸⁷. *Na'ima* adlı ve yine iki forma tutan eseri de aynı maksatla hazırlanmış ve aynı tarzda tertip edilmiştir⁸⁸. *Türk Edebiyatı Antolojisi*, Tanzimat devri'nden başlayarak son devri de içine alan, şâir ve nâ-

⁸¹ Bk., yukarıdaki 46'ncı not.

⁸² Bk., yukarıdaki 42 ve 43'üncü notlar.

⁸³ İst., Kanaat Matbaası, 1918.

⁸⁴ *Edebiyat*, Lise İkinci Devre, Birinci Sınıf, İst., 1926; 1927 v.b. baskıları da vardır.

⁸⁵ *Epepe (Epopee) ve Edebî Nevi'lerle Mesleklere Dâir Mâlmûât*, İst., 1927; 1930'da yeni harflerle de basılmıştır.

⁸⁶ Bk., yukarıdaki 53'üncü not ve *Hayat*'taki yazılarının listesinde nu. 11, 12, 27, 28, 33, 44.

⁸⁷ *Leylâ ve Mecnun*, Türk Edebiyatı'ndan Nümüneler, İst., Devlet Matbaası, 1927.

⁸⁸ *Na'ima*, Türk Edebiyatı'ndan Nümüneler, İst., Devlet Matbaası, 1931.

sirlerin kısaca hâl-tercemesi ve eserleri hakkında bilgi verildikten sonra, seçilmiş en güzel örnekleri ihtiva eden bir eserdir. Bu büyük cildin basıldığındanberi kırk yıla yakın zaman geçtiği hâlde, henüz bir benzeri neşredilmiş değildir⁸⁹.

Ömer Seyfeddin'in, edebiyatımızın en başarılı küçük hikâyecilerinden olduğu artık kesinleşmiş bir hüküm olmakla berâber, muhtelif cebbeleriyle tanıtılmasında en yakın dostu A. C. Yöntem'in mühim te'siri bulunduğu inkâr edilemez. *Ömer Seyfeddin, Hayatı ve Eserleri* adlı kitabında, onun hayatını gözlerini bu dünyâya yumduğu âna kadar tesbit eden kısa, fakat çok faydalı bilgi ile, roman ve makâlelerinden, şiir, fıkra ve mektuplarından seçtiği örnekler verdiği bu eseri, ilk baskısından sonra tekrar neşredilmiştir⁹⁰.

İşte, A. C. Yöntem'in basılı eserleri bu sekiz kitaptan ibâret.. Millî mes'eelerimizle alâkalı pek çok makâleleri, bilhassa xvii. - xviii. asır edebiyatına dâir cidden mühim, kıymetli ve metodlu araştırmaları ise, ne yazık ki, mecmua sayfalarında dağınık hâlde bulunmaktadır.

*

Yakın arkadaşı Nüzhet Hâşim'in, "kısa boylu, topluca, elâ gözlü, son derece asabî, yakından tanıdıklarına karşı mahcup, ciddi mizacı, ma'mâfih samîmî dostları için şen, nükte-pervâz" bir şahsiyet olarak vasıflandırdığı⁹¹ A. C. Yöntem'in, yine yakın dostlarından Prof. Fuad Köprülü de asabî mizacı olduğunu söylerdi; hattâ, Ömer Seyfeddin'in onu nasıl kızdırdığına dâir bir vak'a da anlatmıştı: Ömer Seyfeddin kısa gelen bir pantolonunu A. Cânib'e satmak istemiş, şu fiyata al, bu fiyata al demiş olmamış; nihâyet, "Cancağızım, parasız vereyim de, beni şu pantalonundan kurtar!" demişse de A. C. Yöntem yine kabûl etmemiş; bu def'a da, her seferinde mikdârını artırarak, "Cancağızım, üstelik şu kadar para vereyim de, beni bu pantalonundan kurtar!" demeğe başlamış ve Ömer Seyfeddin o sıralarda onu her görüşünde bu son cümleyi tekrarlar, kendisini kızdırır, etrâfındakileri güldürürmüş. Hikmet Feridun Es, yazacağı eser için onunla mülâkâta çok güç muvaffak olmuşsa da, sorduğu suâllere dâir

⁸⁹ *Türk Edebiyatı Antolojisi*, Lise Kitapları - III., İst., Devlet Matbaası, 1931, s. 652.

⁹⁰ İst., Ahmed Hâlid Kitabhânesi, 1935, s. 238; 1943.

⁹¹ *Millî Edebiyata Doğru*, İst., 1918, s. 69 v.d.

ağzından bir kelime bile alamamıştır⁹². *İslâm Ansiklopedisi*'nde tarafımdan yazılan *Hüseyin Rahmî* maddesinde, bir gaflet eseri olarak, *İstanbul* mecmuasında onun yazısından sonra gelen bir başkasının yazısındaki yanlış kendisine atfetmiştim; bana gönderdiği pek asabî, fakat pek nâzikâne mektubunda, bu yanlışımı düzeltmemi recâ etmişti; hatâmı burada i'tirâfla, aziz rûhundan tekrar afv dilemek istiyorum⁹³. "Size bu isnâdınız için güvenmiş değilim" diyordu; bu fikrindeki samimiliğini ve nezâketini, bir kitabım hakkındaki teşvik edici ve isâbetli tenkidlerini içine alan yazısı da göstermektedir⁹⁴.

S. Nüzhet Ergun'a verdiği bir varakada, "Bana sâde Türkçe ve millî edebiyat zevkini ilk aşıl原因 Muallim Nâcî'dir. Nesir ve nazmındaki vuzuh, fikirlerindeki mahallîlik, zayıf Fransızca'sıyla çok muvaffak tercemeler yapmasına rağmen alafrangalıktan ictinâbı, aynı zamanda teceddüd-perverliği, konuşma dilinin icâblarına göre nazım lisânının tashihine tarafdârlığı Muallim Nâcî'yi bana ilk edebiyat muallimi yapmıştır ve bütün fikirlerim oradan yürümüştür. İyi, veya fenâ bütün manzûmelerimde görülen nazım kusursuzluğunu, zihafından, imâleden âzade oluşunu ben Muallim Nâcî'ye medyûnum" diyor⁹⁵. A. C. Yöntem, bilhassa *Genç Kalemler*'de ve sonraki manzûmelerinde, hakikaten, arûz'u sâde Türkçe'ye başarıyla uydurabilen şâirlerimizdendir. 1912'den başlayarak örneklerini verdiği Hece Vezni'nin de öncülerindendir. Yeni lisancılar'ın hedefi, millî Türk sarfının hâkimiyeti idi. Halk nazım şekillerini kullanmayıp, Batı nazım şekilleriyle yazdığı bu şiirlerinin rûhunu kavrayarak etraflı bir tahlil makâlesi yazan Ömer Seyfeddin, "Konuşulan sâf, sâde, terkibsiz ve tabî'î Türkçe ile, yeni lisanla ilk def'a bize güzel şiirler yazan Alî Cânîb Bey'dir" hükmünü vermiştir⁹⁶. Ömer Seyfeddin'in fikir ve tahlillerinden geniş ölçüde faydalanan Prof. Dr. Martin

⁹² *Bugün de Diyorlar ki*, İst., Remzi Kitabhânesi, 1932, s. 64 v.d. A. C. Yöntem'in birkaç ay hocası, sonraları yakın arkadaşı olan Kâzım Nâmi Duru, onun, 1913'de İzmir'de verdiği konferansından bahsederken, hakkında, "bu marîz ve asabî şâir" sıfatını kullanmıştır (*İzmir Seyahati -2, Türk Yurdu*, c. v., 1913, sf. 1304).

⁹³ *İslâm Ansiklopedisi*, cüz' 46, İst., 1950, s. 662^a.

⁹⁴ *Vesikalara Dayanılarak Yapılmış Bir Edebi Etüd*, *Yeni İstanbul* gazetesi, 8 Nisan, 1950.

⁹⁵ S. N. Ergun, *Alî Cânîb, Hayatı ve Eserleri*, İst., Cumhuriyet Kitabhânesi, 1937, s. 6 v.d.

⁹⁶ "Alî Cânîb Bey ve San'atı", *Millî Nevşâl*, İst., 1330, s. 299 - 313, 301.

Hartmann, onun manzûmelerinden bâzı parçaları, *Şark'ın Ufukları* ile *Turan'ın Yolu*'nun bütününü Almanca'ya çevirmiş bulunuyor⁹⁷. 1923'den sonra yazılmış şiirlerine rastlamış değiliz; bilhassa 1917'de, *Yeni Mecmua*'daki neşriyâtından başlayarak, çalışmalarını araştırma sâhasına hasretmiştir.

Pek sâde bir Türkçe'yi arûz'a başarıyle tatbik ederek yazdığı vâzih, realist ve millî güzel şiirleri, bilhassa xvii. - xviii. asra âit çetin çalışma mahsûlü ve metodlu araştırmaları A. C. Yöntem'i unutturmayacak, Türk Edebiyatı'nın sinesinde yaşatacaktır.

Tanrı'nın rahmeti üzerine olsun; nûr içinde yatsın!

⁹⁷ *Dichter der Neuen Türkei*, Berlin, 1919, s. 95 - 111.

BİBLİYOGRAFYA

GESTALT UND GESCHICHTE. *Festschrift Karl Schefold zu seinem sechzigsten Geburtstag*. Viertes Beiheft zur Halbjahresschrift "Antike Kunst". Herausgegeben von der Vereinigung der Freunde Antiker Kunst. Francke Verlag, Bern 1967, 4°, 200 s. metin, 64 levha resim.

İsviçre'de Basel Üniversitesi arkeoloji Profesörü K. Schefold'un 1965 yılındaki 60 ıncı yıldönümü münasebetiyle çoğu İsviçreli olan meslektaşları ve öğrencileri tarafından iki senelik bir hazırlık devresinden sonra neşredilmiş olan bu eser gerek hacmı, gerek muhteiyatının zenginliği, çeşitliliği ve basılışının nefaseti ile zamanımızda moda olan bu kabil eserlerin üstünde bir yer almaktadır. Eserde 22 makale vardır. Bunlar Schefold'un esas çalışma sahasına uygun olarak heykeltraşlıkla ilgili bulunmakta ve şimdiye kadar bildiklerimize yeni birçok şeyler katmaktadırlar. Bu etüdlerden bazılarını gözden geçirmek suretiyle eser hakkında bir fikir vermeğe çalışacağız.

Bu armağan kitabı arkeoloji verilerini tarih bakımından değerlendirmek hususunda büyük başarılar sağlamış olan tanınmış İlkçağ tarihçisi A. Alföldi'nin "*Kıral-ların devrilmesinden sonra Yunanistan ve Roma'da atlılar hâkimiyeti*" adlı uzun bir araştırması ile başlamaktadır (s. 13-47). Makale W. Helbig'in Yunanistan'da aristokratların hoplit, yani ağır silâhlı olarak at üzerinde savaş meydanına kadar gittiklerini, fakat orada attan inerek cenge tutuştuklarını, savaş sonunda ise düşmanı takip ya da firar etmek üzere tekrar atlarına bindiklerini ileri süren ve yakın zamanlara kadar birçok tanınmış tarihçi tarafından kabul olunan tezini tenkit etmekte, arkeolojik eserlere sık sık başvurmak suretiyle Yunanlılarda atlı olarak savaşa katılan bir asiller sınıfı mevcut olduğunu, bu sınıf askerî bakımdan yayalardan üstün olduğundan, bunların şehir devletlerinin idaresini oldukça erken bir devirde ve kıralların devrilisinden hemen sonra ele almış olduklarını ileri sürmektedir. Ancak bir taraftan zırhlı ve ağır silâhlı piyadelerin falanks nizamında savaşa girmelerinin âdet olması, diğer taraftan Yunanistan'da M. ö. 7 nci yüzyılın ilk yarısında sanayi ve tekniğin gelişmesinin sosyal ve askerî alanlarda bazı değişikliklere yol açması üzerine atlıların kuvvet ve kudreti zayıflamış ve bunlar devlet işlerinde ikinci derecede bir rol oynamaya başlamışlardır. Ancak bazı şehir devletlerinde (meselâ Khalkis ve Eretria'da), bunların kurdukları kolonilerde ya da Tesalya ve Makedonya'da atlılar sınıfı kuvvetini geç devirlere kadar korumuştur.

Aşağı İtalya Yunan kolonileri yolu ile Yunan atlılar tradisyonu İtalya'da, İtali-kler, Etrüskler ve sonra da Romalılar tarafından benimsenmekte gecikmemiştir (M. ö. 7. ve 6. yüzyıllarda). Fakat Alföldi Roma'daki atlılar ile Yunanistan atlıları arasındaki farklara işaret etmekte, dolayısıyla bunların devlet teşkilâtı içinde oynadıkları rolün de değişik olduğunu açığa vurmaktadır. Yazar Roma atlılar teşkilâtı, bunların harp ediş şekli, koşum ve silâhları üzerinde uzun boylu durmakta ve sonuç olarak şunu belirtmektedir ki atlılar hâkimiyeti büyük bir gecikme ile Roma'ya

nüfuz etmiş, fakat burada uzun müddet tutunarak Hannibal harplerine kadar yaşamıştır. Bu devirden sonra da atlılar, artık hâkim tabaka olmamakla beraber, politikacı ve diplomat olarak devlet işlerinde söz sahibi olmuşlar, hattâ senatör ve eyalet valileri olarak hiç te küçümsenmeyecek bir rol oynamışlardır.

Alföldi'nin Yunan atlılarına dair ileri sürdüğü tez aynı eserde D. van Berchem ve H. Metzger tarafından (s. 155-158) "*Hippeis*" adlı yazıda neşrolunan bir siyah figürlü amfora tarafından teyid olunmaktadır. Ressam Lydos'un çevresine ait olduğu anlaşılan bu vazoun her iki tarafında ağır silâhlı bir atlının yanında yine atlı olarak gösterilmiş bir seyis yer almaktadır ki bunların savaşta efendilerine ne şekilde yardımda bulunduklarına dair yazarlar bilgi vermekte, aynı zamanda savaşçıların başlarının üzerinde uçan kartallar ve bunların yuvarlak kalkanlar üzerinde amblem olarak kullanılışlarına dair enteresan fikirler ileri sürmektedirler.

J. L. Benson "*Korfu alınlığının orta grubu*" adlı makalesinde (s. 48-60) Gorgo, çocukları ve iki aslan - parstan ibaret bulunan orta grubun sadece apotropaik, yani habis ruhları ürkütücü ve mâbet çatısını koruyucu olarak telâkki edilüp edilemeyeceği problemi üzerinde durmaktadır. Yazar birtakım incelemelerden sonra şu sonuca varmaktadır ki burada sadece gorgoneion'un değil, fakat Gorgo'nun kullanılmış olması alınlık tasvirine bir hikâyeci unsur katmakta, Gorgo'ya çocukları Khrysaor ve Pegasos'un ilâve edilmiş olması ise ona (anaşehir Korint'le ilgili olarak) politik, hattâ dramatik bir hava kazandırmaktadır. Bu suretle orta grup ile köşelerdeki gruplar (Gigant'ı öldüren Zeus, Priamos'u öldüren Neoptolemos) arasında bir uygunluk elde edilmiş bulunmaktadır. Aslan - parsılar apotropaik bir karakter taşımakla beraber esas itibarile üç ana grubu birbirinden ayırmakta, aynı zamanda daimon'ların gücünü sembolize ettiklerinden orta gruba bağlanmaktadır. İleride yapılacak araştırmaların siyasal sembolizm ile Korint sikkeleri üzerindeki Pegasos tasvirleri arasında bir ilişki kurmaları çok muhtemeldir.

E. Berger "*Basel Eski Eserler Müzesindeki yeni bir Amazon başı*" (s. 61-75) adlı makalesinde mezkûr müzede saklanan bir kadın başının Akhilleus tarafından öldürüldükten sonra saçlarından tutularak yerde sürüklenen Amazon kraliçesinin başı olduğunu ileri sürmektedir. Hellenistik devirde vücut bulduğu anlaşılan bu grubun eski şeklini yeniden terkip etmek için Berger Romalılar zamanında yapılmış ve çeşitli Avrupa, hattâ Amerika koleksiyonlarına ve müzelerine dağılmış olan kopyaları birer birer gözden geçirmekte, bunlar arasında Sette Bagni'de bulunan grubu esas olarak almakta, diğer kopyalar ve bilhassa Byblos grubunun yardımı ile verdiği rekonstrüksiyon sonucunu s. 71 res. 1 ve lev. 29' da ortaya koymaktadır.

H. Cahn "*Diokletianus'un sikke reformuna dair sanat tarihi bakımından düşünceler*" (s. 91-96) adlı etüdünde bu imparatorun paranın kıymetini tesbit ve enflasyonu önlemek üzere vücade getirmiş olduğu sikke reformuna dair kaynakların susmakta olduğu, fakat M. s. 294 den sonra basılmış olan sikkelerin üslûbunun bu hususta konuştugu noktası üzerinde durmaktadır. O zamana kadar geçer akçe olan "*antoninian*" hemen hemen tamamiyle ortadan kalkmakta, onun yerine "*argenteus*" adını taşıyan hakikî gümüş sikke geçmektedir. Bunun yanında antoninian'dan iki defa daha büyük ve dört defa daha ağır olan "*folles*" adlı bakır sikkeler ve yine sabit ağırlıkta altın sikkeler de (*aureus*) basılmaktadır.

Yeni sikkeler üzerindeki tasvirlerde büyük değişiklikler göze çarpmaktadır. Gümüş ve bakır sikkelerde imparator gayet sade bir şekilde tasvir olunmakta, sikke arkalarında ise, imparatorluktaki çeşitli dinî inançları rencide etmemek için, Roma halkının “*genius*” u kurban esnasında gösterilmekte, yahut imparator şehir surunun dışında kurban töreninde bulunmakta, ya da imparatorun zaferleri ile ilgili çeşitli sahneler tasvir olunmaktadır. Yüksek tabakalarda kullanılan altın sikkeler üzerinde ise imparatorun büstünden başka arka tarafta Jupiter ve Hercules’in resimleri vardır.

Fakat yalnız sikke resimlerinde değil, bunların üslûbunda da büyük değişiklikler göze çarpmakta, sanat tarihinde “Diokletianus kübizmi” olarak adlandırılan üslûp kendini göstermektedir ki bu üslûbun imparatorluğun doğu bölgelerinde, meselâ Kyzikos ya da Nikomedia’da vücut bulduğu büyük bir ihtimalle ileri sürülebilir.

P. Collart “*Bir Palmyra adak kabartması*” (s. 97-101) adlı makalesi ile bizi Doğu’ya götürmekte, Palmyra’da 1955’de küçük Baalshamîn mâbedinin önünde yapılmış olan bir Bizans kilisesinin kalıntıları kaldırıldığı esnasında devşirme malzeme olarak kullanılmış taşlar arasında bulunan kabartmalı bir lento’yu ele almakta, bu lento’nun mâbedin yöresinde dikildiği anlaşılan ve içinde bir tanrı tasviri bulunan arşitektonik çerçeveli bir höcrenin üst kısmına ait olduğunu tesbit ettikten sonra kabartmanın tasvirine, onun mânâlandırılması ve değerlendirilmesine geçmektedir. Yazar ortadaki kanatları açık heybetli kartalın Baalshamîn, sağda ve soldaki yuvarlak disklerin yıldızlar ve başları hâleli iki insan büstünün ay ve güneş olduğunu, bu suretle bunların “Baalshamîn - Aglibol - Malakbel” üçlemesinin kozmik şekillerini ifade ettiklerini öne sürmekte ve bu kabartmaları M. s. 1. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlemektedir.

J. Dörig “*Okuma ürünleri*” adı altında topladığı üç ayrı etüdden (s. 102-109) birincisinde Olympia’da bulunmuş olan arkayik bir tunç savaşı gömleğinin üzerindeki mahkûk tasvirleri yeni baştan enterprete etmektedir. Yazara göre burada bir dans sahnesi bahis konusudur. Apollon ilâhilerinde bu tanrının Musa’ların refakatinde Olympos’a gelişinde diğer tanrılarla birlikte dans ettiği bildirildiğine göre sağ grupun başındaki kithara’lı tanrı Apollon’dur; arkasındaki iki kız ise, ilâhiye uygun olarak, Harmonia ve Hebe’dir. Solda erkekler gurupunun başındaki sakallı figür Ares’tir; arkadakiler ise onun kardeşleri Hermes ve Dionysos olabilirler.

İkinci ve üçüncü araştırmalar Delfi’deki Apollon mâbedinin arkayik devir alınlıklarına hasredilmiştir. Bir Gigantomakhia’yı tasvir eden batı alınlığı Euripides’in Ion adlı piyesinde Atinalı genç kızlar korusu tarafından terennüm edilmektedir; fakat koronun, doğu alınlığı önünde durduğu halde batı alınlığı konusunu terennüm etmesi ve bu arada orta grupu zikretmemesi ve figürleri teker teker anlatmamasını müsamaha ile karşılamak gerekir; çünkü dram şairi bir seyyah rehberi değildir ve tasvirine her şeyden önce şairane bir vechе vermek kaygusundadır. Yazar Apollon’un Delfi’ye gelişini tasvir eden doğu alınlığının terkibi için ileri sürülmüş çeşitli faraziyeleri gözden geçirmekte, bunlardan P. de la Coste - Messelière’inkini kabullenmekte, yalnız ortadaki dört atlı arabada Apollon’un yalnız olarak bulunduğunu ileri sürmektedir. Arabanın sağında ve solunda yer alan üç erkek ve üç kadının mahiyetlerinin tesbiti için Aishylos’un Eumenid’ler adlı dramının başında

Delfi rahibesinin duasında zikrettiği tanrılar sırası üzerinde duran Dörig tanrıyı selâmlıyan erkeğin ülkenin ilk sahibi Delphos, arkasındaki figürlerin ise Apollon'a ormanda yol gösteren Hephaistos'un oğulları olduğunu kabul etmektedir. Alınlığın sol tarafındaki üç kadın Gaia, Themis ve Phoibe olabilirler. Köşelerde mücadelede bulunan vahşi hayvan grupları ise ormanlarda tabiatın vahşi kuvvetlerinin temsilcisidirler. Binaenaleyh öyle anlaşıyor ki Delfi'de pek eski zamanlara dayanan ef-saneler bir taraftan Aishylos tarafından dramlarında işlenmiş, diğer taraftan ise Delfi rahipleri tarafından bu alınlıkların heykeltraşı Antenor'a empoze edilmiştir.

H. Jucker "*Kartaca'da bulunan Konstantin devrine ait iki portre başı*" (s. 121-131) adlı makalesinde Kartaca'da Lavigerie Müzesinde saklanan genç antik iki portre başını ele almakta, birincisi olgun bir erkeğe (A), diğeri ise bir erkek çocuğa (B) ait olan bu başların sanat tarihinde aldıkları yeri tesbite çalışmaktadır. Yazar her iki başta da bir taşra üslûbu sezmekte, bunların Kartaca'da aynı atölyede yapılmış olduklarını beyan etmekte, ondan sonra Konstantin devrine ait başlıca portre başlarını gözden geçirmekte, bunların bu iki başla olan ilişkilerini ortaya koymak suretiyle her iki başın Konstantin devrine ait olduğunu, fakat bunlardan (A) başının Büyük Konstantin'e ya da onun babasına izafe edilemeyeceğini "bilimsel sebepler" yüzünden beyan etmektedir.

I. Jucker "*Artemis Kindyas*" (s. 133-145) adlı etüdünde 1959'da Pire'de birtakım tunç heykellerle birlikte bulunmuş olan bir mermer tanrıça heykelini ele almaktadır. Frontal olarak ayakta duran tanrıça esrarlı bir şekilde gülümsemekte ve göğsünün üzerinde çapraz olarak birbirini kesen şeritlerin gösterdiği gibi, bir yere bağlı bulunmakta idi. Yazar ilk önce heykelin sanat tarihinde aldığı yeri tesbit ettikten ve heykeli M. ö. 300 senelerine tarihledikten sonra bu bağlı tanrıçaların karakterleri problemi üzerinde durmakta, Anadolu'da Karya'da Bargylia şehir sikkeleri üzerinde aynı tanrıçanın tasvir edildiğini göz önünde bulundurarak burada bir "Artemis Kindyas" ın bahis konusu olduğu sonucuna varmaktadır. Vâkıa Bargylia yöresinde Kindye şehrinin baş tanrıçası olan bir Artemis antik yazarlar, sikkeler ve yazıtlar sayesinde biliniyordu. Fakat şimdiye kadar bu Artemis'in tam plastik bir heykeli bulunamamış ve onun bir "bağlı" tanrıça olduğu kimse tarafından farkedilmemişti. Yazar ise bu heykelden başka sikke tasvirlerini inceden inceye gözden geçirmek suretiyle bu gerçeği ortaya koymaktadır. İçerlerindeki tanrısal kudretin kaçıp gitmemesi için Yunanlıların bazı tanrı heykellerini bağladıkları bilinmektedir ki I. Jucker bu hususta birçok misaller zikretmekte, etüdünün sonunda ise Artemis Kindyas ile akraba diğer Anadolu tanrıçalarına dair bir takım misaller vermektedir.

Kitabın zengin muhteviyatı arasından seçtiğimiz şu birkaç makale burada ne kadar çeşitli, fakat aynı zamanda önemli konulara temas edildiği hakkında bir fikir vermekte, aynı zamanda kitabın arkeoloji literatüründe önemli bir yer alacağını şimdiden müjdelemektedir. Altmışıncı yaşını başarılı ve verimli bir surette doldurmuş olan Prof. Schefold'u (eserlerinin listesi s. 5-12 de verilmiştir) ve kendisine böyle önemli bir eser armağan etmiş olan meslektaş ve öğrencilerini tebrik etmeği borç biliriz.

ARİF MÜFİD MANSEL

PROF. ELIE KEDOURIE, *Afghani and 'Abduh, An essay on religious unbelief and political activism in modern Islam*, Frank Cass and Co. Ltd., London, 1966, X + 98 sayfa, 30/net.

XIX. Asır İslâm âleminde eserleri ve hutbeleriyle, gazete ve mecmualarda basılan makâleleriyle şöhret kazanan Cemâleddîn Efgânî, hayatı dîni ve siyâsi mücâdelelerle dolu büyük bir İslâm mütefekkiridir; İslâmlar'ı uyandırmak, onların medenî seviyelerini yükseltmek, Müslüman memleketlerini Avrupa siyâsi ve iktisâdi nüfuzundan kurtarmak için çalışmıştır. XX. Asır başlarında İslâm ülkelerindeki hürriyetçi ve meşrûtiyetçi fikir cereyanlarında mühim te'siri görülen, İslâm Birliği mefkûresinin şuurlu temsilcilerinden olan Efgânî'nin hayatını, fikirlerini ve şahsiyetini aydınlatma maksadıyla Londra Üniversitesi'nin *School of Economics* profesörlerinden ve *Middle Eastern Studies*'nin editörü Elie Kedourie'nin *Afghani and 'Abduh* adlı eseri, üzerinde durulmağa ve tanıtılmağa değer mâhiyyettedir.

Prof. Elie Kedourie, *Afgani ve 'Abduh* adlı eserinin 1965 Ağustos'unda yazdığı *Önsöz*'ünde, bu mürid ile talebesi 'Abdûh'un İmânlı muakkipleri ve din adamları tarafından İslâm reformcuları olarak tanıtıldıklarını, hakikatte ise bu iki İslâm mütefekkirinin inançları din ve ahlâk bakımından tehzib ve islâh olmayıp, din adamlarının yazdıkları şeyler dışında daha dikkati çeken ve mânâlı cebheleri bulunduğunu kaydediyor; kitabını, onların bu husûsiyetlerini ortaya koyma maksadıyla hazırlamıştır. Müellif, Orta - Şark tarihi talebelerinden ikisinin, Miss Sylvia G. Haim ile Mrs. Nikki R. Keddie'nin Acem ve Arap milliyet cereyanlarını araştırdıkları sırada dikkatlerini ayrı ayrı, Efgânî ve 'Abdûh üzerine çekmiştir. Gerek bu iki araştırma, gerek Efgânî'nin 1891'de Tahran'dan çıkarılmasındanberi saklanabilen vesîkaların 1963'de basılması ve diğer kaynaklar sayesinde, müellife göre, çağdaş İslâm'da reformun başlangıcı aydınlandığı gibi, Efgânî ile 'Abdûh hakkındaki rivâyet ve ifâdeler de eski ehemmiyetini kaybetmiş bulunmaktadır. Eserini *Efgânî ve 'Abduh*, *Ẓeyl* olmak üzere başlıca iki bölüme ayıran Prof. Elie Kedourie, bunlardan birinci kısmı *Orient* (Paris) ve *Middle Eastern Studies* (Londra)'de daha önce neşretmiş olduğunu bildiriyor (S. VII.). Kitabın esâsını, umûmiyetle dörtte - üçünü *Efgani ve 'Abduh* başlıklı, muhtelif bahislere ayrılmayıp bir bütün hâlinde devâm eden bu birinci bölüm teşkil etmektedir (S. 1-65).

1 — Birinci bölümün ilk sayfalarında, modern İslâm'ın reformcuları olarak tanınan Cemâleddîn Efgânî ile Muhammed 'Abdûh'un Şark ve Garb'te kazandıkları şöhrete temâsla, hayatlarının, fikirlerinin henüz tamâmiyle aydınlanmadığı ileri sürülmüş, bu münâsebetle haklarındaki araştırmaların tenkidine yer verilmiştir. 1895'de, vefâtından iki yıl önce Sultan 'Abdû'l-Hamîd'in gazabına uğrayan, tardedildiği İran'a geri gönderilmek tehdidi ile korkutulan Efgânî, bir Efgân teb'ası olarak himâyesi için Britanya elçiliğine başvurmuş ise de, bu mürâcaatı Sir Philip Currie tarafından reddedilmiştir (S. 5) ¹. Efgânî ve 'Abdûh'un bilhassa ölümle-

¹ *İslâm Ansiklopedisi*'nde I. Goldziher'in kaydettiği üzere, Nâsiru'd-Dîn Şâh'ın katlinden sonra, Efgânî'nin İran'daki düşmanları, Şâh aleyhindeki bu sû'-i kasdı, İstanbul'dan gönderdiği tâlîmatlar ile Cemâleddîn'in idâre ettiğini ve en sâdık taraf-

rinden sonra şöhret kazandıklarına dâir Türk basını dışındaki, bilhassa Batı'daki araştırmalara dayanarak bilgi veren Prof. E. K., Cemâleddîn'in —pek az şübhe uyandıran vesika bir yana bırakılırsa—, Prof. Keddie'nin hazırladığı biyografisinde isbât edildiği üzre, İranlı ve Şî'î olduğu fikrindedir² (S. 6 v. d.). 1870'de Türkiye'ye gelen Efgânî, Encümen-i Dâniş'e âzâ seçilmiş, Dârü'l-Fünûn'da verdiği zanâ'at mevzûundaki konferansı o cemiyetin dîni fikirlerine, inançlarına aykırı görüldüğünden İstanbul'dan uzaklaştırılarak Mısır'a gitmiştir (S. 7). 1871'de Mısır'a gidinceye kadar pek az tanınmış olan bu İslâm mütefekkeri, 1871-78 yılları arasında, buradaki talebelerini musâhabeleriyle, dersleriyle irşâd etmiştir. Prof. E. Kedourie, bu münâsebetle, Efgânî'nin Mısır'daki resmî ve husûsî hayatı, başta, kendisine taparcasına bağlı bulunan Muhammed 'Abdüh'un ondan mülhem dîni ve felsefî fikirleri, dostlukları (S. 8-17) üzerinde durarak, başka yakın arkadaşları hakkında da bilgi vermiştir. Efgânî'nin fikirlerini aydınlatmak maksadıyla Sürîyeli muharrir Edİb İshak'ın, Şimâlî Mezopotamya'dan Katolik papası Louis Sabunci'nin, aslen Yahudî James Sanua'nın, babası İran masonlarının reisi bulunan Malkom Han'ın

dârlarından biri olan kâtil Mirzâ Muhammed Rizâ'yı cinâyeti işlemeğe bizzât teşvik etmiş olduğunu iddiâ etmişlerdir. 'Abdül-Hâmîd, Cemâleddîn'in İstanbul'dan çıkmasına, onun hayatını koruma maksadıyla izin vermemiştir. Osman Keski-oğlu'nun, *Cemâleddîn Efgânî* başlıklı araştırmasında, *Hâzırû'l-Âlemi'l-İslâm'a* dayanarak bu hususta dikkate değer bilgi verdiğini görüyoruz : İstanbul'dan çıkmasını te'min için İngiliz Sefârethânesi'ne mürâcaat eden Efgânî'den, 'Abdül-Hâmîd, "İslâm'ın izzet ve şerefi nâmına bunu yapmamasını, bir ecebî himâyesine sığınarak Halîfe'nin haysiyetini bu derece kırmamasını istemiş, bunun üzerine Efgânî, bu fikrinden vazgeçmiştir". İran Şâhı'nın, Nâsiru'd-Dîn Şâh'ın öldürülmesiyle alâkalı olduğu için teslîmini istediği üç kişiden diğer ikisinin teslîmi de, Efgânî'nin, 'Abdül-Hâmîd tarafından korunduğunu gösterir (Daha çok bilgi edinmek için bk., *İlâhiyât Fakültesi Dergisi*, c. X., 1962, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963, s. 100 v.d.).

² Prof. Elie Kedourie, kitabının yalnız bir yerinde, Ahmed Agayef'in yazısından, fakat aslından değil, bir başka eserden naklen faydalanmıştır (S. 5, not); bu, Efgânî'nin Hemedan civârında doğduğuna, aslen Türk olduğuna dâir kayıddır.

Resûlzâde Mehmed Emin Bey'in de, Efgânî'nin soyca Türk olduğuna dâir, bugüne kadar dikkati çekmeyen bir kaydına rastladık : "Bize göre Şeyh, bâzan adlarının sonuna eklenen Esed-Âdâd nisbetinden anlaşılacağı üzre, Hemedanlı'dır. Esed-Âbâd, Hemedan kazâsına bağlı Türk köylerindendir. Şeyh'in, bugün bile bu köyde akrabâları vardır" diyor (*İran Türkleri, Türk Yurdu*, c. II., s. 648 v. d.). *The Encyclopaedia of İslâm*'daki Goldziher tarafından yazılan *Djamâl al-Dîn al-Afghânî* maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*'ne, Tahrir Hey'eti (T. H.) tarafından bâzı tashih ve ilâvelerle alınmıştır. Bu ilâvelerden birinde, Şeyh'in Türk, İranlı, Efganlı, Hindli olduğu rivâyetlerine temas edilmiş, Prof. E. Kedourie'nin gözünden kaçan yabancı dilde iki makâle de zikrolunmuştur. Ayrıca bk., Abdülhak Adnan Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Dîn*, c. II., İst., 1944, s. 142 v. d. —Ayn. müellif, *Şeyh Cemâleddîn Efgânî, Kemiklerini Uğurlarken* başlıklı yazısında, nereli olduğu hakkındaki ihtilâflı fikirler üzerinde durmuştur (*Dur, Düşün*, İst., Ahmed Hâlid Kitabevi, 1950, s. 39 v. d.). Es'ad-Âbâd (اسعدآباد) Kâbil, Esed-Âbâd (اسدآباد) Hemedân civârındadır.

ne gibi fikirlerle sâhip olduklarını, faâliyetlerini tahlil eden müellif (S. 18-20), Efgâni'nin 1879'da Mısır'dan çıkarılmasına dâir etraflı bilgiyi içine alan British Consul - General'in raporunda, Allâh'a inanmadığı için reisi bulunduğu Kâhire'deki *Freemasonlar* Locası'ndan, son zamanlarda çıkarıldığını kaydediyor; bununla berâber, o sıralarda Orta - Şark'ta, *freemasonluk* ile hür düşüncenin birbirine bağlandığına da dikkati çekmektedir; İran, Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki masonlara dâir çok az bilgi verdikten sonra, Efgâni'nin, Kâhire'de Fıransızca olarak basılan *La Reforme* gazetesinde, "dinsiz değil, hürriyet ve eşitliğe meyilli" olduğunun yazıldığını bildiriyor (S. 18-23).

1878'den başlayarak siyâsî mücâdelelere karışan Cemâleddîn Efgâni'nin Mısır'dan çıkarılmasında Kâhire'de Hasan Câmi'i'inde binlerce kişinin önünde verdiği va'zda Mısır'ın istiklâlî için halkı ihtilâle teşvîkının, bundan başka, dîni ve kânunları yıkma maksadıyla teşkil ettiği gizli cemiyete âit vesîkaların hükûmet tarafından ele geçirilmesinin te'siri vardır. Başta 'Abdûh olmak üzere, Efgâni'nin Mısır'daki yakın dostlarının siyâsî çalışmalarını da anlatan Prof. E. Kedourie, onun, 1882 yılı başlarında Kalkûta'de bulunduğu sırada Britanya ajanı olmak istediği (S. 36), Mısır'da 'Arâbî tarafından³ idâre edilen ayaklanma bastırıldıktan sonra Hindistan'dan çıkarıldığı, v. b. siyâsî hâdiseler üzerinde durduktan sonra (S. 23-40), Paris'teki hayatına geçiyor.

27 Ocak, 1883 tarihli *Al-Başîr* gazetesinde büyük âlim ve filosof Efgâni'nin Paris'e geldiği bildirilmiştir; Paris'te çıkan bu gazetenin ne gibi fikirleri yaydığı hakkında kısaca bilgi veren Prof. E. Kedourie, bunu idâre eden Halil Gânim'in aynı zamanda *Journal des Débats*'de de yazdığını ve Ernest Renan'ın aynı gazete ile münâsebeti olduğunu; Efgâni'yi, Ernest Renan'a onun tanıştırdığını yazıyor. *Journal des Débats*'nin 6 Nisan, 1883 tarihli sayısında Efgâni'nin kısaca hâl-tercemesi ile birlikte, daha önce Georges Clémenceau'nun *La Justice* gazetesinde çıkan ve ana-fikrini İngiltere'nin İslâmlar hakkındaki niyetlerine, onlara kendi din ve mezhebini aşlamaya çalıştığı hususunda hücumlar teşkil eden makâlesinden parçalar verilmişti. Müellif, E. Renan'ın 29 Mart, 1883'de Sorbon'daki *İslâmiyet ve Ma'ârif* mezvûundaki konferansına Efgâni'nin 18 Mayıs, 1883'de verdiği cevap, E. Renan'ın buna karşılık ertesi günü yine *Journal des Débats*'de basılan yazısı dolayısıyla her ikisinin karşılıklı te'sirlerini tahlil ettiği gibi, diğer taraftan bunları okumuş olan Muhammed 'Abdûh'un, Beyrut'tan Paris'teki Efgâni'ye yolladığı 8 Şa'bân, 1300 (14 Haziran, 1883) tarihli mektubuna dayanarak bu husustaki düşüncelerini tahlil etmiştir⁴. Efgâni, Paris'te bulunduğu sırada Halil Gânim, Vaquelin'den

³ Bu isim, eserde dâimâ 'Urabi şeklinde yazılmıştır (Msl., s. 33, 46). 'Alim şeklinde yazılan kelimenin de doğrusu 'âlim'dir (S. 18). Herhâlde tertip yanlış olarak, Efgâni'nin doğum yılı, 1838 yerine 1848 kaydedilmiştir (S. 41).

⁴ Renan'ın bu konferansı münâsebetiyle, Nâmık Kemal de, hemen o sırada bir reddiye yazmış, bu eseri ölümünden sonra basılmıştır (*Renan Müdâfa'a-Nâmesi*, İst., 1326). Bu eserin nasıl, ne gibi düşüncelerle yazıldığı hakkında bk., F. Abdullah Tansel, *Nâmık Kemal'in Midilli'de Yazdığı Manzum ve Mensur Eserler, Türkiyât Mecmuası*, c. XII., İst. 1955, s. 88 v. d. Kemal'in *Renan Müdâfa'a-Nâmesi*, Prof. Fuad Köprülü tarafından yeni harflerimizle, sonuna lugatçe eklenerek basılmış, *Önsöz*'-

başka, *L'Intrasegant* gazetesinin nâşiri Henri Rochefort ile de tanışmıştı; H. Rochefort'un Efgâni'ye dâir düşüncelerini anlatan Prof. E. Kedourie, Efgâni'nin *L'Intrasegant*'ın 24 Nisan, 1883 tarihli sayısındaki *Lettre sur L'Hindoustan* ile; 8, 11, 17 Aralık, 1883 tarihli nüshalarında tefrika sûretiyle basılan *Le Mahdî* başlıklı yazılarındaki fikirlerini, parçalar nakletmek sûretiyle etraflıca tahlil etmiştir ki, Efgâni'nin, bunlardan ilkinde Hindistan'daki İngiliz idâresine hücum ettiği görülür; *Le Mahdî* ise, Südân'da Mehdî tarafından ayaklandırılan hareketin ehemmiyet ve şumülü hakkındadır. Efgâni, Müslümanlar arasında, güçlükler içinde buldulkarı, veyâ yabancı bir kuvvetin hükmü altına girdikleri zaman, kendilerini, uçsuz - bucaksız bir çölde, karanlık bir gecede, yol gösterecek bir yıldızla sabırla bekleyen bir adama benzettiklerini, böyle bir Mehdî'nin zuhûruna kendisinin de inancını yazıyor. Prof. E. Kedourie, onun başka yazılarına dayanarak, hilâfet, 'Abdül-Hamîd hakkında neler düşündüğünü de araştırmıştır (S. 40-55).

Efgâni, 1885'de, Wilfrid Scawen Blunt'ın misâfiri olarak Londra'da bulunuyordu. Mısır mes'elesini Sultan 'Abdül-Hamîd'le bir karâra bağlamak için —sonradan İstanbul'a giden— hey'ete, kendilerine bir Seyyid'in kuvvetle yardımcı olabileceğini düşünen W. S. Blunt, hükûmetinin, Efgâni'yi bu hey'ete dâveti için çok çalışmış ise de Efgâni, gücendirilmiş olduğundan böyle bir dâveti kabul etmemiş, 1886 Ekim'inde, Pan-Islavist leader Katkov'un dâveti üzerine Petersburg'a gitmiştir. Müellif'in kaydına göre Katkov, Merkezî - Asya ve Hindistan'da Britanya aleyhine fesatlar tertiplemekle alâkalı idi; Efgâni'nin bu ziyâreti, onun ta'klbettği siyâsete uygun olarak, Hind Müslümanları'nı müdâfa'a ve İngiliz boyunduruğundan kurtarma maksadını güdüyordu. *Moscow Gazette*'de bu sırada çıkan ve bir kısmını naklettiği bir yazının bu fikirleri kuvvetlendirdiğine işâret eden Prof. E. Kedourie'nin eserinde, Katkov'un siyâsî fikirleri, 1887'de ölümünden sonraki siyâsî temaslar, Efgâni'nin 1889'da Şâh'ın dâveti üzerine Tahran'a gittiği, bir Rus ajanı (S. 56) olmasının kuvvetle muhtemel bulunduğu, Tahran'daki hayatı ve siyâsî çalışmaları, buradan çıkarılınca Londra'ya gelip Nâsiru'd-Dîn Şâh aleyhinde propaganda yazıları neşrettiği, onu, yabancılara memleketini satmakla suçlandırarak İslâm için bir tehlike olduğunu ileri sürdüğü, İran hükûmetinin, bu gibi

ünde, eserin mâhiyeti hakkında kısaca bilgi verilmiştir (*Namık Kemal, Renan Müdâfa'a-Nâmesi —İslâmiyet ve Maârif—*, Millî Kültür Yayınları, Ankara, 1962). Prof. Fuad Köprülü, bu eserinin ikinci cildini de basılmak üzere hazırlamıştı; neşredilememiş olan bu cildin esâsını; Kemal'in, Renan'ın konferansı dolayısıyla ileri sürdüğü fikirlerinin tenkid ve tahlili teşkil etmektedir. İbnü'r-Reşad Ali Ferruh'un Paris Sefâret-i Seniyyesi Kâtibi iken neşrettiği *Teshîr-i Ebâtıl* adlı eseri de, Renan'ın aynı konferansı hakkında reddiyedir (İst., Mihran Matbaası, 1306). Petersburg İmâm ve müderrisi 'Atâü'llâh Bâyezidof, Rusça olarak yazdığı reddiyyeyi Ahmed Midhat'a göndermiş ve bu, Madame Gülnar Debelef ile Ahmed Cevdet tarafından Türkçe'ye çevrilerek *Tercemân-ı Hakikat*'te tefrikadan sonra, kazandığı şöhet dolayısıyla iki def'a da kitap hâlinde basılmıştır (*Redd-i Renan, İslâmiyet ve Fünûn*, İst., 1308, 1311). Renan'ın konferansının Türkçe tercemesi için bk., *Nutuklar ve Konferanslar (Discours et Conférences)*, çeviren : Ziya İhsan, Ankara, 1946; s. 183 v. d. Bu eserde, Renan'ın, Efgâni'ye cevâbının tercemesi de vardır (S. 206 v. d.).

propagandaların önlenmesi için Britanya hükûmetini protestosuna rağmen kânunların buna imkân vermediği, v. b. mes'elelere dâir bilgiye rastlıyoruz. Müellif, Efgânî'ye, bu propagandalarının yeni bir patron, Sultan 'Abdül-Hamîd'i kazandırdığı fikrindedir (S. 56-60). 1892 Temmuz'unda Londra'dan ayrılarak İstanbul'a gelen Efgânî'nin, Bâbîler'le münâsebeti olup olmadığı hususunda ileri sürülen fikirleri kaydeden müellif, siyâsî sebeplerden dolayı Bâbîler'e yardımcı olduğu⁶ kanâ'atindedir (S. 56-60).

1895 yılı sonunda, düşmanları tarafından 'Abdül-Hamîd'de şübheler uyan-dırılan Efgânî, Britanya Sefârethânesi'nden bir Efgân teb'ası olarak korunmasını istemişse de, buna muvaffak olamamıştır; Efgânî'nin, Philip Currie'ye 19 Kasım tarihli mektubundan, İstanbul'dan çıkabilmek için giriştiği başka teşebbüslerinden de bahseden Prof. E. Kedourie, onun, 1897 Martı'nda İstanbul'da vefât ettiğini yazıyor; Sultan tarafından öldürtüldüğüne dâir rivâyetlere inanmak için bir delil bulamamıştır; fakat ifâdesinden, buna inandığı anlaşıyor; Mezrası, Amerikalı milyoner Charles Crane tarafından güçlükle bulunmuş ve yaptırılmış, kemikleri 1944'de Efganistan'a nakledilmiştir; bununla berâber, bu kemiklerin Efgânî'ye âit olup olmadığını ancak Allâh'ın bildiğini yazdığına göre, cesedinin de yok edildiğini îmâ etmiş oluyor⁶ (S. 60-63).

Prof. Elie Kedourie'nin Efgânî'ye dâir araştırmaları sonunda vardığı netice, onun, dîni siyâsete âlet ettiği, diğer taraftan gerek kendisinin, gerek başta Muhammed 'Abdüh olmak üzere muakkiplerinin, İslâm dînini asırlardır sürüp gelen bâtil i'ti-kadlardan kurtarmaya çalıştıkları, İslâm rönesansının mübeşşirleri bulunduklarıdır.

⁵ Nâsiru'd-Dîn Şâh'ın katlinden üç ay kadar sonra Abdullah Paşa'nın yanında Süleymânîye sancağına giden Süleyman Nazif, bu hususta ağızdan ağıza dolaşan rivâyetlerden birinin de, Cemâleddîn'in, Mirzâ Rizâ'yı İstanbul'dan manyetize ederek göndermek sûretiyle öldürttüğüdür (Daha fazla bilgi için bk., *Nâsiru'd-Dîn Şâh ve Bâbtler*, İst., 1923, s. 10 v. d.). S. Nazif, İranlı bâzı dostlarının, Cemâleddîn Efgânî'nin Bâbîler'le münâsebeti olmadığını söylediklerini, kendisinin de böyle düşündüğünü yazmıştır (*Ayn. esr.*, s. 89).

⁶ Süleyman Nazif, Efgânî'nin, 'Abdül-Hamîd tarafından öldürtüldüğü ri-vâyetine inanmaz. Ona göre, böyle efsâneler uyduranlar garazkâr değilseler, gâfil-lerdir; çünkü, Cemâleddîn'in amansız bir kanser hastalığına tutulduğunu herkes biliyordu. 'Abdül-Hamîd'in yine herkesce bilinen vehm ve ihtiyâtı da buna engel-dir. "Sultan Hamîd de, anarşist, Bâbî gibi siyâsî, dînî fırkaların tesânüt ve teşkilâ-tından ve bunların birgün kendisine fenâlık edeceğinden elbette korkmuştur. Buna bir de şahsî bir gayz-i intikâm-cû ilâve etmekten ihtirâz etmesi ise pek tabî'î idi. Bunu tasdik etmemek, onun rûhunu ve ale'l-ıtlâk rûh-i beşeri tanımaktır" diyor. Müellif, Sultan Hamîd'in onu takdîrinden, sık sık yanına çağırarak ihsanlarda bulunduğundan, Abdülhak Hâmid'in, Efgânî tarafından Sultan Hamîd'e takdim edilerek, ona teveccühü sâyesinde bu şâirimizin bir ara himâye gördüğünden bah-seder (*Ayn. esr.*, s. 63 v. d.). 'Abdül-Hamîd tarafından zehirletildiği rivâyetinin yersizliği hakkında ayrıca bk., *İslâm Ansiklopedisi*, *Cemâleddîn Efgânî* mad., Goldzi-her'inkine ek (S. 82^a); vefâtına dâir daha geniş bilgi için bk., Osman Kesioğlu, *Cemâleddîn Efgânî, İlâhiyât Fakültesi Dergisi*, c. X., 1962, Ankara, 1963, s. 101.

Prof. E. Kedourie, eserini, İngiltere'de İslâm ve Arabizm'i canla - başla müdâfaa eden ve Efgânî ile 'Abdüh'un arkadaşı Wilfrid Scawen Blunt'ın 1897 Martı'nda yazdığı hâtıralarında mevcut şu fikirlerle bitiriyor : W. S. Blunt, bu reformcuları birer destan kahramânı gibi görüyordu. İslâmiyet'in öyle sağlam temellere dayanmadığını bilmekle berâber, İslâm'dan başka dîne de tarafdâr değildir. Blunt, İslâmiyet'in, son din olduğu için, başka dinlere göre daha iyi olduğu kanâatinde idi; bundan bir yıl sonra, modernistlerin, İslâm dîni medenileştirdiklerini yazmıştır (S. 63-65).

II — Yazımızın başındanberi içindekileri tanıtmâğa çalıştığımız *Afghani and 'Abdüh* adlı eserin bu birinci bölümünden sonra *Zeyl* kısmı gelmektedir (S. 66-88). Bu bölümde, Prof. E. Kedourie'nin, kitabının birinci kısmında esâsen faydalanmış olduğu üç vesîka metni verilmiştir : Muhammed 'Abdüh'un Beyrut'tan Efgânî'ye yolladığı mektup metni, daha önce neşredilmekle berâber, aslı, son zamanlarda ele geçen ve Afşar'la Mahdavi tarafından bastırılan vesîkalardan, 'Abdüh'un kendi yazısıyla olan orijinalinden alınıp ve başka basımlarıyla karşılaştırılmak sûretiyle İngilizce olarak basılmıştır (S. 66-69). Zeyillerden ikincisi, Efgânî'nin 24 Nisan, 1883 tarihli *L'Intransigeant* gazetesinde çıkan *Lettre sur L'Hindoustan* başlıklı Fransızca makâlesi (S. 70-74) ile, aynı gazetenin 8, 11, 17 Aralık tarihli nüshalarında tefrika olunan, yine Fransızca *Le Mahdî* başlıklı yazısıdır (S. 74-87). Üçüncü zeyli, son zamanlarda ele geçen evrâkı arasında bulunan ve Sir Philip Currie'ye gönderdiği 19 Kasım, 1895 tarihli Fransızca mektubu teşkil etmektedir (S. 87-88). Müellif, hâşîye mâhiyetindeki notları, âit oldukları sayfaların altında göstermiş, bibliyografya notlarını ise, *Zeyl*'i müteâkip, eserinin sonunda kaydetmiştir (S. 89-97).

*

Prof. Elie Kedourie, Efgânî Cemâleddin'in fikirlerini tahlil ederken, sağlam yoldan yürüyerek, onun yakın dostlarının düşüncelerini de araştırmıştır. Müellifin dikkatini çeken, bilhassa, bu büyük İslâm mütefekkirinin dîni ve siyâsî fikirleridir. Kitabının kapağındaki "Çağdaş İslâm'da dîni inanmazlık ve siyâsî hareketler üzerine bir araştırma" ifâdesinden açıkca anlaşıldığı gibi Efgânî'yi ve 'Abdüh'u İslâm dînine inanmayan kimseler olarak göstermek, hakikate aykırı bir hükümdür; çünkü, başta Efgânî ve 'Abdüh olmak üzere İslâm Birliği'ni müdâfa'a edenlerin yaymak istedikleri fikir dinsizlik değildir. Onlar, İslâm dîninde, başlangıcındaki orijinal şartlara dönülmek sûretiyle bir yeniliğe, İslâmlık ile çağdaş ilim hareketlerini biribi-riyle bağdaştırmaya, bu dîni, rûhuna aykırı, istikbâline zararlı bid'atlerden sıyrmağa çalışıyorlardı; tıbbı, vaktiyle Aş'arî ve Gazâlî'nin yaptığı gibi?.. Esâsen, Prof. Elie Kedourie de, eserinin sonunda, netice olarak gerek Efgânî'nin, gerek

⁷ F. A. Tansel, *Mehmed Âkif, Hayatı ve Eserleri*, İst., Kanaat Kitabevi, 1945, s. 59 v. d. Burada, Efgânî ve 'Abdüh hakkında müellifin gözünden kaçan yabancı dilde mühim bâzı kaynaklar da gösterilmiştir. Prof. Elie Kedourie'nin, üzerinde durduğumuz bu eseri hakkında P. M. Holt'un bir bibliyografya makâlesi vardır; bunda, eserde müphem bırakılan ve çözülmeğe muhtaç İslâm Birliği ve başka birkaç mes'ele de işaret ve tenkid olunmuştur (*Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, vol. XXX., part - I., 1967, s. 190 v. d.).

başta 'Abdüh olmak üzere muakkiplerinin, İslâm dînini asırlardır sürüp gelen bâtıl i'tikâdlardan kurtarmağa çalıştıklarını, İslâm rönesansının mübeşşirleri bulunduklarını kaydetmiştir (S. 63); bu doğru hükme rağmen, eserinin kapağındaki kaydı gözönüne alınca tenâkuza düştüğünü de söyleyebiliriz.

Bize göre, eserin en zayıf tarafı, Efgânî'nin Türkiye'deki hayatının, fikrî te'sirinin çok silik oluşu, Türkiye basınından hiç faydalanılmamış oluşudur. Biri 1870'de, öteki 1892'de olmak üzere iki kerre Türkiye'ye gelen Efgânî'nin beş - altı yılı memleketimizde geçmiştir. Gördüğü alâka, fikirlerinin te'siri, şöhreti yüzünden hakkındaki neşriyât oldukça zengindir : Ahmed Ağaoğlu (Agayef)'nun yazısında İslâm dîni islâhçı (*réformateur*) ları dolayısıyla Efgânî'nin fikirleri tahlil edildiği gibi ⁸, *Türk Yurdu* mecmuası adına ayrıca hâl-tercemesi de basılmıştır ⁹. Hakkında küçük bir eser de mevcuttur ¹⁰. Yusuf Akçura'nın *Türkçülük* başlıklı araştırmasında Efgânî'nin hayat ve şahsiyetine dâir kısaca bilgi verildikten sonra, onun *Vahdet-i Cinsiye* ('Irkiyye') *Felsefesi* adlı makâlesi tahlil olunmaktadır ¹¹. Alî Cânib Yöntem'in Efgânî hakkındaki araştırması gerek yeni malzemeyi içine aldığından, gerek daha önceki neşriyâtta mevcut bazı yanlışları düzelttiğinden mühimdir : Müellif, Şamlı Münir Efendi'nin Türkçe'ye çevirdiği ve 'Abdül-Hamîd'e takdim olunan, bugün İstanbul Üniversitesi Kütübhânesi Yıldız yazmaları arasındaki *Er-Red 'ale'd-Dehriyyîn* risâlesinden ¹², *Tetümmetü'l-Beyân fî Târîhi'l-Efgân*'dan faydalanarak hâl-tercemesine dâir bilgi vermiş, *Takvîm-i Vakâyî*'den nakiller yapmak sûretiyle Meclis-i Kebîr-i Ma'ârif âzâlığı, Dârü'l-Fünûn'un açılışı münâsebetiyle Arapça konferansı, zanâatin faydalarına dâir konuşması yüzünden meydana gelen hâdiseler üzerinde durmuştur. Mezarının, 1926'da Müze Müdürü Halil Edhem'in "tensibettikleri şekil ve sûrette", Amerikalı milyoner Charles Crane tarafından yaptırıldığını kaydeden Alî Cânib Yöntem, *İkdâm* gazetesinin 25 Eylül, 1926 tarihli sayısında, Mehmed Burhâneddin Belhî'nin Efgânî hakkındaki makâlesi ile ¹³, buna aynı gazetenin 29 Eylül tarihli nüshasında basılan ve Münir İzzet Bey tarafından yazılan bir cevâbın bulunduğunu

⁸ *Siyâsiyât-Türklük Âlemi*, *Türk Yurdu* mec., c. I., s. 72 v. d. s. 201.

⁹ *Şeyh Cemâleddîn Efgânî*, *ayn. mec.*, c. VI., nu. 8, 12 Haziran, 1330 (25 Haziran, 1914), s. 2263-67.

¹⁰ *Cemâleddin Efgânî*, *Resimli Gazete* yayınlarından, *Büyük Adamlar Serisi*, İst., Sebat Matbaası, 1927.

¹¹ *Türk Yılı*, İst., Yeni Matbaa, 1928, s. 330-33.

¹² Efgânî'nin bu ve başka eserlerinin muhtelif basımları için bk., Elyan Sarkis, *Mu'cemu'l-Matbû'âtü'l-'Arabiyye*, c. I., Mısır, 1928, s. 706-7; kısaca hâl-tercemesi de verilmiştir. Efgânî'nin bu eserinin Fransızca tercemesi de vardır : *Les Joyaux de L'Orient, tom-XI, Jamâl Ad-Dîn Al-Afghânî, Réfutation des Materialistes*, A. —M. Goichon'un notlarıyla, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris, 1942. Aziz Akpınarlı tarafından, Arapça'sından Türkçe'ye çevrilmiştir (*Tabî'atçılığın Red—الدهر على الدهرين*, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, sayı - 50, Ankara, 1956).

¹³ Seyyid Burhâneddin Belhî, Efgânî'yi, Nişantaşı'ndaki konağında sık - sık ziyaret eden şahsiyetlerdendir. Ebû Turâb 'Ârif-i Efgânî, 'Abdullâh Nedîm-i Mısıri ve Seyyid Burhâneddin Belhî, Cemâleddin Efgânî'nin en yakın dostlarıdır. Sonuncusu ile Farsça müşâ'areleri de vardır ve S. Nüzhet Ergun, bu müşâ'arelerinden birini kaydetmiştir (*Türk Şâirleri*, c. II., İst., 1941, s. 874 v. d.).

da haber vermiştir ¹⁴. Alî Cânib Yöntem'den geniş ölçüde faydalanmış olan Osman Keskiöglü'nün araştırmasında, Efgânî'nin şahsiyeti ve eserlerine âit bazı yeni malûmata rastlarız; müellif, Mehmed Âkif Ersoy'un *Şirât-i Mustakîm*'deki musâhabe-lerine ¹⁵ ve başka eserlerine dayanarak, onun Efgânî hakkındaki düşüncelerini aydınlatmıştır ¹⁶.

Dilin sâdeleştirilmesi, hükûmete karşı halk haklarının korunması da, İslâm Birliği mütefekkirlerinin dayandıkları başlıca esaslardandır. Efganlı Cemâleddin'in, hayranları üzerinde yalnız dîni ve siyâsî değil, bu gibi fikirleriyle de te'siri görülür. Abdülhak Adnan Adıvar'ın, "kendisini gören ve hattâ görmeyenler üzerinde te'sir yapmış, kuvvetli bir zât" olarak vasıflandırdığı ¹⁷ Efganlı Cemâleddin için, hic-viyyeleri ile meşhur şâir Eşref, "Bizim için plşvâ, Mısır Müftüsü Muhammed 'Abdüh ile, Cemâleddin Efgânî merhum ayârında fetvâlarına i'timâd edilir efâzil ol-

¹⁴ *Cemâleddin Efgânî, Hayat* mec., c. III., nu. 77, 17 Mayıs, 1928, s. 491-94. Alî Cânib Yöntem'in bu araştırması, Efgan Kırallı Amanu'llâh Han'ın İstanbul'a gelmek üzere bulunduğu günlerde basılmıştır. A. Cânib Yöntem, bu yazısında Dârü'l-Fünûn'un Efgânî'nin *zanâ'at* hakkındaki konferansından sonra kapandığı rivâyetinin doğru olmadığını isbât etmiş, böylece, ötedenberi devam eden bir yanlış düzeltmiştir. İbnü'l-Emin M. K. İnal de, onun konferansı sebebiyle çıkan hâdiseler yüzünden Dârü'l-Fünûn'un kapatılmadığını, ancak, konferanslara bir müddet için ara verildiğini yazmıştır. Müellif, Efgânî'den bahsedilen iki mühim vesika da neşretmiştir. Bunlardan biri, Safvet Paşa'nın, Berlin Sefiri Sa'dullah Paşa'ya yolladığı 5 Nisan, 1295 (17 Nisan, 1879) tarihli mektubudur; bunda, onun nutkundan ve Dârü'l-Fünûn'un kapatılışı mes'elesinden bahsedilir (*Osmanlı Devrinde Son Sadr-ı A'zamlar*, s. 817, 890). Diğeri, Rif'at Paşa'nın, 'Abdü'l-Hamîd'e, 22 Nisan, 1312 (4 Mayıs, 1896) tarihli arızasına ek olarak gönderdiği imzâsız varakadır; Acem Sefiri'nin, Efgânî'nin teslimini istediğinden, bu şeyhin Bâbî Cemiyeti erkânından bir müfsit olup, Ermeni komiteleriyle, Jön - Türkler'le, Mason Cemiyeti ile gizli münâsebet ve haberleşmeleri bulunduğundan bahsedilmektedir (*Ayn. esr.*, s. 1583 v.d.). Efgânî'nin konferansı ve bu yüzden Hoca Tahsin Efendi'nin azli hakkında bk., ayn. müellif, *Son Asır Türk Şâirleri*, c. X., 1940, s. 1873 v. d. Efgânî'nin Dârü'l-Fünûn'un açılışındaki nutku, hâdiselere yol açan diğerkonferansı için şu eserlerde de bilgi verilmiştir (Mahmud Cevad İbn Şeyh Nâfi', *Ma'ârif-i Umûmiyye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrâ'atı*, İst., 1338, s. 113 v. d. — Osman Ergin, *Türkiye Ma'ârif Tarihi*, c. II., 1940, s. 462, 465 v. d.).

¹⁵ Âkif'in, *Cemâleddin Efgânî ve Cemâleddin ve Muhammed 'Abdüh* başlıklı yazıları, 13 ve 20 Mayıs, 1326 (26 Mayıs, 2 Haziran, 1911) tarihli *Sirât-i Mustakîm*'de çıkmıştır; *Kur'ân'dan Âyetler ve Nesirler* adlı kitabında da mevcuttur (İst., Yeni Matbaa, 1944, s. 268-273). İlkini, Efgânî'ye isnâd edilen dinsizlik tevcihi; ikincisini ise, "Cemâleddin mülhid değil, fakat vahhâbî idi" iddiâsı üzerine yazmıştır.

¹⁶ *Cemâleddin Efgânî, İlâhiyât Fakültesi Dergisi*, c. X., Ankara, 1963, s. 91-102.

¹⁷ *Tarih Boyunca İlim ve Dîn*, c. II., İst., 1944, s. 146. Müellif, Efgânî ile 'Abdüh'un fikirlerini de tahlil etmiştir. Prof. Elie Kedourie'nin gözünden kaçan Şark ve Garb'e âit bazı kaynaklar zikredilmiş, Türkler'den, İslâm Birliği fikrini müdâfa'a eden kimseler hakkında da bilgi verilmiştir (S. 142-150).

malıdır; yoksa, İblis delâletiyle Cennet'e girmeğe bile hiçbir insan istemez" diyor ¹⁸. Onun başlıca hayranlarından olan ve İslâm Birliği mefkûresine bağlı Mehmed Âkif'in şiirlerinde Efgânî ve Muhammed 'Abdüh te'siri hâkimdir; sonuncunun bâzı eserlerini de Türkçe'ye çevirmiştir ¹⁹. Efgânî'nin Türkiye'deki başlıca takdîrkârları arasında Şemseddin Günaltay'ı da sayabiliriz ²⁰; fakat, onun en kuvvetli te'siri bil-hassa Mehmed Emin Yurdakul üzerinde olmuştur : Efgânî'yi, Nişantaşı'nda kendisine verilen konakta siyâset adamları, aydınlar, şâirler sık - sık ziyâret etmekte idiler; onun en devamlı ziyâretçilerinden biri de, M. Emin Yurdakul'du ve 'Abdû'l-Hamîd'in çekindiği bu şeyhi müşîd olarak tanımıştır : "Beni o yoğurmuştur. Eğer, ruhların ebediyet ve lâyetmütluğu varsa, derim ki, o, etlerini, kemiklerini Maçka mezarlığının topraklarına bırakmış ise, rûhunu bana yâdigâr etmiştir. Cemâleddîn'in rûhu bende yaşıyor" diyor. Şeyh, meclisine devâm edenlere hep, azim ve kuvvet aşlamış, fedâkârlık, İslâm kavimlerinin bugünkü esir hâllerinden kurtarılması, hürriyet, medeniyet ve hâkimiyetlerine erişmeleri fikirlerini telkîn etmiştir. M. E. Yurdakul, müşîdinin, "Sizde ne zaman kendilerini sevmeyen ve kendi şahıslarının olmayan insanlar yetişirse, o zaman kara gününüz ak olacak, düştüğünüz yerden kalkacaksınız!" sözünü hiç unutmamıştır. *Makâlât-ı Cemâliyye*'sindeki ²¹ fikirleri, onda birer nasihat te'siri uyandırmış, *Kur'ân-ı Kerîm* başlıklı şiirini, onun fikirlerinden ilhâm alarak yazmıştır. *Cenge Giderken* adlı meşhur şiirini Şeyh'e okuduğu zaman takdirle karşılanmış, "İşte, asıl sizin edebiyatınız budur!" diyen Efgânî tarafından bu yolda şiirler yazmağa teşvik edilmiştir ²². Efgânî'nin Mehmed Emin'e teveccühü olduğunu, ona *Er-Red Ale'd-Dehriyyîn* adlı eserini, güzel bir fotoğrafını hediye etmesi göstermektedir ²³.

Prof. E. Kedourie'nin eserinin zayıf tarafı, bilhassa, Efgânî'nin Türkiye'deki te'sirlerine temâs edilmemiş olmasıdır; bu sebeple, onun, İslâm Birliği hakkındaki ve millî fikirleri, bu husustaki te'sirleri aydınlatılamamış, umûmiyetle dînî, siyâsî

¹⁸ Eşref, *Hasb-i Hâl*, Mısır basımı, s. 21. Aynı şâirin, Efgânî'nin ölümü dolayısıyla bir beyti için bk., *Şâh ve Padişâh*, Mısır, Matbaa-i İctihâd, 1906, s. 7.

¹⁹ F. A. Tansel, *Mehmed Âkif, Hayatı ve Eserleri*, İst., Kanâat Kitabevi, 1945, bk., İndeks.

²⁰ Yukarıdaki 17'nci not'a bakınız (S. 145).

²¹ Efgânî'nin, Hindistan'da basılan Farsça *Makâlât-ı Cemâliyye*'sinden *Sa'âdetin Altun Kôşeli Kasrı*, R. M. E. rumuzuyle (Resûl-zâde Mehmed Emin), *Vahdet-i Cinsiyye* ('İrkîyye) *Felsefesi ve İttihâd-i Lisânın Mâhiyyet-i Hakikiyyesi* Resul-zâde Mehmed Emin imzâsıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (*Türk Yurdu* mec., c. III., s. 45-55; 70-77); sonuncusundaki esas fikir, dinlerin terbiyevî neticeleridir.

²² Yusuf Akçura, *Türkçülük* başlıklı araştırması, *Cemâleddin Efgânî ve Mehmed Emin Bey* bölümleri, *Türk Yılı*, İst., Yeni Matbaa, 1928, s. 333, 374 v. d. Ayrıca bk., Ulug İğdemir, *Mehmed Emin Yurdakul, Aylık Ansiklopedi*, nu. 10, Şubat, 1945. Müellif bu yazısında, M. E. Yurdakul'un kendisine verdiği notlardan ve evraktan faydalanmıştır; bu sebeple, yeni bilgiler vermiş bulunmaktadır.

²³ *Türk Yurdu* mec., c. VI., nu. 8, 12 Haziran, 1330 (25 Haziran, 1914), s. 2264. Aynı sayıda, Efgânî'nin hâl-tercemesine ek olarak basılan bu resmin altında, kendi el yazısıyla Mehmed Emin'e ittihâfı ve imzâsı vardır.

fikirleri ele alınmış dolayısıyla, şahsiyeti oldukça silik sûrette canlandırılmıştır. Müellif, —ancak bir kısmını kaydedebildiğimiz— Türkiye basınına gözden geçirmiş olsa idi, bu vâsıta ile Şark ve Garb dillerindeki mühim bâzı neşriyâta dâir fikir de edinmiş olacaktı; kaldı ki, *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki *Cemâleddîn Efgânî* maddesine eklenen kısımları bile görememiştir. Müellif — bu yazımızın başında, eserinin, *Önsöz*'ünden naklettiğimiz üzere — yeni bulunan vesikalarından faydalanmış, *Zeyl* kısmında iki mektupla, onun, bugün bilhassa Şark memleketlerinde kolaylıkla elde edilemeyen Avrupa gazetelerindeki mühim iki makâlesini neşretmiştir; bunların, faydalandığı başka vesikaların, Efgânî'ye dâir rivâyet ve hükümleri değiştirecek mâhiyetle olduğu ileri sürülüyorsa da, bu pek de hakikate uygun değildir; çünkü, gerek hayatı, gerek fikirleri hakkındaki bilgilere, esas bakımından, daha önceki neşriyatta da — yazımızın başındanberi kaydettiklerimizden anlaşılacağı gibi — rastlamaktayız.

Efgânî'nin çok cebheli bir şahsiyet olduğu muhakkaktır ve bu yüzden, şahsiyetinin aydınlatılması kolay değildir. Kendi ifâdesine göre Hanefî bir âile çevresinde doğmuştur; Prof. Kedourie ise, Prof. Keddî'nin onun Şî'î olduğunu isbât ettiğini yazıyor (S. 7). Hindli, Arap, Âzerî Türkleri'nden, Acem olduğunu ileri sürenler var; bu, Yunus Emre, Karacaoğlan gibi, şöhretini ve her yerin onu kendisine mal etmek istediğini gösterir. Adnan Adıvar'ın fikrince, "Kendi kendisine intihâbettiği Efgânî nisebesi dururken, artık onu her memleketin kendisine mal etmeğe kalkışmasında mânâ yoktur."ve bu, uzun münâkaşalara değmez; "çünkü, kendisi, Türkler'le konuşurken Türk'üm, ve Efganlılar ile konuşurken Efganlı'yım diyen bir zattır²⁴." Safvet ve Rif'at Paşalar, onu müfsit, câhil, şarlatan olarak gösterirlerken, başta Mehmed Âkif ve Mehmed Emin olmak üzere eşsiz bir ilim adamı ve müşid tanıyanlar da var. Rus ajanı, İngiliz ajanı, koyu bir milliyet-sever, dinsiz, mason, vahhâbî v. b. diyenler de yok değil... Bütün bunların ne zaman ve ne maksatla verilen hükümler olduğunu da araştırmak lâzım gelir.

Prof. Elie Kedourie'nin eseri, Efgânî'nin şahsiyetini muhtelif cebheleriyle değil, bilhassa dîni ve siyâsî bakımlardan aydınlattığı için mühimdir; bu mevzû'da çalışanlar için faydalı bir kaynak teşkil edecektir. Bu sebeple kendisine teşekkür borçluyuz.

Ankara — 30. I. 1968

F. A. TANSEL

²⁴ *Tarih Boyunca İlim ve Dîn*, c. II., s. 143.

TÜRKİYE'NİN GÜNEY-DOĞUSUNDA PREHİSTORİK ARAŞTIRMALAR

MUVAFFAK UYANIK

Pedagoji Cemiyeti Başkanı
Türk Dağcılık Kulübü Genel Sekreteri (İstanbul)

1956 yılında bir Türk - Avusturya dağcılık kafilesini, İran - Irak - Türk sınırlarının birleştiği ucta, Hakkâri ili Cili - Sat dağlarına götürdüğüm sırada Gevaruk vadisi içinde Neolitik çağa ait 50 kadar kaya resmi bularak bunları yayınlamıştık (1 ve 2).

Dostum Dr. Wilhelm Freh (Avusturya Linz Müzesi Md.) ile birlikte yaptığımız bu araştırmayı 1958 yılında aynı yerde tekrarladık ve 500 den ziyade kaya resmi bularak fotoğraflarını çektik, Ankara Üniv. Dil - Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dekanlığına durumu bildirdik. Bu buluş aynı Fakültede bir Kolloquium ile değerlendirilmiş, fakat bu ikinci buluş yazı halinde yayınlanmamıştır.

Türkiye'nin güney - doğusunun tarih öncesi devirleri inceleme bakımından son derece verimli olabileceğine ait bir çok belirtiler vardı (3 ve 4). 1944 yılında aynı bölgede 1. Genel Müfettişlik M. Eğitim Müşaviri olarak çalıştığım sıralarda bölgenin tarihi ve tarih öncesi yerlerini tesbit etmeği iş edinerek birer rapor halinde mevkilerini belirtmiştim. Böylece : Van - Hakkâri illeri sınırı üzerinde Tirişin (Tir-i şin = Yeşilok) yaylasında (burada eski devirlere ait ok uçları bulunmaktadır) tahminen 3000 m. yükseklikte, açıkta kayalar üzerinde resimlerin bulunduğunu öğrendim ve o zamandan beri çok kimseyi buralara incelemeler yapmak üzere teşvik ettim.

Nihayet bu yılın Ağustos ayı içinde İst. Üniversitesi son sınıf öğrencilerinden (İst. Üniv. Prehistoria bölümü Prof. Halet Çambel talebesi) Mehmet Özdoğan ile birlikte oldukça zahmetli bir yolculuktan sonra Tirişin yaylasına vardık ve söylenen resimleri iki mevkide bulduk :

1 — Bu resimler Gevaruk resimlerine nisbetle daha büyüktürler (52, 54, 58 cm. genişlik ve 28 cm. yükseklik).

2 — Resimler daha itina ile ve realist bir stilde çizilmişlerdir. Sembolik bir sadeleştirmeye gidilmemiştir.

3 — İnsan bu resimlerin yanında pek az görünmektedir ve son derecede basit çizilmiştir. Bazı cin figürleri veya bu kılığa girmiş sanatkarların resimleri de dikkati çekiyor.

4 — Resimler devir ve stil itibariyle ayrı iki grupta da mütalea edilebilir. Gevaruk resimlerini andıran kaya resimlerine de aynı grup içinde veya başka yerde rastlanmıştır.

5 — Resimlerden en ziyade : Geyik, dağ keçisi, kurt, tilki, bizon, manda, ehlileştirilmiş köpek, at ve ceylâna rastlanmıştır.

6 — Bazı kayalar yaylaya yakın köylerde sonraları mezar taşı olarak kullanılmış ve evlerin temel duvarlarında da görülmüştür.

Malzeme iki kişi tarafından kaydedilemeyecek zenginlikte olduğundan mümkün olanı yaparak işi gelecek yıllara bıraktık ve duyduğumuz daha birçok yerleri not ettik.

Elimizdeki materyalin bir kısmı bu alandaki otoritelere (Direktör Emmanuel G. Anati (İsrail) Prof. Dr. Herbert Kühn, Mainz ve Prof. Dr. Kurt Bittel'e (Berlin) gönderilmiş ve mütaleaları istenmiştir.

İtalya'da (Centro Camuno di Studi Preistorici) nin 1958 Mayıs ayında çıkacağı Volume III için tatmin edici (daha çok resimleri ihtiva edecek) bir yazı da hazırlayacağız.

O zamana kadar İstanbul Üniv. Prehistoria bölümünde (Prof. Dr. Halet Çambel nezdinde) yapacağımız Kolloquium'da konunun aydınlanıp yayınlanabilecek hale gelmesini temin edecektir.

Kaynaklar :

1 — Belleten. Türk Tarih Kurumu Dergisi Sayı 84, 1957. Uyanık - Dr. Freh Gevaruk vadisi içinde bulunan Kaya resimlerin tebliğ.

2 — İpek Jahrbuch für prähistorische und ethnographische Kusst. Band 19 1959 Uyanık - Dr. W. Freh. Neve Felszeichnungen.

3 — Türk tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi. Maarif Vekilligi yayını 1940 Sayı IV.

Reilly Edward Bowen. Test Excavations at Tilkitepe (1937).

4 — Solecki Ralph'ın Kuzey Irak Şanidar mağarasında (Zagros dağlarında) bir Neanderthal iskelet kalıntısını bulması.

PREHISTORIC RESEARCH IN SOUTH — EAST TURKEY

In 1956, I led a party of Turkish - Austrian climbers to the Cilo - Sat mountains in Hakkâti, where the Turkish - Persian - Iraq borders join and we found there some 50 rock pictures belonging to the Neolithic Age in and around Gevaruk Valley and subsequently published them. [1 and 2).

My friend Dr. Wilhelm Freh, Manager, Austrian Linz Museum and I made another journey to the same location in 1958 and found about 500 rock pictures and took photographs of them. We reported our discovery to the Language-Geography-History Faculty of Ankara University. This discovery was evaluated in a colloquium by the same Faculty, but not published.

South - Eastern Turkey has proved to be one of the best sources in relation to Prehistoric Age research (3 and 4).

In 1944 whilst I was working in the same area as an Inspector for the Ministry, I was deeply interested in investigating historic and prehistoric place in the area and reported them one by one. Consequently, I found the existence of rock pictures in Tirişin (Tir-i şin = Green arrow) plateau There, also were found arrow heads belonging to past ages) on Hakkâri - Van border where the altitude is 3000 m. appr.

Since then I have recommended a few people to investigate this area carefully.

Finally, after a very difficult journey in August of this year, Mr. Mehmet Özdoğan, a student from Istanbul University (Student of Prof. Halet Çambel, Prehistoria Div.) and I arrived at Tirişin plateau and found the pictures mentioned, in two locations :

1 — These pictures are bigger in size than the ones in Gevaruk (52, 54, 58 cm. by 28 cm.)

2 — The pictures are carved more carefully and the styles are more realistic, not being simplified by symbols.

3 — Human figures are in this pictures and illustrated by symbols. Some Devil figures or characters in similar costumes have attracted much attention.

4 — Pictures can be studied in two groups according the styles and their ages. Illustrations recalling Gevaruk pictures can also be detected in the same groups, or found in other locations.

5 — The pictures are mostly of : Deer, Mountain Goat, Wolf, Fox, Bison, Water Buffalo, Domestic Dog, Horse and Gazelle.

6 — Some of these rocks have been used as tombstones by the people round about or simply in building construction.

Although we did our best to finish our investigations. The material we found is so rich that we decided to continue our survey in future years whilst noting many other locations during this journey.

Some of this material has already been sent to authorities on this subject (Director Emmanuel G. Anati, Israel, Prof. Dr. Herbert Kühn, Mainz, And Prof. Dr. Kurt Bittel, Berlin.) and their opinions have been asked for.

Another essay is being prepared for the CENTRE CAMUNE DI STUDI PREISTORICI VOL. III, which will be published in May 1968, and many more pictures will be included. Until that date a colloquium which will be held at Istanbul University Prehistoria Division, under the supervision of Prof. Dr. Halet Çambel will throw more light on the subject and make it possible for publication.

Bibliography :

1 — Belleten. No. 84, 1957 Ankara.

Freh Wilhelm - Uyanık Muvaffak Felszeichnungen in Südanatolien.

2 — İpek Jahrbuch für prähistorische und ethnographische Kunst. 1959 Band 19

Freh Wilhelm - Uyanık Muvaffak. Neue Felszeichnungen in Südostanatolien.

3 — Türk, Arkeologya ve Etnografya Dergisi. Ankara 1940.

Reilly Edward Bowen. Test Excavations at Tilkitepe. (1957).

4 — Solecki Ralph's discovery of an Neanderthal skeleton in Sanidar cave (Zagros Mountains) in north Iraq.

Foto : M. Uyanık

Van - Tirişin yaylası 2850 m Kahn-ı Melikân mevkiinde Kaya resimleri.
(Geyik, iki bizon ve kenarda kollarını açmış bir insan figürü.
Kayanın boyu : 2.20 m)

M. Uyanık

Foto : Esin Alok

Van - Tirişin yaylası, bizon.

M. Uyanık

Foto : Ersin Alok

Van - Tirişin yaylası Cin Kayası

M. Uyanık

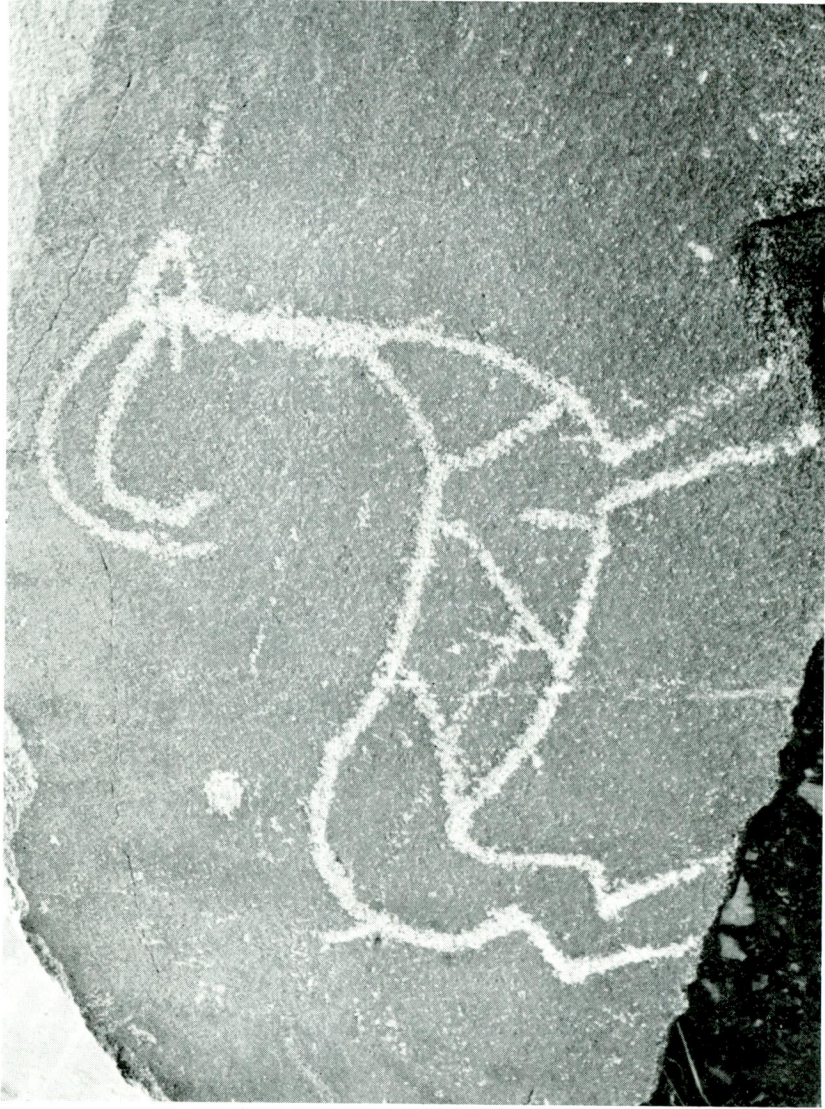

Foto : Ersin Alok

Van - Tirişin Sapan taşı ve dağ keçisi.

VAN-HAKKÂRÎ SINIRINDA TİRİŞİN YAYLASINDA BULUNAN KAYA RESİMLERİ HAKKINDA KOLLOQUIUM

Sunan : MUVAFFAK UYANIK

Pedagoji Cemiyeti ve Dağcılık
İhtisas Kulübü Başkanı

Evvelce 1956, 58 yıllarında Hakkâri Sat dağları Gevaruk vadisi içinde bulduğumuz kaya resimleri hakkında (1, 2) 1958'de Ankara Üniversitesinde yapılan Kolloquium'dan sonra, İstanbul Üniversitesinde bu ikincisi ile, bu alanda çalışan ilim adamlarımıza karşı teşekkür borcum artmıştır. Sözüme başlarken bu borcu burada eda etmek isterim.

Tirişin kaya resimlerinin buluş tarihçesi :

Buluşların tarihçelerinin belirtilmesini faydalı görüyorum. 1944 yılında Van çevresi Okullarını teftiş ederken Bölgenin Tarihi kalıntıları ile de ilgilenmiş ve bu maksatla her gittiğim yerde ilgililerden ve halktan bilgiler toplamıştım. Van - Edremit eşrafından Salih Bayramoğlu bana Tirişin yaylası kaya resimleri hakkında ilk bilgiyi vermiştir. Topladığım bilgileri ve şahsen tesbit ettiklerimi 18.XI.1944 tarihli bir raporla Bakanlığa bildirdim. Müteakip yıllarda ve bilhassa Dil - Tarih ve Coğrafya Fakültesinde Öğretim Görevlisi olarak çalıştığım sırada bu kaya resimleri hakkında ilgililerin daima dikkatini çektim. Resimlerin yüksek rakımlı, dağlık bir arazide bulunması araştırma arzularına engel olmuştur diye düşünüyorum.

Sonradan öğrendim ki : 1937 yılında Van - Çatak ilçesi - Narlıdere bucağı Müdürü Halil Özdündar'ın teşviki ile o yıllarda Van Milli Eğitim Md. bulunan rahmetli Mustafa Noyan, bu kaya resimlerinin mevcudiyetini telle Bakanlığa bildirmiş ve Bakanlıktan telle buraya uçak inip inemeyeceği, taşların naklinin kabil olup olmadığı sorularak alınan cevap üzerine, bir işlem yapılmaktan vazgeçilerek bu ihbar unutulmuştur.

Gezici Başöğretmen Mevlüt Okuyar da Bölgedeki çalışmaları sırasında bu resimlerden haberdar olmuş ve 1966 yılında Van Milli Eğitim Md. Faysal Duruöz ve oğlu Kurtcebe ile birlikte Tirişin Yaylasına giderek her iki yerde (Kahn-ı Melikân ve Taht-ı Melik mevkilerindeki) resimleri görmüşler ve bu resimleri çizerek Türk Tarih Kurumu'na bildirmişlerdir. Öğretmen Mevlüt Okuyar bu kaya resimlerinin çok arkasına düşmüş ve Tarih Kurumu tarafından bazı kimselerin vazifelen-dirilmesini de temin etmiş ise de Tirişin yaylası incelemesi yapılamamıştır.

1967 yılında Van'a giderek Tirişin'deki bu kaya resimleri görmeğe karar verdim. Sayın Prof. Halet Çambel'in lütufkâr yardımları ile mezuniyet öğrencisi Mehmet Özdoğan'ın bu seyahate katılması temin edilmiştir. Kendisinden bu seyahatim müddetince çok faydalandım, aldığımız sonuçların değerlendirilmesinde yardımlarını gördüm.

Biz Van'da Tirişin yaylasına gitmek üzere hazırlık yaparken bu maksatla Van'a gelmiş bir İtalyan da Tirişin yaylasına gitmeğe hazırlanıyordu, bu zatın yaylaya çıkıp çıkmadığını öğrenemedik.

Seyahatimizden avdet ettikten sonra bu çevreye bir geziye çıkan dağcı arkadaşım Ressam ve Fotoğrafçı Ersin Alok'tan Tirişin yaylasına da uğramasını rica ettim. Ersin Alok, fena hava şartlarına rağmen Tirişin yaylasına çıkmış ve son derece değerli siyah-beyaz ve renkli resimler çekerek ve ayrıca bulduğu yeni resimleri de tesbit ederek, yerli halkle görüşüp değerli bilgiler toplamıştır. Kendisine huzurunuzda bilhassa teşekkür ederim.

Çevrenin önemi :

Tilkitepe kültürü ile Tel Halaf arasında uzanan sahada benzer kültürlerin bulunması ihtimaline Sayın Prof. Arif Müfit Mansel çok zaman evvel Van Üniversitesi haftasında işaret etmişti. Bu tarihten sonra 1956 ve 58'de Gevaruk kaya resimleri bulunmuş ve bu buluntuya çok yakın bir mevkiide Güneyde Şanidar mağarasında Ralph Solecki'nin buluşu da, münasebetler halkasına önemli bir kıymet eklemiştir.

Tirişin yaylasında bulduğumuz kaya resimleri bölgenin önemini daha da artırmış oluyor. Hakikatte bu konuda söylenecek daha başka yerler de vardır : Kars'ta Prof. Kılıç Kökten tarafından incelenen (Kars yakınlarında Çamışlı köyünde) kaya resimleri ile güneyde Şırnak yakınında Cudi dağı üzerinde bulunduğu bilinen kaya resimleri de bu gruba katılabilir.

Burada çalışacaklara yüzlerce mağaranın incelenmesi gibi çok zahmetli bir iş de düşmektedir. Bilinen bazı höyüklerin araştırılması, kaya resimlerini yapanların iskân yerlerinin tesbit edilerek buralarda çalışılması birçok buluşlara imkân verecektir kanısındayım.

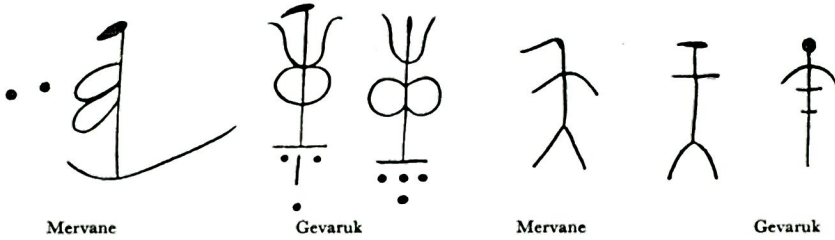
Tarihî çağlarda Hakkâri - Van dağlık arazisinin içine kısmen girebilen Asurların buzullardan ve karlı dağlardan söz açmamış olmasından anlaşıyor ki bu girişler (3) büyük suların açtığı vadileri takip şeklinde olmuş, dağlık arazinin merkez bölgesine nüfuz etmemiştir. Böylece buralarda yaşayan hayvancılık ve avcılık ile geçinen halk, uzun zaman bu kültürü muhafaza edebilmiştir diye düşünebiliriz. Kaya resimlerinin zamanını saptamakta bu düşünce bize yardımcı olacaktır.

Tirişin yaylasına hareketimiz ve ilk buluntular :

24 Ağustos 1967 günü Millî Eğitim Müdürü'nün cipi ile Gürpınar - Mervane köyüne hareket ettik. Burada hayvanların hazırlanmasını beklerken Van İli Encümen âzası Tayyar Ertaş'a ait evin duvarında kullanılmış bir mezar taşı dikkatimizi çekti : Bu taşın civarda kayalık bir bölgeden alındığı ve daha sert bir taşla üzerindeki resimler ve işaretlerin kazınarak sonradan mezar taşı olarak kullanıldığı ve daha sonraları da yerinden sökülerek binanın temeline yerleştirilmiş olabileceğini düşünüyorum. Taşın üzerinde derin çizilmiş eski figürlerin izleri kalmıştır ve silinti izleri de bariz şekilde bellidir. Esasen mezarlarını böyle ağır taşlarla korumak çevrenin âdetidir, uzaktan getirilen ağır taşlar, bir zenginlik ve ölüye saygı âlâmetidir. Çevrede bu çeşit mezarlıklara çok rastladık.

Binanın batı yüzünde 1.60 m. boy ve 30 cm. enindeki gri ve sert bir taş üzerinde rastladığımız abstre resimlerden bazıları Gevaruk vadisi kayaaaltı mevkiinde bulduğumuz resimlere benzemektedir. Bu taşın da dağdan getirilerek burada kullanıl-

dığını tahmin ediyorum. Taşların arka yüzlerinin görülebilmesi için yerlerinden sökülmeleri ve Van Müzesine nakilleri bina sahibinin muvafakatına bağlıdır. Taşların menşei hakkında Tayyar Ertaş'a yazdığım mektuba cevap alamadım, ısrarlı takiplerim de bir sonuç vermemiştir. Bu buluş, bölgedeki köy evleri duvarları ile mezarların araştırılması lüzumuna bizi uyardı.

Çadırlarımızı Mervane'den birkaç saat mesafede (Kân-ı bihişt) zomasında kurduk. Her gün gezilerimize buradan çıkmamız zahmetli olmuş ve zamanımızı daraltmıştır. İnceleme için Tirişin yaylasında çadır kurmalı ve burada zaman harcanarak rahat çalışılmalıdır. Yol : Çatak - Narlı - Elekân üzerinden olmalıdır. Ersin Alok bu yolu takip etmiş ve kısa zamanda yaylaya varmıştır.

Yol üzerinde taş ocakları :

Tirişin yaylasını ararken, yarı yolda (Ser-i gri tirişini = Tirişin tepesi başı) dağının eteğinde eski bir taş ocağına rastladığımızı tahmin ediyoruz. Burada, yontulmuş olması zehabını veren yüzlerce muntazam taş vardır. Urartu'ların ve sonraları çevre halkının taş ihtiyacını buralardan sağladıkları düşünülebilir.

Dev evleri (Dirhe)leri :

Tirişin yolu üzerinde ve daha sonra Beytişebab'a gitmek üzere Faraşın (Ferahneşin) yaylasına girdiğimizde yüzlerce *Dirhe*'ye (Dev evlerine) rastladık. Bunlar üçü, dördü birarada, birbirini koruyabilecek bir ok atımı mesafede, daima yol güzergâhında ve görüntülü mevkilerde, harcsız olarak büyük kayalarla yapılmış ziklopik binalardır. Bu yapıların yaylaya getirilen sürüleri ve yayla emniyetini korumak için inşa edilmiş küçük müstahkem kuleler olması tahmin edilebilir. Bu kulelerden Hakkârî'nin yakın tarihinde de söz edilmiştir. Dirhelere Hakkârî Beytişebap bölgesinde, Gürpınar - Hakkârî dağ yolu üzerinde, Tavşantepe yanında, Bezirgân çayırında da çokca rastlanır. Dev evlerinin bir harita üzerinde yerlerinin tesbit edilerek incelenmesini önemli görüyorum. Dev evlerinin kuruluşu, Asur saldırılarına karşı haber alma kuleleri (Derbent - Dideban) olarak ta tahmin edilebilir. Böylece asurların bilinmeyen istilâ yolları öğrenilmiş olur.

Tirişin kaya resimleri :

Tirişin (Tir-i şin = Yeşilok) yaylası 3000 m. nin biraz üzerinde tepelerle çevrili, geniş bir yaylaaktır. Yaylanın güney ve batıya bakan daha yüksekçe kısmı (Kahn-ı Melikân = Melikler çeşmesi) veya Çatak Tirişini diye adlandırılmaktadır. Kuzeye bakan biraz daha alçak kısmı ise (Taht-ı Melik) veya Cürpınar Tirişini deniyor. Buralara Elekân ve çevresi köylüleri ile Avan köylüleri yaylak edinmişlerdir. Hemen kaya resimlerinin civarın çadırlarını kuruyorlar. Çatak Tirişindeki resimler

daha büyük ve ayrı karakterdedirler. Tahminen 2850 m. civarında belli bir kaya grubu üzerine çizilmişlerdir. Burada resim yapılan kayalar 2 - 2,5 m. genişliğindedir. Kayalar, siyaha çalar koyu kahverengi sert taşlardır. Kayanın iç kısmının rengi koyu gridir ve tetkik edilince parlak zerrelere görülmektedir.

Resimlerin yapılışı (Vurgu resmi olarak) tanımlanabilir. Bazı resimler çok silinmiş vaziyette idiler. Bunların daha eski olmaları tahmin edilir.

Resimleri Gevaruk resimleri ile karşılaştırdığımızda :

a) Tirişin Resimleri daha realist, sanatkârane ve daha büyük olarak çizilmişlerdir.

b) Tesbit ettiğimiz hayvanlar : “Geyik, dağ keçisi, bizon ve ceylândır.” Birkaç yerde köpek ve tilki olduklarını tahmin ettiğimiz hayvan resimleri de bulunmuştur.

c) İnsan figürlerine pek az rastlanmıştır. Gevaruk resimlerinde görülen hayvanları sopalarla tuzaklara kışlama sahneleri hiç yoktur. Herhangi bir tuzak resmine de rastlamadık. Yalnız bir kaya üstünde en eski silik resimlerden bir sığır veya manda resmi üzerinde tuzaklar üzerine konan dalları sembolize eden bir çerçeveye (Boynuzlar ve bir el işaretine) rastlanmıştır.

d) Burada Gevaruk resimlerinde olmayan cin figürlerine rastlanmıştır. Bunlar hareket halindedirler (Bir bizonu kışlamakta veya bir hayvanı zaptetmektedirler, bir atkiya sarılmış diğer bir cin figürü de koşar vaziyettedir). At resmine (Mızraklı süvari) Tahtı Melik'te rastlanmıştır.

e) Resimlerin iki ayrı stilde oldukları hemen dikkati çekiyor. Büyük, realist resimler, daha sembolik küçük resimler vardır. Bunlar Çatal Tirişini resimleri içinde olduğu gibi daha ziyade Gürpınar tirişinindedirler. Tahtı Melik (Gürpınar tirişini) Kuzeye doğru bir inişin yanındadır. Burada bir çeşmenin adı (Kahn-ı hun = Kan çeşmesi) dir. Burası cenketmeğe müsait bir düzlük olduğundan yerli aşiretler, Nasturiler ve diğer halkın burada çatıştıkları anlaşıyor. Yaylada yeşil uclu oklar da bulunuyormuş ; böylece Tirişin - yeşilok yaylası diye adlandırılmış olması da açıklanmış oluyor.

Tahtı - Melik'teki resimler bir dere yatağına yığılmış aynı cins kayalar üzerindedirler. Buradaki resimlerin stilleri icabı daha muahhar zamana ait olmaları icap eder.

Resim materyalı iki kişinin zaptetmesine imkân vermeyecek zenginlikte olduğundan en önemlilerini ve görebildiklerimizi kaydedip fotoğraflarını alarak asıl çalışmalarımızı bu yıla bıraktık.

Dikkati çeken bazı resimler :

Diğerlerine nazaran çok silik bir durumda olan ve üst üste çizildikleri hissini veren birçok resim dikkatimizi çekti. Bunlardan biri üstü tuzak çerçeveli, boynuz ve el işaretli sığır veya manda resmidir. Bu resim sağa doğru bir geyik başı şeklinde devam etmektedir. Böylece iki başlı bir hayvan gibi görünür.

Diğer bir resim de bir kayanın iki ayrı sathı üzerine çizilmiş olan bir geyik resmidir. Geyiğin kısmen başı ve tamamen boynuzları kayanın diğer bir yüzeyindedir. Resmi yapan bir yüzeyi taşınca diğer yüzeyde çalışmasına devam etmiştir.

Dikkate değer bulduğum silik resimlerden biri de Ersin Alok'un Elekân köyü mezarlığında bulduğu büyük taşın üzerindeki geriye eyik geniş boynuzlu

bir hayvanın (muhtemelen Auerohse veya bir antilop) bir tuzak dalı üzerine atlamasını tasvir etmektedir. Bu resmin yanında aynı büyüklükte bir geyik resmi de çizilmiştir. Bu resim de koşar haldedir

Bu çevredeki resimleri çoğunun hareket halinde olmaları özelliğini teşkil ediyor. Bu kayada gördüğüm hayvanı (Muhtemelen antilop) Necef çölünde E. Anati tarafından bulunan bir resme çok benzetiyorum.(4)

Ek araştırma :

Evvelce bu bölgede dolaşmış olan kimselerde Çatak - Van - Narlıdere'de tanıştıklarımızla devamlı muhabere halindeyiz. Bu çevredeki bazı köylerin mezarlıklarında ve ev duvarlarında kaya resimleri bulunduğu haberlerini tahkik ediyoruz. Ayrıca bizden sonra buraya giden kıymetli arkadaşım Ersin Alok ta soruşturmalar yaparak değerli haberler getirmiştir. Bunlardan biri çevredeki bazı mağaralarda daha büyük çapta başka resimlerin mevcut olduğu haberidir. Bu ihbarları gelecek yıl yerlerinde tahkik edeceğiz.

Beytişebap'ta :

Tirişin yaylasından Feraşın üzerinden Beytişebap'a vardık. Burada Beytişebap zoması üzerinde bir mağaraya da girerek inceleme yaptık. Burada birşey bulunamadı.

Seyahat arkadaşım Mehmet Özdoğan Beytişebap yol inşaatı kesitinde küpler ve eski evlerin bakiyelerini inceledi.

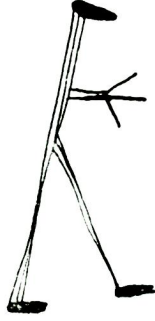
31. 9. 1967 tarihinde Beytişebap ilcesinin Hamam köyüne giderek burada kükürtlü bir kaplıcanın arkasındaki kayalık içinde bulunduğunu öğrendiğimiz iskeletleri görmek istedik. Halk bu iskeletleri evliyadan saymaktadır. Kayalık içine çok dar bir geçitten girilmektedir. Yakın zamanda buraya sığınarak muhtemelen donup kalmış iki insana ait olan kemikleri inceledik. Mağaranın geçidi üzerinde ayrı bir taş oyulmuş sembolik bir ayı resmi dikkatimizi çekti :

1. 9. 1967 günü Sak köyüne geldik ve ertesi günü Mezraa köyüne geçerek buradan bir kılavuz alıp köyün doğusundaki (Gri Hazine = Hazine tepesi) ne çıktık. Burada bir boyun noktasında 2.60 m. boy ve 1.25 m. eninde büyük bir taşın saklanmış bir hazineye alâmet olduğuna itikat edilmektedir. Hazine taşı üzerinde muhtelif devirlere ait birçok resimler vardır. Bunlar arasında Hakkârî'de Kazan kulpu denilen ve kiliselere işaret olarak gösterilen şekiller de vardır.

Hazine kayası üzerindeki resimler : "Kazan kulpları, terazi, domuz, bir kilise yapısının çizgileri, insan, ağaç figürleri, hayvan başlı bir insan figürü." Bu kazan kulpları Helios tanrısının monogramına da benzemektedir(5). Bu taş üzerinde birçok nesillerin ve bu meyanda çocukların resimler yaptıkları anlaşılıyor. Bunlar arasında :

Hayvan başlı ve vurgu tekniği ile yapılmış bir insan figürü en eskisi gibi görünüyör :

(Piştazire) mevkiinde olan bu taşın civarında başka resimli veya yazılı bir taş yoktur.

Ağluca mağarası :

Evvelce ismi geçen Van - Edremit eşrafından rahmetli Salih Bayramoğlu'ndan Çatak civarında Ağluca mağarasında resimler bulunduğunu da not etmiştim.

Bu mağaraya gitmek üzere gece saat üçte Çatak'tan hareket ettik ve 14 saatlik bir katır yolculuğundan sonra bir dağ sırtına yaslanmış olan mağaraya vardık. Mağarada koyunlar barın-

makta idi. Bir meş'alenin yardımı ile mağarayı dolaştık ise de birşeyler göremedik. Duvarlardan sızan sular da görüşü güçleştiriyordu. Mağarada koyunlarını barındıranlar ise bu incelemeden memnun görünmüyorlardı. Bu incelemeyi bol ışık altında ve daha uzun zaman harcıyarak tekrarlamak lâzımdır. Mağara incelemesi için techizatlı olmadığımızı da hesaba katmalıyız.

Resimlerin zaman tayini :

Bulduğumuz resimleri tafsilât ta vererek Prof. Kurt Bittel, Prof. Herber Kühn ve Emmanuel G. Anati'ye gönderdim. Bunlardan yalnız zaman tayini hususunda Prof. Dr. K. Bittel cevaba yanaşmıştır. Sayın profesör Anadolu'da birçok örneklerinden ve bu meyanda Çavdarhisar (Aizani) harabesi üzerinde görülen resimlerden bahsederek bu resimlerin eski olabileceğini, fakat gene de muhakkak eski olmaları iddia edilemeyeceğini haklı olarak ileri sürmüştür.

Bu çevrede mezar taşlarında, kale duvarlarında, bazen ev duvarlarında rastladığım resimleri kıyaslayınca sayın Prof. K. Bittel'e hak vermemek mümkün değildir. Kaldı ki bura halkı ve hele dağların sınırları arasında birbirine düşman yaşayıp izole olmuş topluluklarda yaşantı Neolitik çağı devam ettirmiştir. Fakat, daha mülâyım bir ifade ile denilebilir ki : resimler arasında eskiler ve yeniler de vardır. Bu kayalarda birçok devirlerde birçok nesiller çalışmışlardır. Buralarda nesilleri uzun zamandan beri tükenmiş olan bizon gibi hayvanlara ait olan resimlerin en eskileri sırasına konabileceği söylenebilir.

Resimlerin mânalandırılması :

Resimlerin mânalandırılması konusunda hâlâ bazı topluluklarda yaşayan eski inanç ve âdetlerin incelenmesinden faydalanılmalıdır. Böylece Yezidiler, Zazalar ve buranın eski sakinleri Nasturiler ile Çukurca, Başkale ve Şinak'ta kalmış birkaç Yahudi ailesinin inanç ve âdetlerinden faydalanılabilir.

Ayrıca Şamanizm de ciddi surette incelenmelidir (6, 7, 8).

Resimlerin halk sanatlarında nasıl devam ettiği (Çömçe süslemelerinde, kilimlerde ve çömlek mühürlerinde, taşçı işaretlerinde v.s.) de araştırılmalıdır (9).

Korunma :

Bu kaya resimlerine mahallî halk saygı gösteriyorlar, bozmuyorlar ve ilâveler yapmıyorlar. Asıl tehlike yolların açılması ve yayım neticesi buralara gelecek

turistlerin müdahalelerindedir. Bunun için bu yerlerin şimdiden korunma sahası olarak tanınması ve Hakkâri, Cilo ve Sat dağlarının bir Milli Park rejimi içinde teşkilâtlanıp korunmasıdır. Bu konuda teklifimiz üzerine çalışmalar başlamıştır. Bu çalışmalara şahsen ben de katılıyorum.

Tayım :

Bu kaya resimleri hakkında Türkçe - İngilizce olarak bir kısa bildiri Belleten'in bu son sayısında çıkacaktır. Ayrıca İtalya'da Centro Camuno di Studi Preistorici Martta çıkacak Volume II için resimli bir haber yayınlayacaktır. Mayıs sayısı içinde uzunca bir yazı hazırlıyorum. Resimlerle dağcılar da ilgilenmişlerdir. Böylece Münich'te çıkan Alpinism adlı dergi (Prehistoria ve Alpinism) adlı bir yazıya talip olmuştur. Ayrıca Polonya'da *Taternik* adlı dağcılık dergisi de gene Mart sayısında bir haber ve resimler yayınlayacaktır.

Bibliyografya :

- 1 — Uyanık Muvaffak - Dr. Freh Wilhelm. Felszeichnungen in Südostanatolien. Belleten 84, 1957.
 - 2 — Uyanık Muvaffak - Dr. Freh Wilhelm. Neue Felszeichnungen. Jahrbuch für prähistorische u. ethnographische Kunst. Band 19.
 - 3 — Dangin Thureau Sargon'un 8. Seferi.
 - 4 — Anati Emmanuel. Les Gravures rupestres dans la Region Negev.
 - 5 — Baron Edward. Versunkene Kulturen. 1963 S. 283.
 - 6 — Sevgen Nazmi. Dersim ve Zazalar.
 - 7 — Kuşcuoğlu Yakup. Bitlis ve çevresi hakkında gayri münteşir notları.
 - 8 — Elwder Nirca. Schamanismus. 1956.
 - 9 — Türk tarih, Arkeolocy Dergisi 1940.
- Yalgın Ali Rıza. Çok iptidaî çömlekcilik.

BÜYÜK KAYBIMIZ

Kurumumuzun eski Başkanlarından büyük fikir ve kültür adamı Hasan Cemil Çambel, 9. XII. 1967 de İstanbul'da hayatta gözlerini kapamış bulunmaktadır. Türk Tarih Kurumunun kurucu üyelerinden olan ve Kurumun kuruluş yıllarında büyük emeği geçen Hasan Cemil Çambel'in hayatı hakkında gelecek sayılarımızda bir yazı bulacaksınız. Üyelerimize, ailesine ve bütün dostlarına başsağlığı dileriz.

TÜRK TARİH KURUMU BİNASININ AÇILIŞ TÖRENİ

Yapımı dört yıl süren (Haziran 1963 - Nisan 1967) Türk Tarih Kurumu binasının açılışı, 12 Kasım 1967 Pazar günü saat 17'de Cumhurbaşkanı ve Türk Tarih Kurumu Koruyucu Başkanı Sayın Cevdet Sunay ve Türk Tarih Kurumu'ndan yüksek ilgisini hiç bir zaman esirgememiş bulunan Sayın İsmet İnönü ile seçkin davetlilerin ve Kurum üyelerinin bulunduğu bir törenle yapılmış ve töreni bir kokteyl ile "Eti Güneşi" adlı bir kültür filmi izlemiştir.

Gerek mimarî üslubu, gerekse kullanışlığı bakımından başkentin en güzel binalarından biri olan Kurum binası, bütün davetlilerin hayranlığını ve takdirini kazanmış, binanın mimarları Turgut Cansever'le yardımcıları Ertur Yener gerek Cumhurbaşkanımız, gerekse öteki davetliler tarafından kutlanmışlardır.

Saat 17'ye beş kala Sayın Cumhurbaşkanı ve hemen sonra Sayın İnönü Kurum binasını şereflelendirmişlerdir. Sayın Başbakan Demirel Ankara'da bulunmadıkları için gelememişler, fakat bir Telgrafla Kurum yöneticilerini kutlamışlardır.

Saat tam 17'de Kurum Başkanı Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu aşağıdaki söylevle töreni açmışlardır :

"Şu anda yüksek huzurunuzla açılışını yapacağımız Türk Tarih Kurumu binasının temeli, bundan 4 yıl önce 1963 yılının Haziran ayında atıldı. Bu binanın temelinde sizlere şimdi okuyacağım bir belge gömülü bulunmaktadır :

'12 Nisan 1931'de Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün buyruğıyla ve O'nun yüksek koruyucu Başkanlığı altında kurulan Türk Tarih Kurumu, yine O'nun vasiyetnamesiyle kurduğu tesisin geliri ile çalışmalarına devam etmektedir. Kurum 32 yılı geçen çalışmalarıyla Milletlerarası bir şöhret ve itibar kazanmıştır. 1931'den 1941 yılına kadar Ankara Halkevi'nde, 1941'den sonra da yine Atatürk'ün buyruğıyla Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde ayrılan özel bir bölümde çalışmakta idi. Bu süre içinde Kurumun çalışma alanı çok genişlemiş, yayınları artmış, kitaplığı büyümüş olduğundan daha geniş ve müstakil bir binaya olan ihtiyaç artmıştır. Bugün temelini attığımız bu bina bu zorunluğun eseridir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin dördüncü Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in ve Başbakan İsmet İnönü'nün iktidarlarına rastlayan temel atma törenine devrin devlet adamları ve Kurum üyeleri katılmış bulunuyor.

Daha önce yapılmış bulunan Basımevi ile bir bütün olan bu ilim sarayının insanlığa, Türk milletine ve Türk Tarih Kurumu'na yararlı olmasını diliyoruz.'

Sayın misafirlerimiz,

Atatürk 1931 yılında Türk Tarih Kurumu'na gönderdiği bir yazıda 'Biz daima hakikat arayan ve onu buldukça ve bulduğumuza kani oldukça ifadeye cüret gösteren adamlar olmayız' demiştir. O'nun bu sözleri Kurum'un mânevî yapısına ve faaliyetlerine yol gösteren bir ışık niteliğindedir.

Atatürk 1935 yılında Türk Tarih Kurumu için bir çalışma ve araştırma programı hazırlamıştı. Arkadaşımız Uluğ İğdemir'in Kurumumuz yayın organlarından biri olan *Belleten*'de yayınladığı 'Atatürk'ün buyruğuyla Türk Tarih Kurumu için hazırlanan bir program tasarısı' (*Belleten* Cilt XXVII, sayı 108-1963) O'nun evrensel tarih ve özellikle Türk Tarih görüşünün uygulanması için Tarih Kurumu'na ve yeni kuşaklara işaret ettiği geniş ufuklar ve çalışma alanlarıdır.

Onun için Kurumumuz Büyük Atatürk'ün Türk rönesansına aşık ruhunun buradan bilim ve hakikat uğruna yol gösterici ışınlarını saçacağına inanıyoruz. Türk Tarih Kurumu'nun binası, belirtmek isterim ki, yalnız Atatürk'ün Kurum'a sağladığı maddi imkânlarla yapılmıştır. Türkiye İş Bankası 150.000 liralık bir bağışta bulunmuştur. Türkiye İş Bankası idarecilerine bu vesile ile işten teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Binamızın değerli Mimarı Yüksek Mimar Doçent Dr. Turgut Cansever'le, yardımcısı Yüksek Mimar Ertur Yener'e ve binanın inşaatında emeği geçenlere candan teşekkür ediyoruz.

Bir mutluluğumuz da Kurumumuza geçen ay onbin ciltlik zengin tarih ve diplomatik tarih kitaplığını hibe eden eski Hariciyecilerimizden Sayın Esad Fuad Tuğay'ın şu anda aramızda bulunmasıdır. Bu vesile ile kendilerine en sıcak teşekkürlerimizi tekrarlıyacağım.

Sözlerimi Sayın İsmet İnönü'nün Atatürk'ün ölümünden sonra Kurum'a yazdığı ve bugün O'nun ünlü Alman heykeltıraşı Thorak'ın eseri olan granit büstünün altına dizdirdiğimiz şu sözleri ile bitiriyorum.

'Sevgili Ebedi Atatürk !

Tarih Kurumu'ndan beklediğin maksatları biz ve bizden sonra gelecekler, aşk ile takip edeceğiz.'

Saygı ve teşekkürlerimi sunarım."

Başkan, söylevini bitirdikten sonra Sayın Cumhurbaşkanından kurdelayı kesmesini rica etmiştir. Sayın Cumhurbaşkanımız büyük bir nezaket ve kadirbilirlik göstererek kurdelayı kesmesini Sayın İnönü'den rica etmiş, Sayın İnönü bu ricayı kabul ederek kurdelayı kesmiş ve bina davetliler tarafından gezilmiştir. Sayın Cumhurbaşkanımızla Sayın İnönü'nün ve öteki sayın davetlilerin özel deftere yazmak lütfunda bulundukları anılardan bir kaçını buraya alıyoruz :

"Atamızın bir hediyesi olan Türk Tarih Kurumu'nu kendi binasına yerleşmiş görmekle sevinç duymaktayım. Şimdiye kadar olduğu gibi bize daha çok eserler vereceğine eminim. Bu uğurda çalışanları candan tebrik ederim."

Cumhur Bşk.

CEVDET SUNAY

"Türk Tarih Kurumu Büyük Atatürk'ün her eseri gibi bir hayal gibi doğdu, göz kamaştıran bir âbide haline geldi. Henüz genç yaştadır. Ehliyetli ellerdedir. Olgunluk devirleri çok feyizli olacaktır. Her yetişen nesil daha hayran olacaktır."

İSMET İNÖNÜ

"Tarih yapan Atatürk'ün tarih bilimine büyük armağanı Türk Tarih Kurumu'nu lâyük olduğu güzel bir yapıda görmekten mutluluk ve kıvanç duydum.

Tarihe ve günümüze ışık tutan değerli çalışmalarında başarılarının sürekli olmasını dilerim."

BÜLENT ECEVİT

“Alman Arkeoloji Enstitüsü adına Türk Tarih Kurumu’na, yeni binasında bundan sonra da güzel Türk Yurdunun tarihini araştırmada başarılı çalışmalarının devamı için büyük şanslar dilerim.”

PROF. DR. RUDOLF NAUMANN

“İngiliz Arkeoloji Enstitüsü ve bütün üyeleri adına Türk Tarih Kurumu’nun Müdürünü Kurum’un yeni ve muhteşem binasından dolayı tebrik etmekle haz duyuyorum. Bu ilgi çekici açılış törenine beni ve diğer üyeleri dâvet ettiğinden dolayı kendisine ve bütün Kurum mensuplarına teşekkür ediyorum.”

MARY GOUGH

IAN TODD

SALLY TODD

“Türkiye ve Türk Tarih Kurumu, ilmi araştırmaları için yapılan bu muhteşem bina, kütüphane ve basımevi için tebrik edilmelidir.”

T. LAWRENCE ANGEL

Smithsonian Institution, U.S.A.

“Ankara’da bulunmayan Alman elçisi adına bu yüce müessesenin faaliyeti için en iyi dilekler.”

EKKEHARD EICKHOFF

Alman Büyük Elçiliği

Kültür Müsteşarı

“Türk Tarih Kurumu’nun yeni binasının açılışında bulunmak bize şevk verdi. Bu güzel eseri iftihar ve gıpta ile gezdik. Yeni imkânlarla Kurum’un çok daha verimli olmasını bekliyor ve temenni ediyoruz.”

PROF. DR. EMİN BİLGİÇ

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanı

“UNESCO adına Türk Tarih Kurumu’na selâm ve iyi dileklerimi sunmaktan haz duyuyorum. Bu Kurum, insanlığın sanat, ilmi gelişmeler ve bıraktığı eserler için yaptığı evrensel çalışmalarıyla Türk Tarihinin bir anıtidir. Kurumun çalışmaları UNESCO ve onun geleneği olan beşeri ilimler için çok değerlidir. UNESCO’nun işbirliğini ve canlı ilgisini Türk Tarih Kurumu’na getirdiğim için çok memnunum.”

M. S. ADISESHIAH

UNESCO, Paris

KURUM BİNASININ AÇILIŞ TÖRENİ DOLAYISIYLA GÖNDERİLEN KUTLAMA TELGRAF VE YAZILARI

Sayın Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu

Türk Tarih Kurumu Başkanı

Ankara

Yeni binanızın açılışı dolayısıyla en iyi temennilerimi sunar, hayırlı ve uğurlu olmasını dilerim.

12.XI.1967

SÜLEYMAN DEMİREL

Başbakan

Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Sayın G. de Juniac'ın mektubu :

Sayın Başkan,

Yeni binanızın açılış töreninde bulunamadığımdan dolayı çok üzgünüm. Bu vesile ile göndermiş olduğunuz dâvetiye beni çok duygulandırdı. İki memleket arasındaki ilişkilerde olan görevinizi çok iyi biliyorum. Başkan İnönü ile benim yüksek selefim M. Massigli arasında tertiplemiş olduğunuz ilginç konuşmanın lütufkâr yankıları bana geldi. Besinden olan bir zehirlenme yüzünden bütün pazar günü evde kapalı kaldım. Kusurumu mazur görmenizi rica ediyorum. Gelecek perşembe günü on beş günlüğüne Paris'e gideceğim. Dönüşümden hemen sonra sizi tekrar görmeği arzu ediyorum. Sayın Başkan teşekkürlerimi ve derin saygılarımı sunarım.

Ankara : 13.XI.1967

G. DE JUNIAC

Alman Arkeoloji Enistütüsü Başkanı Ord. Prof. Dr. K. Bittel'in telgrafı :

Prof. Şevket Aziz Kansu

Türk Tarih Kurumu

Ankara

Yeni binanızın açılışı dolayısıyla candan tebriklerimi sunar, Türk Tarih Kurumuna gelecekteki çalışmalarında mutluluk ve başarılar dilerim.

Roma : 11.XI.1967

BITTEL

Münster Üniversitesi adına Prof. Dörner'in telgrafı :

Türk Tarih Kurumu

Ankara

Araştırmaların temel merkezi olan yeni binanızın açılışı dolayısıyla şahsım ve Münster Üniversitesi adına candan tebriklerimi sunar, Kurumunuzun bilimsel faaliyetlerinin devamını dilerim.

Münster : 10.XI.1967

PROF. DR. DÖRNER

Prof. Dr. Jan Rypka'nın mektubu :

Sayın Başkan

Türk Tarih Kurumu'nun yaptırdığı özel binasına yerleşmiş olduğunu öğrenince çok sevindim. Sizi candan tebrik eder ve Kurumunuza gelecek yıllar için başarılar dilerim. Aynı zamanda dâvetiniz için çok teşekkür ederim. Açılış törenine katılamadığımdan dolayı çok üzgünüm.

Sayın Başkan saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

Prag : 7.XI.1967

PROF. DR. JAN RYPKA

Prof. Dr. G. Jaeschke'nin mektubu :

Sayın Prof.

Yeni Kurum binasının açılış törenini yürekten kutlular ve bu vesile ile saygılarımı sunarım.

Münster : 5.XI.1967

G. JAECHKE

Hollanda Tarih ve Arkeoloji Enstitüsünün telgrafı :

Sayın Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu :
Türk Tarih Kurumu Başkanı
Ankara

Türk Tarih Kurumu yeni binasının açılış töreni münasebetiyle göndermiş olduğunuz nazik dâvete teşekkür eder, halen Türkiye’de bulunamayan müdürümüzün şahsen bu törene iştirak edemediğinden duyduğu üzüntüyü kendisi adına ifade ederek bütün Hollanda Tarih ve Arkeoloji Enstitüsü mensuplarının yeni binanın Türk Tarih Kurumu’na hayırlı ve uğurlu olması dileklerini iletir, ilim ve araştırma alanında sonsuz başarılar dilerim.

İstanbul 11.XI.1967

Hollanda Tarih ve Arkeoloji
Enstitüsü Müdürü Adına
HANDAN ALKIM

Türkiye İş Bankası Genel Müdür Ferit Basmacı’nın mektubu :

Sayın Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu
Türk Tarih Kurumu Başkanı
Ankara
Muhterem Efendim,

Kurumunuzun yeni binasının açılış münasebetiyle vâki dâvetinizi aldım. O tarihte Ankara dışında olacağımdan törene katılamıyacağım için mazur görülmemi rica eder, yeni binanın Kurum için hayırlı olmasını temenni ederim.

Saygılarımla.

10 Kasım 1967

FERİT BASMACI

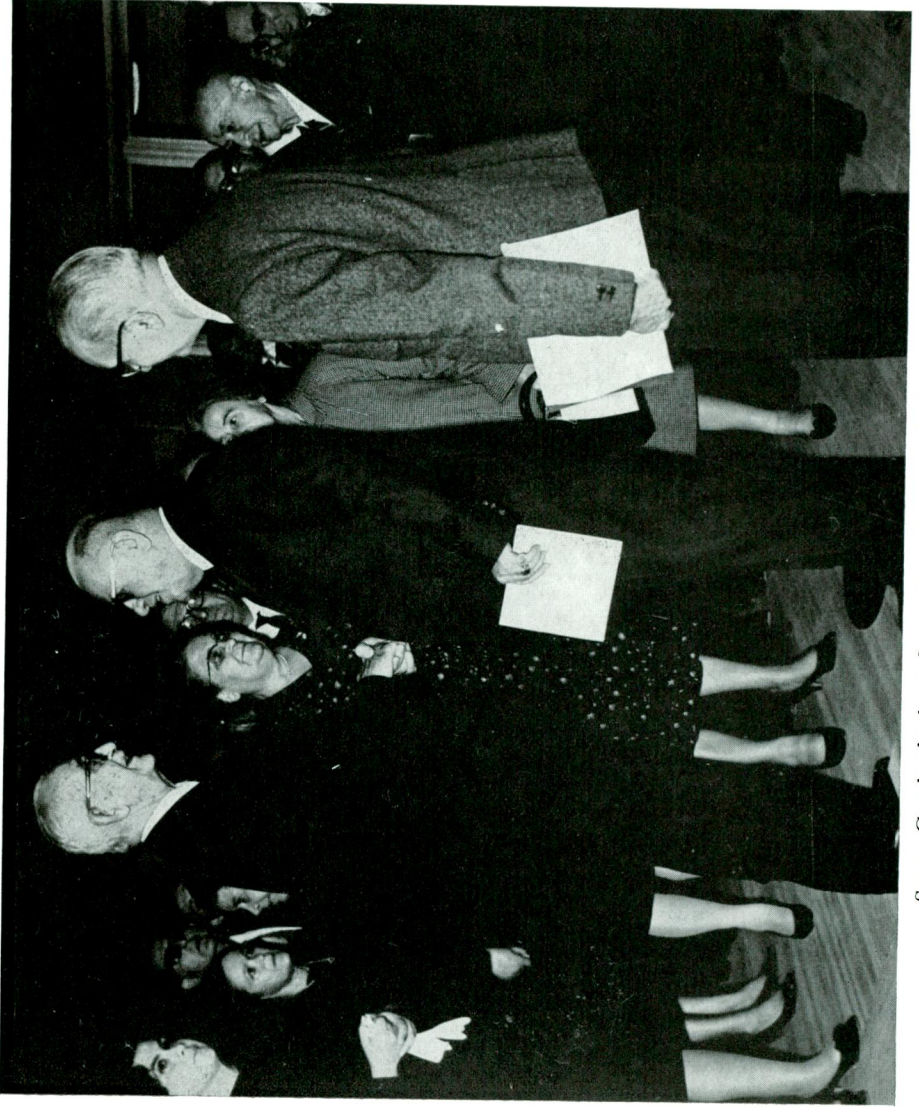
Türk Tarih Kurumu Başkanı Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu açış konuşmasını yaparken.

Sayın İsmet İnönü kurdelaýy keserken.

Sayın Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve bir kısım davetliler
Başkanın açış konuşmasını dinlerken.

Sayın Cumhurbaşkanını Sayın Esad Fuad Tuğay'ı tebrik ederken.

Sayın Cumhurbaşkanı Genel Müdür Uluğ İğdemir'den
bina hakkında bilgi alırken

Sayın Cumhurbaşkanı ve Sayın İnönü toplantı salonunda
Atatürk'ün sözlerini okurken.

Sayın Cumhurbaşkanı Kurumun hâtura defterine duygularını yazarken.

Sayın İsmet İnönü Kurumun hâtıra defterine yazdıklarını okurken.

1967 YILININ İKİNCİ YARISINDA KİTAPLIĞIMIZA GELEN KİTAP VE DERGİLER

- AALTO, PENTTI : *Le "Lait noir" chez l'ancien*. Ankara 1966 Üniversite Basımevi.
S. 1 - 5 = Reşit Rahmeti Arat İçin. 8° (A. II /8572).
- ABDÜLÂHAD DAVUD : *Esrâr-ı İseviyye*. İstanbul 1332 Kader Matbaası. 160 S. =
Hakayık-ı İslâmiyye Kitaphanesi 2. kitap. 8° (A. 11/8992).
- ADDISON; JAMES THAYER : *La vie après la mort, dans les croyances de l'humanité*. Paris
1936 Payot. 342 S. = Bibliothéque Scientifique. 8° (A.11/8851).
- ANDRE, CAPITAIN P. J. : *L'Islam noir*. Paris 1924 Paul Geuthner. 131 S. 8° (A.11/8734)
- AL-ÂS'ARÎ EL-İMAM ABÜL-HASAN ALİ İBN İSMÂİL : *Kitab-ı makalatül İslamiyye ve ihtilatül
musallim. Die Dogmatischen Lehren der Anhaenger des Islam*. Yay. : Hellmut Ritter.
İstanbul 1933 Matbaat-ul Devle. 72 S. = Bibliotheca Islamica. 8° (A.11/8834).
- ASLAN, KEVORK : *Etudes historiques sur le peuple Arménien*. Paris 1909 G. Dujarric.
339 S. 8° (A.11/8708).
- AUTRAN, CHARLES : *Mithra, Zoroastre et la préhistoire aryenne du christianisme*. Paris
1935 Payot. 279 S. 8° (A.11/8914).
- BACHELET, M. T. : *Mahomet et les Arabes*. Rouen Mégard et Cie. 286 S. 1 pl. 8°
(A.11/8930).
- BAŞAR, AHMET HAMDİ : *Demokrasi yolunda nereye gidiyoruz? En büyük millî davamız
üzerine bir tahlil*. İstanbul 1959 Türkiye Yayınevi. 32 S. 8° (A.11/8908).
- BAZANCOURT, LE BARON DE : *Cinq mois au camp devant Sébastopol*. Paris 1855 Amyot.
XXVI + 250 S. 8° (A.11/8868).
- BELEN, GNL. FAHRİ : *Demokrasimiz nereye gidiyor?.. Siyasî hatıralara dayanan tetkik ve
tahliller*. İstanbul 1958 Özyurt Basımevi. 99 S. 8° (A.11/8803).
- BELLEMARE, ALEX : *Abd-el-Kader sa vie politique et militaire*. Paris Hachette.
462 S. 8° (A.11/8706).
- BELOT, P. J. - B. : *Dictionnaire Français - Arabe*. 2 Ks. Beyrouth 1913 Imprimerie
Catholique. 8° (A.11/8749).
- BENOIST, CHARLES : *Les maladies de la démocrathie*. Paris 1939 Editions Prométhée.
275 S. 8° (A.11/8923).
- BERKSAN, NAZIM : *Başvekil*. İstanbul 1957 İsmail Akgün Matbaası. IX + 384 S.
8° (A.11/8977).
- BERRONDO, PLACIDO MUGICA : *Diccionario Castellano - Vasco*. Bilbao 1965 El Men-
sajero del Corazon de Jesus. VIII + 1897 S. 8° (A.11/9004).
- BESANT, ANNIE : *Mort et l'Au-dela*. Yeni bs. Paris 1911 Publications Theosophiques.
144 S. 8° (A.11/8921).
- BORHARD, J. : *Tarihi maddiyecilik*. Çev. : Haydar Rifat. İstanbul 1935 Şirket-i Müret-
tibiye Matbaası. 100 S. = Kültür Serisi 17. 8° (A.11/8872).
- BOSSUET : *Discours sur l'histoire universelle*. Haz. : M. A. E. Delachapelle. Paris 1863
Editions Dezobry. XII + 415 S. 1 Pl. 8° (A.11/8926).

- BOUSQUET, GEORGES : *Histoire du peuple Bulgare*. Paris 1909 Impr. Chaix. 435 S. 8° (A.11/8717).
- BREHIER, EMILE : *Histoire de la philosophie*. 27 cilt. Paris 1928/1938 Felix Alcan. 8° (A.11/8781).
- CARLYLE : *Kahramanlar*. Çev. : Reşat Nuri Güntekin. (İstanbul) Semih Lütü Kitabevi. XXXII + 207 S. 8° (A.11/8823).
- Cassell's new French - English, English - French dictionary. London 1966 Cassell. XVI + 655 S. 8° (A.11/9052).
- CHRISTMANN, DR. HANS HELMUT : *Beiträge zur Geschichte der These vom Weltbild der Sprache*. Wiesbaden 1967 Franz Steiner Verlag. 31 S. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Geist. -u. Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1966, Nr. 7. 8° (A.11/8667 - 7)
- CLEMEN, C. : *Les religions du monde. Leur nature, leur histoire*. Paris 1930 Payot. 551 S. 8° (A.11/8836).
- COMTE, AGUSTE : *L'Islamisme au point de vue social*. Yay. Christian Cherfils. Paris 1911 Albert Messein. 104 S. 8° (A.11/8898).
- ÇİPİR, M. TEVFIK : *İnsan ve sosyal hayatı*. İstanbul 1950 Pulhan Matbaası. 427 S. 8° (A.11/8756).
- DANTE ALIGHIERI : *İlahî Komedi (Divina Commedia)*. Cehennem - Araf - Cennet. Çev. : Hamdi Varoğlu. İstanbul 1938 Hilmi Kitabevi. XXXII + 511 S. 20 pl. 8° (A.11/8891).
- DARESTE, F. R. - P. DARESTE : *Avrupa - Amerika - Afrika - Asya - Okyanosya devletlerinin esas teşkilât kanunları. İlavelerle çev. : Dr. E. Menemencioğlu*. İstanbul 1939/1944 Cumhuriyet Matbaası = Hukuk İlmini Yayma Kurumu Telif ve Terceme. 8° (A.11/8890).
- DEBEVOISE, NEILSON C. : *A Political history of Parthia*. Chicago 1938 University Press. XLIII + 303 S. 1 Pl. 1 harita. 8° (A.11/8760).
- DENIS, LEON : *Après la mort. Exposé de la doctrine des esprits*. Paris 1909 Libr. des Sciences Psychiques. 436 S. 8° (A.11/8705).
- Documents on British foreign policy 1919 - 1939 I. Seri, Cilt : XV*. London 1967 Her Majesty's Stationery Office. XXXI + 835 S. 8° (A.1/8802).
- DÖNMEZER, DR. SULHİ : *Cezai mesuliyetin esası*. İstanbul 1949 İsmail Akgün Matbaası. VIII + 172 S. = İ. Ü. Yay. No. 432, Hukuk Fak. No. 96. 8° (A.11/8802).
- DRIault, E. - G. MONOD : *Histoire politique et sociale 1815 - 1909*. Paris 1910 Felix Alcan. 704 S. 8° (A.11/8775).
- DURKHEIM, EMILE : *Les formes élémentaires de la vie religieuse. Le système totémique Australie*. Paris 1912 Felix Alcan. 647 S. 8° (A.11/8747).
- DURKHEIM, EMILE : *Leçons de sociologie, physique des mœurs et du droit*. Önsöz : Hüseyin Nail Kubalı. Giriş : Georges Davy. İstanbul 1950 Çituri Biraderler Basımevi. XLVII + 262 S. = İ. Ü. Yay. No. 519, Hukuk Fak. No. 111. 8° (A.11/8812).
- DURUY, VICTOR : *Histoire Romaine jusqu'à l'invasion des Barbares*. 12. bs. Paris 1873 Libr. Hachette. XXVII + 587 S. 8° (A.11/8778).

- DUSSAUD, RENE : *Introduction a l'histoire des religions*. Paris 1914 Ernest Leroux. VI + 292 S. = *Bibliothèque Historique des Religions*. 8° (A.11/8818).
- EMİRALİOĞLU, MEHMET : *Türkiye'de cumhuriyet gençliği ve Amerika'da gençler cumhuriyeti*. Ankara 1962 Balkanoğlu Matbaacılık Ltd. 16 S. = *Devrimlere Bekçi Kültür Yay.* 2. 8° (A.11/8657).
- ERTUĞRUL, İSMAİL FENNİ : *Hakikat nurları*. İstanbul 1949 Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye. XV + 366 S. 8° (A.11/8856).
- Essai sur le principe des nationalités*. Par une Diplomate. Paris 1882 E. Plon. 239 S. 8° (A.11/8743).
- FEYZİOĞLU, PROF. DR. TURHAN : *Demokrasiye ve diktatörlüğe dair memleket meseleleri hakkında düşünceler*. İstanbul 1957 İstanbul Matbaacılık. 210 S. 8° (A.11/8835).
- FINDIKOĞLU, ZİYAEDDİN FAHRİ : *Ziya Gökalp sa vie et sa sociologie*. Strasbourg 1935 Imp. Berger - Levrault. XV + 243 S. 7 pl. 1 harita. 8° (A.11/8973).
- FIGUIER, LOUIS : *Vies des savants illustres*. 4 cilt. Paris 1875/1884 Libr. Hachette. 8° (A.11/9059).
- FLAMMARION, CAMILLE : *Dieu dans la nature*. Paris Ernest Flammarion. XX + 552 S. 8° (A.11/8945).
- Forschungen und Fortschritte der Katalogisierung der Orientalischen Handschriften in Deutschland*. Yay. : Wolfgang Voigt. Wiesbaden 1966 Franz Steiner. X + 140 S. XXXIV pl. 1 harita. = *Forschungsberichte* 10. 8° (A.11/8618).
- FOUILLEE, ALFRED : *La propriété sociale*. Yeni bs. Paris 1909 Felix Alcan. X + 206 S. 8° (A.11/8933).
- GAUTHIER, LEON : *Introduction a l'étude de la philosophie musulmane*. Paris 1923 Ernest Leroux. 135 S. 8° (A.11/8816).
- GAUTHIER, LEON : *La théorie d'Ibn Rochd (Averroès), sur les rapports de la religion et de la philosophie*. Paris 1909 Ernest Leroux. 199 S. 8° (A.11/8972).
- GHALI, RIAD : *De la tradition considérée comme source du droit Musulman*. Paris 1909 Arthur Rousseau. VIII + 219 S. 8° (A.11/8875).
- GLAIVE - DES - COURONNES : *Seif el-Tidjan Çev.* : Dr. Perron. Paris 1862 Benjamin Duprat. 334 S. 8° (A.11/8710).
- GOBLOT, EDMOND : *Le vocabulaire philosophique*. 2. bs. Paris 1908 Armand Colin. XIII + 496 S. 8° (A.11/8754).
- GOETHE, JOHANN WOLFGANG : *Faust*. Çev. : Ord. Prof. Dr. Sadi Irmak. İstanbul 1960 İstanbul Kitabevi. 352 S. = *Dünya Edebiyatından Tercümeler Serisi* : 1. 8° (A.11/8855).
- GOLDZİHER, I : *Le dogme et la loi de l'Islam*. Paris 1920 Libr. Paul Geuthner. VIII + 317 S. 8° (A.11/9060).
- GÖRNE, OLINDO : *Toprak ıslahatı*. Ankara 1944 Başvekalet Devlet Matbaası. 97 + IV S. = T.C. Başvekalet Neşriyatından. 8° (A.11/8916).
- GOUBERT, PAUL : *Byzance avant l'Islam*. Paris 1951. J. Picard. 8° (A.11/8960).
- GÖKÇELİ, KOZANLI HALİL HALİS : *Kuvvet hâkimdir. Beşeriyette asılsız iddialar*. İstanbul 1947 Burhaneddin Erenler Matbaası. 212 S. 8° (A.11/8742).
- GUIDI, IGN : *L'Arabie antéislamique*. Paris 1921 Libr. Paul Geuthner. 89 S. 8° (A.11/8852).

- GÜNALTAY, M. ŞEMSEDDİN : *Türk tarihinin ilk devirleri. Uzak Şark, kadim Çin ve Hind.* İstanbul 1937 Millî Mecmua Basımevi. 309 S. 3 harita. 8° (A.11/8915).
- HAECKEL, ERNEST : *Les énigmes de l'univers.* Paris 1920 Alfred Costes. III + 400 S. 8° (A.11/8925).
- HAECKEL, ERNEST : *Le monisme, profession de foi d'un naturaliste.* Paris Schleicher Frères. 76 S. 8° (A.11/8967).
- HAIG, SIR WOLSELEY : *Comparative tables of Muhammadan and Christian dates.* London 1932 Luzac. 32 S. 8° (A.11/8748).
- HANOTAUX, GABRIEL : *La politique de l'équilibre 1907 - 1911.* Paris 1912 Libr. Plon. V + 449 S. 8° (A.11/8944).
- HEUSER - ŞEVKET : *Türkisch - Deutsches Wörterbuch.* 6. bs. Wiesbaden 1967 Otto Harrassowitz. XIX + 728 S. 8° (A.11/9001).
- HİNDUŞAH BİN SENCER NAHCIVANI : *Tecarib-üs selef der tevarih-i hülafe ve vüzara-ı işan. Tay. Abbas İkbāl.* Tahran 1313 Matbaayı Ferdin. 368 S. 8° (A.11/8832).
- Histoire de l'Orient ancien 2 Ks. birada.* Paris 1936 Hachette. 336 S. 8° (A.11/8714).
- HOMEROS : *İlyada.* Çev.: Dr. Arın Engin. İstanbul 1958 Sıralar Basımevi. 376 S. 8° (A.11/8910).
- HONY, H. C. - FAHİR İZ : *A Turkish - English dictionary.* 2. bs. Oxford 1957 Clarendon Press. XI + 419 S. 8° (A.11/9003).
- HÖFFDING, HARALD : *Philosophie de la religion.* 2. bs. Paris 1909 Felix Alcan. XI + 376 S. 8° (A.11/8752).
- Hüseyin Cahit Yalçın 1875-1957.* İstanbul 1958 Refah Basımevi. 12 S. 8° (A.11/8900).
- İBN-İ RÜŞD : *Tahafot at - Tahafot. Texte Arabe établi par Maurice Bouyges.* Beyrouth 1930 Imp. Catholique. XL + 679 S. = Bibliotheca Arabica Scholasticorum III. 8° (A.11/8951).
- İLERİ, CELÂL NURİ : *Devlet ve meclis hakkında musahabeler.* Ankara 1932 T.B.M.M. Matbaası. 312 + 4 S. 8° (A.11/8896).
- İslâmiyetin asrılığı ve Avrupanın islâmlaşması.* İstanbul 1933 Asarı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı. 32 S. = Gençlerin Kütüphanesi 3. 8° (A.11/8909).
- İZ. FAHİR - H. C. HONY : *An English - Turkish dictionary.* Oxford 1960 Clarendon Press. X + 512 S. 8° (A.11/9002).
- JACKH, DR. ERNEST : *Yükselen hilâl. Dünkü, bugünkü ve yarınki Türkiye.* Çev.: P. Kuturman. İstanbul 1946 Uğur kitabevi. 318 S. 8° (A.11/8693).
- JANET, PAUL : *Aile. Ahlâki felsefe musahabeleri.* Çev.: Halil Türkmen. İstanbul 1937 Devlet Basımevi. 334 + 4 s. 8° (A.11/8850).
- JONNES, A. C. MOREAU DE : *Les temps mythologiques essai de restitution historique.* Paris 1876 Didier. XV + 440 S. 8° (A.11/8869).
- JUNG, EUGENE : *L'Islam et l'Asie, devant l'imperialisme.* Paris 1927 Marpon et Cie. 315 S. 8° (A.11/8877).
- KIRIMER, CAFER SEYDAHMET : *Rus tarihinin inkılâba, bolşevizme ve cihan inkılâbına sürüklenmesi.* İstanbul 1948 Pulhan Matbaası. 100 S. 8° (A.11/8695).
- KÖMÜRCÜYAN, EREMYA ÇELEBİ : *İstanbul tarihi. XVII. asırda İstanbul.* Çev. ve notlar : Hrand D. Andreasyan. İstanbul 1952 Kutulmuş Basımevi. XXXI + 343 S. 2 levha. = İ. Ü. Edebiyyat Fak. Yay. No. 506. 8° (A.11/8815).

- KURAN, AHMED BEDEVİ : *İnkılâp tarihimiz ve ittihad ve terakki*. İstanbul 1948 Tan Matbaası. VII + 319 S. 8° (A.11/8911)..
- KURAN, AHMET BEDEVİ : *İsmet İnönü Paşa'ya açık mektup*. İstanbul 1958 Çeltüt Matbaası. 56 S. 8° (A.11/8709)
- LABAT, RENE : *La poème Babylonien de la création*. Paris 1935 Adrien-Maisonneuve. 177 S. 8° (A.11/8962).
- LABOULAYE, E. : *Vatandaşın kitabı*. Çev. : Hüseyin Cahit (Yalçın) İstanbul 1931 Kanaat Kütüphanesi. 446 S. 8° (A.11/8883).
- LAKHOVSKY, GEORGES : *La nature et ses merveilles*. Paris 1936 Libr. Hachette. 215 S. 8° (A.11/8827).
- LAKHOVSKY, GEORGES : *La Science et le Bonheur..Longévité et immortalité par les vibrations*. Paris 1930 Gauthier - Villars. X + 276 S. 8° (A.11/8694).
- LAKHOVSKY, GEORGES : *L'Universon*. Paris 1927 Gauthier - Villars. VI + 271 S. 8° (A.11/8932).
- LAMB, HAROLD : *La vie de Tamerlan*. 8 bs. Paris 1931 Librairie Gallimard. 255 S. = Vies des Hommes Illustres No. 69. 8° (A.11/8871).
- LAMMENS, P. H. : *La Mecque a la veille de l'Hégire*. Beyrouth 1924 Imprimerie Catholique. S. 99 - 438 1 levha = Melanges de l'Universite Saint - Joseph Beyrouth (Syrie) tome IX, 3. 8° (A.11/8958).
- LE BON, GUSTAVE : *Psychologie des foules*. 5. bs. Paris 1910 Felix Alcan. VII + 200S. 8° (A. 11/8725).
- LE CHATELIER, A. : *L'islam au XIX siècle*. Paris 1888 Ernest Leroux. III + 187 S. 8° (A. 11/8738).
- LEVEND, AGÂH SIRRI : *Profesör Ferit Kam hayatı ve eserleri*. İstanbul 1946 Bürhaneddin Erenler Matbaası. 161 S. 4 pl. 8° (A.11/8939).
- LLOYD GEORGE, DAVID : *Mémoires de Guerre*. Paris 1934 A. Fayard. 516 S. 8° (A. 11/8965).
- MAIMONIDE : *Le guide des égarés*. Arapçadan çev. : Salomon Munk. Paris 1930 Editions Rieder. 278 S. 8° (A.11/8935).
- MARTENS, G. - F. DE : *Précis du droit des gens moderne de l'Europe*. 2 cilt. Paris 1864 Guillaumin et Cie. 8° (A.11/9054).
- MASANI, R. P. : *Le Zoroastrisme religion de la vie Bonne*. Paris 1939 Payot. 191 S. 8° (A.11/8837).
- MASSIGNON, LOUIS : *Essai sur les origines du lexique technique de la mystique Musulmane*. Paris 1922 Paul Geuthner. 303 + 104 S. 1 pl. 8° (A.11/8943).
- MATZ, FRIEDRICH : *Archäologische Untersuchungen zum Dionysoskult in hellenistischer und römischer Zeit*. Wiesbaden 1964 Franz Steiner Verlag. 70 S. 38 pl. = Ak. d. Wis. Abh. d. Geist. - Sozialwiss. Kl. Jahrg. 1963, Nr. 15. 8° (A.11/7334 - 15).
- MEHMET ALİ TEVFIK : *Turanlının defteri*. İstanbul 1330 Kütüphane-i İslâm ve Askerî. 157 S. 8° (A.11/8991).
- MEVLÂNÂ MUHAMMED ALİ : *İslâm dini*. Çev. : Naciye Hamdi Akseki. 2 cilt birarada. İstanbul 1946 Ebüzziya Matbaası. 191 + 337 + XIV S. 8° (A.11/8753).
- Les mille et un jours contes orientaux*. Çev. : Pétis de la Croix. Yay. : F. de Donville. Paris 1899 Garnier Freres. VIII + 417 S. 8° (A.11/8783).

- MORGENTHAU, HENRI : *Mémoires de l'Ambassadeur Morgenthau*. Paris 1919 Payot. 348 S. 8° (A.11/8759).
- MOUSTAFA KAMEL PACHA : *Egyptiens et Anglais*. Paris 1906 Perrin. 330 S. 8° (A. 11/ 8873).
- MUHAMMED ALİ - ÖMER RIZA DOĞRUL : *Kur'andan iktibaslar*. İstanbul 1934 Asari İlmiye Kütüphanesi. 164 S. = İlmi Eserler Serisi : 4. 8°. (A. 11/8741).
- MUNK, S. : *Mélanges de philosophie juive et Arabe*. Paris 1859 Chez A. Franck Libr. XII + 536 + 76 S. 8°. (A.11/8913).
- MÜLLER, MAX : *Essais sur la mythologie comparée les traditions et les coutumes*. Haz., çev. : George Perrot. Paris 1873 Didier. VII + 487 S. 8° (A.11/8940).
- NOELDEKE, TH. : *Etudes Historiques sur la Perse ancienne*. Paris 1896 Ernest Leroux. III + 245 S. 8° (A.11/8744).
- NORDAU, MAX : *Paradoxes sociologiques*. 6. bs. Paris 1910 Felix Alcan. 183 S. 8° (A. 11/8938).
- Nouveau Larousse Illustré Dictionnaire Universel Encyclopédique*. Yay. : Claude Augé. 7 cilt. Paris Libr. Larousse. 4° (A/5224).
- Papers read at the R. C. D. Seminer on Common Cultural Heritage*. Tehran 1965 Regional Co-operation for Development Committee on Cultural Co-operation. 2 + 137 S. 8° (A.11/8612).
- PAVLOVA, NELIA : *Au pays du Ghazi*. Paris 1930 Editions de la Revue Mondiale. 226 S. 8° (A.11/8703).
- PERNOT, MAURICE : *L'inquiétude de Orient en Asie Musulmane*. 2. bs. (Paris) 1927 Libr. Hachette. 243 S. 8° (A.11/8735).
- Philologiae Turcicae Fundamenta* 2. Cilt. Wiesbaden 1965 Franz Steiner. LXXI + 963 S. 8° (A.11/4408).
- PIRENNE, HENRI : *Mahomet et Charlemagne*. 3. bs. Paris 1937 Felix Alcan. VII + 264 S. 8° (A.11/8971).
- PLATON : *Phédon dialogue*. Nouvelle traduction Française : L. Carru. Paris 1880 Delalain Freres. XXXI + 87 S. 8° (A.11/8751).
- RAPPOPORT, DR. ANGELO S. : *Histoire de la Palestine des origines jusqu'a nos jours*. Paris 1932 Payot. 264 S. 8° (A.11/8937).
- REMARQUE, ERICH MARIA : *A l'ouest rien de nouveau*. Paris 1929 Libr. Stock. 303 S. 8° (A.11/8762).
- Reşit Rahmeti Arat için*. Ankara 1966 Üniversite Basımevi. LI + 454 S. 4 Pl. 1 lev. = Türk Kültürünü Araştırma Ens. Yay. : 19 Seri: 1 - Sayı : A 2. 8° (A.11/8572).
- RIALLE, GIRARD DE : *La Mythologie comparée*. Paris 1878 C. Reinwald. XII + 361 S. 8° (A.11/8870).
- RIBOT, TH. : *Problèmes de psychologie affective*. Paris 1910 Felix Alcan. 172 S. 8° (A. 11/8936).
- ROGER, HENRI : *Religion et Rationalisme*. Paris 1937 Ch. Rieder. 406 S. 8° (A.11/8721)
- AS - SAMARQANDI, MUHAMMED B. 'ALİ AZ - ZAHİRİ: *Sinbad - Name*. Arapça Sinbad - Name ile birlikte mukaddime ve haşiyelerle neşr. : Ahmed Ateş. İstanbul 1948 Milli Eğitim Basımevi. VIII + 104 + 418 S. = İ. Ü. Yay. No. 343 Edebiyat Fak. Şarkiyat Ens. Neşriyatı. 8° (A.11/8974).

- SAURAT, DENIS : *Histoire des religions*. Paris 1933 Deniel et Steele. 413 S. 8° (A. II/ 8838).
- SAVVAS PACHA : *Le droit musulman expliqué. Reponse a un article de M. Ignace Goldziher*. Paris 1896 Marchal et Billard. 161 s. 1 levha. 8° (A. II/8874).
- SAVVAS PACHA : *Etude sur la théorie du droit musulman*. Paris 1902 Marchal et Billard. LV + 167 + 185 S. 8° (A. II/8745).
- SCHATZMANN, DR. : *Rêves et hallucinations*. Paris 1925 Vigot Freres. IV + 331 S. 8° (A. II/8698).
- SCHLUMBERGER GUSTAVE : *Le siège la prise et le sac de Constantinople par les Turcs en 1453*. Paris 1926 Libr. Plon. III + 369 S. 18 pl. 2 harita. 8° (A. II/8696).
- SCHWEITZER, ALBERT : *Les Grands penseurs de l'Inde*. Paris 1936 Payot. 236 S. 8° (A. II/8716).
- SIDERSKY, D. : *Les origines des légendes Musulmanes dans le Coran et dans les vies des prophètes*. Paris 1933 Paul Geuthner. VI + 161 S. 8° (A. II/8887).
- SIGER, HALFDAN - JORGEN RISCHER : *The Lepchas. Culture and religion of a Himalayan people*. 2. Ks. Copenhagen 1967 The National Museum of Denmark. 153 S. = Nationalmuseets Skrifter, Etnografisk Rekke XI, II. 4° (B/5199).
- SIMON, JULES : *La liberté civile*. 5. bs. Paris 1881 Libr. Hachette. 420 S. 8° (A. II/8787).
- SIMON, JULES : *La liberté politique*. 5 bs. Paris 1881 Libr. Hachette. VIII + 376 S. 8° (A. II/8786).
- SOMAR, ZİYA : *Bir şehir'in ve bir adamın tarihi, Tevfik Nevzat. İzmirin ilk fikir ve hürriyet kurbanı*. İzmir 1948 Ahenk Matbaası. IV + 216 S. 7 pl. = Fikir ve Edebiyat tarihimizde İzmir: 2. 8° (A. II/8798).
- SOOTHILL, W. E. : *Les trois religions de la Chine. Confuciusisme Bouddhisme - Taoisme*. Paris 1934 Payot. 270 S. 8° (A. II/8833).
- SOREL, ALBERT : *Nouveaux essais d'histoire et de critique*. Paris 1898 Libr. Plon. 308 S. 8° (A. II/8828).
- TORNAUW, NICOLAS DE : *Le droit musulman exposé d'après les sources*. Çev. : Eschbach. Paris 1860 Cotillon. 314 S. 8° (A. II/8767).
- TRUBERT, MAURICE : *Impressions et souvenirs d'un diplomate*. Paris 1913 Perrin et Cie. 292 S. 8° (A. II/8854).
- TUGAY, ESAD FUAD : *Allah'ın kulu ve resulü Muhammed*. Çev. : Ali Kemal Aksüt. İstanbul 1950 Kâğıt ve Basım İşleri A. Ş. VII + 336 S. 8° (A. II/8849).
- Türkiyede demokrasi idaresinin kurulması mücadelesini yapan İsmet İnönü 75 yaşında*. İstanbul 1958 Refah Basımevi. 16 s. 8° (A. II/8906).
- ÜNAYDIN, RUŞEN EŞREF : *Galatasaray ve futbol. Hatıralar*. İstanbul 1957 Yenilik Basımevi. 183 S. 8° (A. II/8934).
- VAGLIERI, LAURA VECCHIA : *Apologie de l'Islamisme*. Paris Editions Nilson. 125 S. 8° (A. II/8922).
- VASILIEV, A. A. : *Histoire de l'Empire Byzantin*. 2 cilt. Önsöz : Ch. Diehl. Paris 1932 A. Picard. 8° (A. II/8857).
- VOLNEY, LE COMTE DE : *Les Ruines ou méditation sur révolutions des empires*. 359 S. 8° (A. II/8740).

- VOLTAIRE : *Dictionnaire philosophique*. Paris Ernest Flammarion. 335 S. 8° (A.11/8750).
- WESTERMARCK, EDWARD : *Survivances paiennes dans la civilisation Mahométane*. Paris 1935 Payot. 230 S. = *Bibliothèque Historique*. 8° (A.11/8715).
- WHEATON, HENRY : *Histoire des progrès du droit des gens, en Europe et en Amérique*. Leipzig 1846 F. A. Brockhaus. XII + 410 S. 8° (A.11/8969).
- WOESTYNE DE GRAMMEZ DE WARDES, MARQUIS VAN DE : *La guerre Russo-Turque 1877 - 1878*. 2. bs. Paris 1903 Societe d'Editions Litteraires et Artistiques. 240 S. 8° (A.11/8968).
- Wojna wyzwolacza narodu Polskiego w latach 1939 - 1945. Opracowali : Tadeusz Rawski - Zdzisław Stapor - Jan Żamojski*. Warszawa 1966 WMON. = *Wojskowy Instytut Historyczny*. 8° (A.11/8671).
- YALTKAYA, M. ŞERAFEDDİN : *Sicilya cevapları, İbni Sebin'in Sicilya kralı 2. Fredrikin felsefi sorularına verdiği cevapların tercümesidir. Çev. : M. Şerefeddin (Yaltkaya)*. Felsefe Yıllığı 2 (1934)'den ayrı bs. 175 S. 8° (A.11/8768).
- YAZIR, MUHAMMED HAMDİ : *Hak dini Kur'an dili. Yeni mealli Türkçe tefsir. 9 cilt*. İstanbul 1935/1938 Matbaa-i Ebüzziya. = T.C. Diyanet İşleri Reisliği Neşr. 5. 8° (A.11/9053).

DERGİLER*

- Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst Jahrg. 1967 Nr. 2.
- Acta Ethnographica XVI, 3 - 4 (1967).
- Acta Orientalia XX, 3 (1967) : L. LIGETI, *Documents sino-ouigours du Bureau des Traducteurs*. S. 253 - 306. E. SCHÜTZ, *The Turkish loanwords in Simeon Lehaci's travel accounts*. S. 307 - 325. J. NEMETH, *Köprülüzade Mehmet Fuat (1890 - 1966)*. S. 363 - 366. A. RONA - TAS, *The Oriental Committee of the Hungarian Academy of Sciences on the co-operation of Uralic and Altaic studies*. S. 367 - 368.
- Akademi 1 - 7 (1964 - 1967).
- Das Altertum XIII, 3, 4 (1967) : B. BRENTJES, *Antike und vorantike Siegel aus der UdSSR*. S. 131-142. G. POETHKE, *Vom Papyrus zum Papier*. S. 146 - 164. J. CESKA, *Die Rolle des Christentums am Ausgang der Antike*. S. 176 - 181.
- American Historical Review LXXIII, 1, 2 (1967).
- American Journal of Archaeology 71, 4 (1967) : B. S. RIDGEWAY, *The lady from the sea : A greek bronze in Turkey*. S. 329 - 335. D. WHITE, *The post - classical cult of Malophoros at Selinus*. S. 335 - 353. J. W. GRAHAM, *A banquet hall at Mycenaean Pylos*. S. 353 - 361 K. NICOLAOU, *Archaeological news from Cyprus*, 1966. S. 399 - 407.
- American Journal of Philology LXXX III, 3, 4 (1967).
- Anadolu IX (1965) : E. BİLGİÇ - B. ÖGÜN, *Adilcevaz Kef kalesi kazıları, 1965*. S. 1 - 28. P. HERRMANN, *Antiochos der Grosse und Teos*. S. 29 - 159. K. OTTO -

* Dergilerde yalnız Türkiye ve Türklerin tarihini ilgilendiren makalelerin adları verilmiştir.

- DORN, *Die Ulu - Dschami in Sivrihisar*. S. 160 - 170. G. ÖNEY, *Akşehir Ulu Cami*. S. 171-184.
- Anatolian Studies XVII (1967) : M. GOUGH, *Alahan Monastery, Fourth preliminary report*. S. 37 - 48. D. H. FRENCH, *Prehistoric sites in Northwest Anatolia, I*. S. 49 - 100. B. LEVICK, *Unpublished inscriptions from Pisidian Antioch*. S. 101 - 122. G. H. BROWN, *Prehistoric pottery from the Antitaurus*. S. 123 - 164. D. H. FRENCH, *Excavations at Can Hasan, 1966, Sixth preliminary report*. S. 165 - 178. N. W. ALCOCK, *Two door latches from the Konya Plain*. S. 179 - 180. D. USSISHKIN, *On the dating of some groups of reliefs from Carchemish and Til Barsib*. S. 181 - 192. R. P. HARPER, *A dedication to the Goddess Anaitis at Ortaköy, North Aksaray (Nitalis?)*. S. 193 - 195. O. R. GURNEY, *The Sultantepe Tablets, Addendum and Corrigenda*. S. 195 - 196.
- A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi XXII, 1 (1967) : B. DAVER, *Secularism in Turkey*. S. 55 - 66.
- Ankara Üniversitesi Yıllığı III - VI (1948 - 1958).
- Annuaire, Ecole Pratique des Hautes Etudes LXXXV (1967 - 1968).
- The Annual of the British School at Athens 61 (1966) : W. G. FORREST, *Some inscriptions of Chios*. S. 197 - 207. E. FRENCH, *A group of late Helladic IIB 1 pottery from Mycenae*. S. 216 - 239. N. G. L. HAMMOND, *The kingdoms in Illyria circa 400 - 167 B. C.* S. 239 - 254.
- Antike Kunst X, 2 (1967).
- Archaeologiai Ertesítő 94, 1 (1967).
- Archäologischer Anzeiger 2 (1967) : K. BITTEL, *Beobachtungen in Pessinus*. S. 142 - 151. R. M. BOEHMER, *Havuzköy in Ostkappadokien*. S. 132 - 142. F. CHRISTIANSEN - WENIGER, *Die anatolischen Söpflüge und ihre Vorgänger im Zweistromland*. S. 151 - 162. V. KARAGEORGHIS, *A Mycenaean painter of swallows*. S. 162 - 169.
- Archiv Orientalni 35, 3, 4 (1967) : L. HREBICEK, *Are the Old-Turkic inscriptions written in verses*. S. 477 - 482. N. B. JANKOWSKA, *A system of rotation of eponyms of the commercial association at Kaniş*. S. 524 - 548.
- Arheoloski Vestnik XVII (1966).
- Athenaeum XLV, 3-4 (1967).
- Badische Fundberichte 23 (1967).
- Balkan Studies 8 (1967) : C. K. PAPASTATHIS, *The nationality of the Mount Athos Monks of non-greek origin*. S. 75 - 86.
- Belgeler II, 3 - 4 (1965) : H. SAHİLLİOĞLU, *Dördüncü Murad'ın Bağdad seferi Menzîl-nâmesi = Bağdat seferi Harp Jurnalı (1 harita ve 2 fotokopi ile birlikte)*. S. 1 - 36. Y. MUGHUL, *Portekizlilerle Kızıldeniz'de mücadele ve Hicaz'da Osmanlı Hâkimiyyetinin yerleşmesi hakkında bir vesika*. S. 37 - 48. H. İNALCIK, *Adâletnâmeler*. S. 49 - 145.
- Belgelerle Türk Tarihi Dergisi 1, 2, 3 : 1 — M. SERTOĞLU, *Atatürk'le ilgili üç belge*. S. 3 - 7. B. ŞEHİSUAROĞLU, *Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati*. S. 41 - 51. Ş. TEKİNDAG, *Osmanlı idaresinde patrik ve patrikhane*. s. 52 - 55. M. AKTEPE, *Dürrî Ahmet Efendi'nin İran sefareti*. S. 56 - 60. M. GUBOĞLU, *Eflâk ve Buğdan voyvodalarının Babıâli ile münasebetleri*. S. 61 - 67. N. GUĞÜNG, *Onaltıncı yüzyılda Ankara*. S. 71 - 75. 2 — C. KÜRŞAT, *Atatürk'ün son kırk günü*. S. 14 - 20. M. SERTOĞLU, *Türkiye'de Ermeni Meselesi*. S. 44 - 48. Ş. TEKİNDAG, *Osmanlı idaresinde patrik ve patrikha-*

- neler. S. 49 - 53. M. AKTEPE, *Dürri Ahmet Efendi'nin İran sefareti*. S. 60 - 63. B. ŞEHİSUVAROĞLU, *Türkçe çok ilginç bir coğrafya yazması*. S. 64 - 71. C. ÇULPAN, *Osmanlı ülkelerinde kurulmuş iki nadide köprü*. S. 77 - 80. 3 — M. SERTOĞLU, *Amasya protokolunun tam ve gerçek metni*. S. 9 - 14. Ş. TEKİNDAG, *Osmanlı Şahkulu baba Tekeli isyanı*. S. 34 - 39. N. GÖYÜNC, *Osmanlı ceza hukuku ile ilgili belgeler*. S. 40 - 42. B. ŞEHİSUVAROĞLU, *Kolera ile mücadelede Türklerin rolü*. S. 54 - 57. M. SERTOĞLU, *Türkiye'de Ermeni meselesi*. S. 58 - 60. M. AKTEPE, *Dürri Ahmet Efendi'nin İran sefareti*. S. 64 - 66. M. SERTOĞLU, *Kıbrıs konusunda Osmanlı - İngiliz ilişkileri*. S. 73 - 77.
- Bericht der Römisch - Germanischen Kommission 46 - 47 (1965 - 66).
 Biblica XLVIII, 3 (1967).
 Bibliotheca Classica Orientalis 12, 2, 3 (1967).
 Bibliotheca Orientalis XXIV, 3-6 (1967).
 Bodleian Library Record VIII, 1 (1967).
 The British Museum Quarterly XXXI, 1 - 4 (1966/67); XXXII, 1 - 2 (1967).
 Bulletin of the American Schools of Oriental Research 185 (1967).
 Bulletin Archéologique du Comité des Travaux Historiques et Scientifiques 1963 - 1964.
 Bulletin Correspondance Hellenique X C I - 2 (1967) : J. - P. OLIVIER, *Linéaire B 85 = a 4*. S. 371 - 374. P. OLIVIER, *Raccords de fragments dans les tablettes en linéaire B de Mycènes*. S. 374 - 378. C. CLAIRMONT, *The grave - reliefs from Byzantium*. S. 451 - 468. V. E. G. KENNA, *The seal use of Cyprus in the Bronze Age, II*. S. 552 - 577.
 Bulletin of the Institute of Historical Research XL, 102 (1967)
 Bulletin of the Institute of Islamic Studies 1964, 1965 : M. SADIK, *Religion and politics in Turkey (1908 - 1918)*. S. 19 - 30.
 Bulletin et Memoires de la Société D'Anthropologie de Paris I, 2 (1967).
 Bulletin of the School of Oriental and African Studies XXX, 3 (1967) : D. J. WISEMAN, *A late Babylonian tribute list?* S. 495 - 505.
 Bulletin Scientifique Yougosl. III, 10 - 12 (1967).
 Bulletin Signalétique, Science Humaines XX, 4 (1967).
 Bulletin de la Société d'Histoire et d'Archeologie de Geneve XIII, 3 (1966).
 Bulletin de l'Unesco a l'intention des bibliothèques. XIX, 1 (1965).
 Bustan 3, 4 (1967) : 3 - J. S. SZYLIOWICZ, *Das politische Leben in den ländlichen Gebieten der Türkei*. S. 21 - 27.
 Byzantinoslavica 1/1967 : M. LOOS, *Certain aspects du Bogomilisme byzantin des XIe et XIIe siècles*. S. 39 - 53.
 Byzantion XXXVI, 2 (1966).
 Cahiers de Civilisation Médiévale X, 1, 2 (1967)
 Cahiers du Monde Russe et Soviétique VIII, 2, 3 (1967) : C. LEMERCIER - QUELQUEJAY, *Une source inédite pour l'histoire de la Russie au XVIe siècle : les registres des Mühimme Defterleri, des Archives du Baş-vekâlet* S. 335 - 343. C. LEMERCIER - QUELQUEJAY, *Les missions orthodoxes en pays musulmans de Moyenne - et Basse-Volga, 1552 - 1865*. S. 369 - 404. A. BENNINGSEN, *L'expédition Turque contre Astrakhan*

- en 1569, d' après les Registres des "Affaires importantes" des Archives Ottomanes.* S. 427 - 446.
- Central Asian Review XV, 4 (1967).
- Central Asiatic Journal XI, 4 (1966).
- Dergi 49 (1967); 50 (1967) : 49 - N. A. TEODOROVİÇ, *Sovyetler Birliğinde eski anıtlar.* S. 53 - 58. E. KIRIMAL, *Sovyet Rusya hakimiyeti altında Kırım.* S. 59 - 66. 50 — S. TEKİNER, *Sovyet Türkologların Bakü konferans ı.* S. 32 - 43.
- Dışişleri Bakanlığı Belleteni 33, 34 (1967).
- Durham University Journal LX, 1 (1967).
- Encyclopaedia of Islam III, fas. 47 - 48 : *Hilâl - Hıyal.*
- Encyclopédie de l'Islam III, 47 - 48 : *Hikâya - Hıyal.*
- Epigrafika Vostoka XVIII, (1967) : M. N. FEDOROV, *Klad selçukskih serebryanih dinaroužekaste iz Yüjnogo Uzbekistana.* S. 59 - 71. R. BURNAŞEVA, *Moneti Buharskogo hanstva pri Mangutah (Seredina XVIII - načalo XXV)* S. 113 - 129.
- Erasmus 19, 5 - 20 (1967).
- Etnology VI, 4 (1967).
- Etudes Balkaniques 6 (1967).
- Finskt Museum 1966 /1967.
- Forschungen und Fortschritte 41, 8 - 12 (1967) : 41 — A. VON GABAIN, *Die uigurischen Drucke der Turfan - Sammlung.* S. 276 - 278. W. KREBS, *Zur Stellung des Pferdes bei den Hethitern.* S. 278 - 283.
- Genava XV (1967) : E. R. LACHEMAN, *Les tablettes de Kerkouk au Musée de Genève.* S. 7 - 19.
- Germania 45, 1 - 2 (1967).
- Glasnik na Institutot za Natsionalna Istoriya XI, 1 (1967).
- Halkevleri Dergisi 11, 12 (1967) : 12 - A. F. CEBESOV, *Mustafa Kemal - Millî Lider.* S. 3 - 5.
- Hamizrah Hehadash XVII, 1 - 2 (1967).
- Harvard Journal of Asiatic Studies 27 (1967).
- Hayat Tarih Mecmuası 11 (1967).
- Hebrew Union College Annual XXXVIII (1967) : J. - H. LEWY, *Old Assyrian subrum..* S. 1 - 16. B. A. LEVINE, *Offerings to the temple gates at Ur.* S. 17 - 58.
- Hesperia XXXVI, 2, 3 (1967) : P. A. MACKAY, *The fountain at Hadji Mustapha.* S. 193 - 196.
- The Historical Journal 10, 1 (1967).
- Historische Zeitschrift 205, 2 (1967).
- L'Homme VII, 2 (1967) : J. - P. ROUX, *Le lait et le sein dans les traditions Turques.* S. 48 - 64.
- Inventaria Archaeologica Ceskoslovensko Fas. 4. Denmark Fas. 3. Italia Fas. 4. Iraq XXIX, 2 (1967) : P. R. S. MOOREY, *Some aspects of incised drawing and Mosaic in the early dynastic period.* S. 97 - 116. R. D. BIGGS, *More Babylonian prophecies.* S. 117 - 132. B. A. al-SOOF, *The relevance of the Diyala Sequence to South Mesopotamian sites.* S. 133 - 143.
- İslam Ansiklopedisi Fas. 112 : *Süleyman II - Sünbül-zade Vehbi.*

- Israel Exploration Journal 17, 2, 3 (1967) : J. D. FRIERMAN, *The physical and chemical properties of some crusader ceramics*. S. 153 - 157.
- Istoričeskie Zapiski 78, 79 (1965, 1966).
- Izvestiya na Instituta za Istoriya 18 (1967).
- Jaarbericht, Ex Oriente Lux 19 (1965 - 1966) : H. SCHMÖKEL, *Die theophoren Personennamen Babylonien und Assyrien*. S. 468 - 492. J. KLİMA, *L'opinion publique et le souverain législateur Mésopotamien*. S. 492 - 500. B. ROSENKRANZ, *Zu einigen landwirtschaftlichen Termini des Hethitischen*. S. 500 - 508.
- Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts 81 (1966) : H. V. HERRMANN, *Urartu und Griechenland*. S. 79 - 142.
- Jahrbücher für Geschichte Osteuropas XV, 3 - 4 (1967) : R. WERNER, *Das früheste Auftreten des Hunnennamens Yü-Ci und Hephthaliten*. S. 487 - 558. H. HÖSCH, *Die Stellung Moskoviens in den Kreuzzugsplänen des Abendlandes*. S. 321 - 340. A. W. FISHER, *Şahin Girey, the Reformer Khan, and the Russian annexation of the Crimea*. S. 341 - 364.
- Journal of the American Oriental Society 87, 1, 2 (1967) : I. J. GELB, *Approaches to the study of ancient society*. S. 1-8. D. B. WEİBERG, *A neo-babylonian temple report*. S. 8 - 12. E. BİRNBÄUM, *The transliteration of Ottoman Turkish for Library and general purposes*. S. 122 - 156.
- Journal of Hellenic Studies LXXXVII (1967) : A. E. M. JONSTON, *The earliest preserved Greek map: A new Ionian coin type*. S. 86 - 94.
- Journal of the Pakistan Historical Society XV, 3 (1967).
- Journal of the Royal Asiatic Society 1, 2 (1967) : O. PRİTSÄK, *The name of the third kind of Rus and of their city*. S. 2 - 10.
- Journal of the Warburg and Courtauld Institutes 30 (1967) : O. KURZ, *A volume of Mughal drawings and miniatures*. S. 251 - 271.
- Kirjath Sepher XLII, 4 (1967).
- Kratkiye Soobşeniya Instituta Narodov Azii 69 (1965).
- Laografia Deltion 1966.
- Leveltari Közlömenyek 2 (1966).
- Livres et Revues d'Italie 3 - 5 (1967).
- Majalla-i 'Ulüm-ı İslâmiya VII, 1, 2, (1966).
- Makaleler Bibliyografyası I (1966).
- Man II, 3, 4 (1967).
- Memoirs of the American Academy in Rome XXIX (1967) : R. BRİLLİANT, *The arch of Septimius Severus in the Roman Forum*.
- The Metropolitan Museum of Art Bulletin XXVI, 1 - 4 (1967).
- Mitteilungen der Deutsch-Türkischen Gesellschaft 71 (1967).
- The Muslim World LVII, 4 (1967).
- Narodi Azii i Afriki 1, 2, 5, 6, (1967).
- Opuscula Archaeologica III - VII (1944/1952).
- Opuscula Romana I; II; IV; V; (1954/65) VII, 1 - 2 (1967).
- Oriens 18 - 19 (1965 - 66) : Hellmut Ritter zum 70. Geburtstag. S. 1 - 4. *Verzeichnis der Schriften von Hellmut Ritter*. S. 5 - 32. S. J. SHAW, *The Nizam-ı Cedid army under*

- Sultan Selim III, 1789 - 1807*. S. 168 - 184. R. MANTRAN, *Quelques inscriptions Turques de Tunis*. S. 185 - 192.
- Orientalia XXXVI*, 3 (1967).
- Oriente Moderno XLVI*, 5 - 12 (1966).
- Orta Doğu VII*, 65, 68 (1967).
- Österreichische Zeitschrift für Volkskunde XXI*, 3, 4 (1967).
- Palaeologia XIII*, 2-4 (1966).
- Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland XCVIII* (1967).
- Przegląd Orientalistyczny* 4 (1967).
- Rahnema-ye kitab X*, 5 (1968).
- Rassegna Storica del Risorgimento LIV*, 3, 4, (1967).
- Report of the Department of Antiquities in Cyprus, 1967* : V. KARAGEORGHIS, *An early XIth century B. C. tomb from Palaepaphos*. S. 1 - 24. A. PIERIDOU, *Pieces of cloth from Early and Middle Cypriote periods*. S. 25 - 30. F. G. MAIER, *Excavations at (Palaepaphos) site A*. S. 30 - 49. A. CHRISTODOULOU, *A Cyprio - classical tomb at Ayia Marina (Skylouras)*. S. 59 - 64. J.W. HAYES, *"Cypriote Sigillata"*. S. 65 - 77. I. NICOLAOU, *Inscriptiones Cypriae alphabeticae VI, 1966*. S. 78 - 86. K. NICOLAOU, *Excavations at Nea Paphos. The house of Dionysos. Outline of the Campaigns 1964 - 1965*. S. 100 - 125. M. LOULLOUPIS, *An archaic-classical tomb at Kornos*. S. 126 - 167. O. MASSON, *La cruche inscrite de Kornos Tombe I*. S. 168 - 170.
- Revue des Etudes Sud-Est Europeennes V*, 1 - 4 (1967) : P. Ş. NASTURAL, *Recherches rédactions gréco-roumaines de la vie de Saint Niphon II, Patriarche de Constantinople*. S. 41 - 76. I. - R. MİRCEA, *Sur les circonstances dans lesquelles les Turcs sont restés en Valachie jusqu'au début du XVIIe siècle*. S. 77 - 86. P. CERNOVODEANU, *The general condition of English trade in the Levant in the second half of the 17th century and at the beginning of the 18th century*. S. 447 - 461. E. TAPPE, *John Sibthorp in the Danubian Lands, 1794*. S. 461 - 474. L. P. MARCU, *The Tartar patriarchal community in the Dobrudja and its disintegration (First half of 20th century)*. S. 501 - 542.
- Revue Romaine d'Histoire* 3, 4 (1967).
- Revue de Synthèse* 45 - 46 (1967).
- Rivista degli Studi Orientali XLII*, 2 (1967) : M. LAMBERT, *Recherches sur les proverbes sumériens de la collection I*. S. 75 - 99.
- Rocznik Orientalistyczny XXX*, 2 (1967).
- Saeculum XVIII*, 1 - 3 (1967) : E. SANGMEISTER, *Methoden der Urgeschichtswissenschaft*. S. 199 - 245. E. HÖSCH, *Zar Paul I. (1796 - 1801) und die russische Mittelmeerpolitik am Ausgang des 18. Jahrhunderts*. S. 294 - 315.
- Schweizerisches Landesmuseum Zürich* 75. Jahresbericht (1966).
- Scripta Minora* 1964 - 1965; 1965 - 1966.
- Sitzungsberichte der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst* Jahrg. 1967 Nr. 1 : A. v. GABAİN, *Die Drucke der Turfansammlung*.
- Sovetskaya Arheologiya* 2, 3 (1966) : 2 — A.I. TEREŃKINE, *Sur l'ordre social des Scythes*. S. 33 - 49. A. PH. MEDMEDEV, *Fleches des Tartaro - Mongols en Europe d'Est*. S. 50 - 61.
- Sovetskaya Etnografiya* 1 (1966).

- Speculum XLII, 3 (1967).
 The Statesman's Yearbook 1967 - 68.
 Studia Albanica 1 (1966) : KRISTO FRASHERI, *Şemseddin Sami Frasheri - ideologue du mouvement national Albanais*. S. 95 - 111. A. BUDA, *Albanien und die Balkankrise der Jahre 1878 - 1881*. S. 111 - 123. S. N. NAĞI, *Le pachalik de Shkoder considéré dans son développement économique et social*. S. 123 - 145. L. MİLE, *Sur le caractère du pouvoir d'Ali Pacha de Tepelene*. S. 145 - 159. Z. SHKODRA, *Le marché albanais au XVIIIe siècle*. S. 159 - 173. I. ZAMPUTI, *Aspects du mouvement albanais de libération dans les premiers siècles de la domination ottomane notamment au cours de 1593 - 1620*. S. 173 - 187. S. PULAHA, *Matériaux documentaires en langue osmano-turque des archives albanaises concernant l'Albanie du XVIe au XIXe siècle*. S. 187 - 199.
 Studia Orientalia 35, 36 (1967) : 35 — I. KÄRKI, *Die Sprache der Sumerischen Königsinschriften der Frühaltbabylonischen Zeit*. VI + 350 S. 36 — E. SALONNEN, *Glossar zu den altbabylonischen Urkunden aus Susa*. S. 1 - 118.
 Studies in Islam IV, 2, 4 (1967).
 Studii şi Cercetari de Istorie Veche 18, 1-3 (1967).
 Studii Revista de Istorie XX, 2 - 4 (1967).
 Studime Historike XX, 2, 3 (1966) : 3 — S. PULAHA, *Materiale dokumentare Osmano-turke te arkivave shqiptare mbi shiperine*. S. 133 - 149. T. KACORI, *Nje regjister osmano-turk i vitit 1642 - 1643*. S. 165 - 173.
 Suomen Museo 74 (1967).
 Szazadok 101, 3-4 (1967).
 The Toyo Gakuho 49, 4 (1967); 50, 1 (1967).
 Törtenelemi Szemle X, 1 (1967).
 Türk Dili 190 - 195 (1967): 194 (1967) *Atatürk 1881 - 1938*.
 Türk İdare Dergisi 307 (1967); 309 (1967)
 Türk Kültürü 60, 64 (1967) : 61 — *Atatürk sayısı* : İ. KAFESOĞLU, *Atatürk ve Türk Devleti*. S. 8 - 12. F. K. TİMURTAŞ, *Atatürk'ün gerçek yönü*. S. 12 - 16. C. ORHONLU, *Atatürk ve tarih görüşü*. S. 26 - 30. H. BAYKARA, *Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Azerbaycan'ın "istiklaline" verdiği önem*. S. 36 - 47. T. GÜLENSOY, *Atatürk Kronolojisi*. S. 62 - 76. 62 — M. Ş. ÜLKÜTAŞIR, *Türk tarih ve halk edebiyatında Yemen*. S. 121 - 128. M. KAPLAN, *Câhiz'i okurken*. S. 146 - 150. Ş. ELÇİN, *Türk dilinde "Destan" kelimesi ve mefhumu*. S. 158 - 167. F. K. TİMURTAŞ, *Hocam Ali Canib Yöntem*. S. 171 - 176. 64 — O. F. KÖPRÜLÜ, *Osmanlı tarihi çalışmalarında ihmal edilen bir husus*. S. 223 - 226. Ş. ÜLKÜTAŞIR, *Abdallar*. S. 251 - 255.
 Türkiye Bibliyografyası II (1966).
 Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni 13 (1967) : N. FIRATLI, *Antika kaçakçılığında yeni gelişmeler ve önleme çareleri*. S. 2 - 11.
 University of Birmingham Historical Journal XI, 1 (1967).
 University Studies VIII, 1 (1966) : M. H. SİDDİQİ, *Chronology of Babur's occupation of Qandahar and expulsion of the Arghuns*. S. 25 - 36.
 Vestnik Drevney Istorii 1, 2 (1966); 2 (1967) : 2 (1967) — G. H. SARKISYAN, *The study of the history of ancient Armenia in Soviet Armenian Historiography*. S. 201 - 211. N. B. LANDA, *Scientific life in the ancient orient department of the Hermitage Museum*. S. 229 - 234.

Vizantiyskiy Vremennik 27 (1967).

Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes 61 (1967) : W. HEINZ, *Die Kultur der Tulpenzeit des Osmanischen Reiches*. S. 62 - 116.

Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl - Marx Universität III, 4 (1953/54); IV, 1-5 (1954/55); V, 1-4 (55/56).

Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin-Luther-Universität XVI, 1-5 (1967) : XVI, 4 - 5: J. IRMSCHER, *Fünfzig Jahre Sowjetbyzantinistik*. S. 211 - 216. B. BRENTJES, *Studien zur Glyptik Altkauciens und des nördlichen Schwarzmeergebietes*. S. 233 - 262.

The Yale Review LVII, 1, 2 (1967).

Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte 25, 1 (1967).

Propriétaire : LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Directeur responsable : ULUĞ İĞDEMİR

TABLE DES MATIÈRES

Articles, Études :	Page
ALFÖLDI, ELISABETH; ERİM, KENAN; İNAN, JALE : Roman and Early Byzantine Portrait Sculpture in Asia Minor, Supplement I (with 24 Fig.) (article rédigé en anglais)	1
ÖNEY, GÖNÜL : Le motif de l'Arbre de la Vie dans l'Art Seldjucide d'Anatolie (avec 44 Fig.) en turc	25
———— : Traduction en allemand de l'article ci-dessus mentionné ..	37
İNAN, ÂFET : Mort de M. Necati, Ministre de l'Education Nationale, au moment de l'admission du nouvel alphabet et de l'ouverture des Écoles Nationales ... en turc	51
Nécrologie :	
TANSEL, FEVZİYE ABDULLAH : Ali Canib Yöntem (1 Fig.)	55
Bibliographie :	
MANSEL, ARİF MÜFİD : <i>Gestalt und Geschichte. Festschrift Karl Schefold zu seinem sechsigsten Geburtstag</i>	79
TANSEL, F. A. : Prof. Elie Kedourie, <i>Afgani and 'Abduh, An Essay on religious unbelief and political activism in modern Islam</i>	83
UYANIK, MUVAFFAK : Recherches préhistoriques en Turquie du Sud - Est, en turc (Prehistoric Research in South - East Turkey) (avec 4 Fig.)	93
———— : Colloque sur les dessins rupestres trouvés au plateau de Tirişin, à la frontière Van - Hakkâri	97
Informations :	
Inauguration de l'immeuble de la Société Turque d'Histoire (avec 8 Fig.)	105
Livres et Périodiques reçus à la Bibliothèque de la Société, durant le dernier semestre de 1967	111

Sur la couverture : Sceau cylindrique en hématite trouvé à Kültepe - Karum
(environ 19e - 18e siècle avant J. - Chr.)

BELLETEN

PÉRIODIQUE TRIMESTRIEL

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome: XXXII

No : 125

Janvier 1968

ANKARA — IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 6 8